

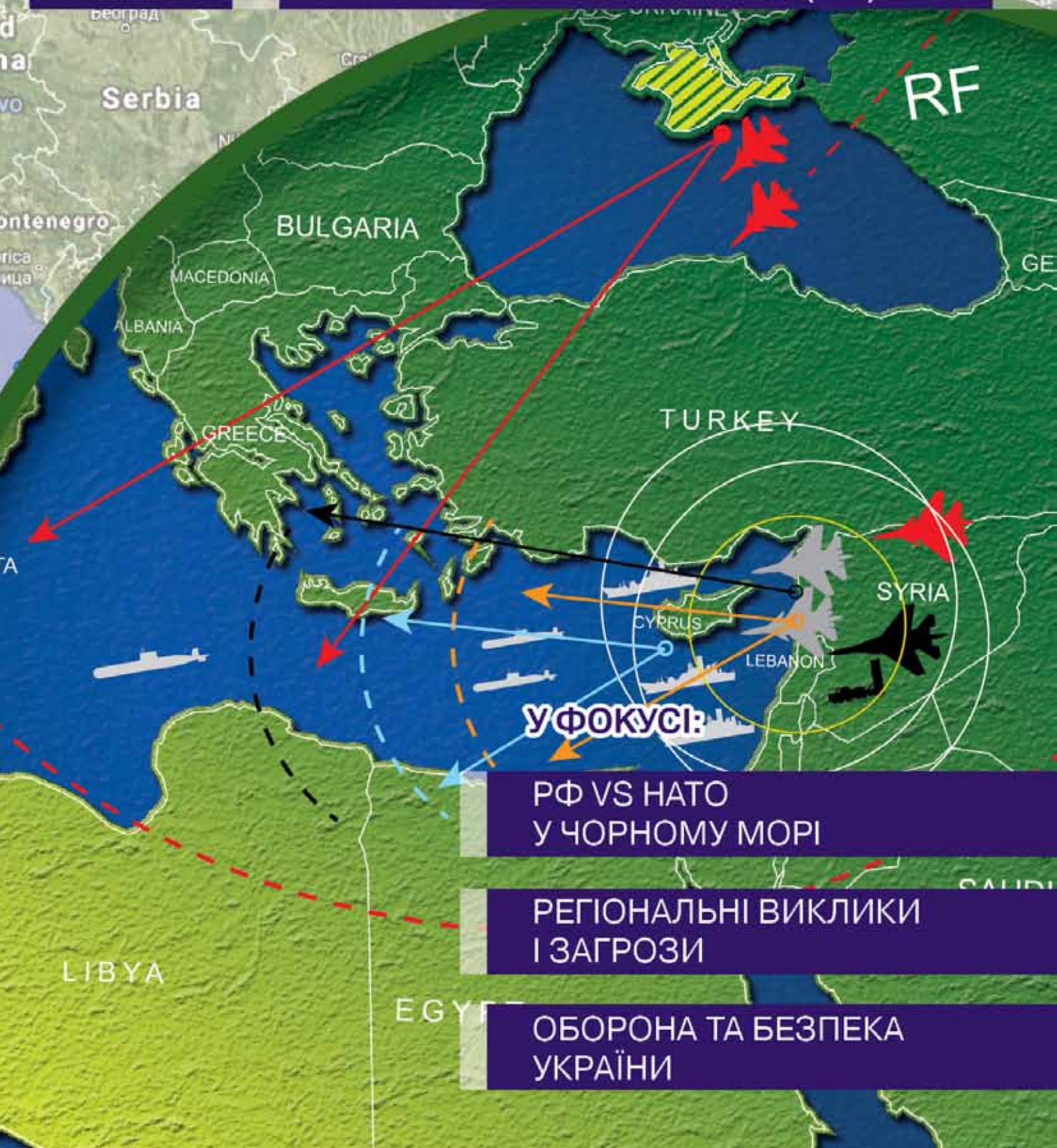
SYNERGING

ENERGIES

ЧОРНОМОРСЬКА БЕЗПЕКА

АНАЛІТИЧНИЙ ЧАСОПИС №3 (35) 2019

УФОКУС:

РФ VS НАТО
У ЧОРНОМУ МОРІ

РЕГІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ
І ЗАГРОЗИ

ОБОРОНА ТА БЕЗПЕКА
УКРАЇНИ

RUSSIA IN EUROPE:

OLD **MISTAKES**
NEW CHALLENGES?

#CRITICALINSECURITY

ВОНИ ЗАЗДАЛЕГІДЬ ПОПЕРЕДЖАЛИ ПРО АГРЕСІЮ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ. ВОНИ МОГЛИ БИ БУТИ УЧАСНИКАМИ ЛБФ-2019. АЛЕ ВЖЕ ТРИ РОКИ ВОНИ В ЗАСТІНКАХ ПУТІНСЬКОГО РЕЖИМУ

Олексій Бессарабов, журналіст, заступник головного редактора журналу «Чорноморська безпека» Центру «НОМОС» (Севастополь), політичний бранець Кремля, вирок у «справі «диверсантів» - 14 років колонії суворого режиму.

Квітень 2011 р.: «Сьогодні Росія не застосовує воєнно-політичного тиску на Україну, надаючи перевагу захопленню її стратегічних активів та економічному поглинанню... Такий перебіг подій не виключає вірогідності переростання ситуації в конфліктну, в т.ч. із застосуванням сили».

«Чорноморський регіон: вибухонебезпечна суміш з кількома детонаторами», збірник Центру Разумкова «Крим, Україна в координатах чорноморської безпеки»

Дмитро Штибликов, керівник міжнародних програм Центру «НОМОС», член редколегії журналу «Чорноморська безпека», політичний бранець Кремля, вирок у «справі «диверсантів» - 5 років колонії суворого режиму. Перебуває в ІК-6 м. Омськ (РФ)

Жовтень 2012 р.:

«... до якої війни готується і з ким збирається воювати Росія?»

... по військово-економічним показникам Росія сьогодні не в змозі вести війну ні з країнами НАТО, ні з Китаєм, ні з Японією. Очевидний висновок – збройні сили Російської Федерації сьогодні здатні в повному обсязі вирішувати бойові завдання на пострадянській території».

«Воєнні загрози Росії або з ким може воювати РФ», журнал «Чорноморська безпека», №4 (26)

Володимир Дудка – військовий пенсіонер, колишній командир корабля управління ВМС України «Сімферополь», вирок у «справі «диверсантів» - 14 років колонії суворого режиму.

Володимир Дудка не видавав журнал «Чорноморська безпека», він просто був другом Олексія та Дмитра з часів їх служби в Військово-морських силах України. Цього виявилось достатньо, щоб стати третім учасником «справи «диверсантів» та отримати суворий вирок по сфальшованій справі.

Прізвища Бессарабова, Штибликова та Дудки містяться у списках українських правозахисних організацій, а також «Freedom House» (США), «Меморіал» (РФ) та резолюціях Європейського Парламенту як політичних в'язнів.

Повірений у справах США при ОБСЄ Гаррі Кеміан: "Сполучені Штати залишаються стурбованими з приводу несправедливого ув'язнення зростаючої кількості жителів Криму та інших українців. 4 квітня так званий суд міста Севастополя засудив до 14 років ув'язнення двох членів базованого у Севастополі аналітичного центру Володимира Дудку та Олексія Бессарабова за сумнівними обвинуваченнями у "підривної діяльності".

15 жовтня Верховний суд РФ, розглянувши апеляційну скаргу адвокатів О. Бессарабова та В. Дудки, залишив вирок без змін.

**Аналітичний часопис
«Чорноморська безпека»
3(35) 2019 р.**

**Журнал зареєстровано
в Міністерстві юстиції України. Свідоцтво
КВ №23053-12893ПР від 11.12.2017 р.**

**Видавець — Центр глобалістики
«Стратегія XXI» (Київ)**

Мова видання — українська

**Адреса редакції:
вул. Щекавицька, 51, офіс 26, 04071 Київ
Тел.: +380444254162;
е-пошта: info@geostrategy.org.ua
веб-сторінка: geostrategy.org.ua**

Редакційна колегія:

Михайло Гончар, головний редактор

**Віталій Мартинюк, відповідальний секретар
Павло Лакійчук, заступник головного редактора**

Оксана Іщук, членкиня редакційної колегії

Ігор Стукаленко, член редакційної колегії

Матео Кацулані, керівник Європейського бюро

**Тантеле Ратувухері, керівник бюро
по Південній Азії**

Оксана Лесняк, керівник бюро по Східній Азії

**Члени редакційної колегії журналу,
севастопольці Олексій Бессарабов та Дмитро
Штибликов є політичними бранцями Кремля
і з 2016 року перебувають у російських застінках
за сфальшованими звинуваченнями.**

**Наклад: 500 примірників
Надруковано ФОП Лановенко О.О.
м. Київ, вул. Гмирі, 1
тел.: +38 044 441-82-44**

**При використанні матеріалів посилання на часопис
«Чорноморська безпека» обов'язкове.
Редакція може не поділяти точку зору авторів часопису.
Відповідальність за зміст поданих матеріалів
несуть автори.**

**Журнал був заснований Центром сприяння вивченню
геополітичних проблем та євроатлантичного
співробітництва «НОМОС» та видавався у Севастополі
протягом 2005-2014 р.р.**

ISSN 2616-4027

**Посольство
Великої Британії
в Україні**

B | S | T The Black Sea Trust
for Regional Cooperation
A PROJECT OF THE GERMAN MARSHALL FUND

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
У фокусі: Співпраця Україна — НАТО Оксана Іщук ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: КУРС (НЕ)ЗМІННИЙ	5
У фокусі: Оборона та безпека Володимир Горбулін ОБОРОНА ТА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: НАШІ ВІДПОВІДІ НА ЗАГРОЗИ	7
У фокусі: Росія vs НАТО в Чорному морі Михайло Гончар РОСІЯ В ЧОРНОМУ МОРІ: ТЕХНОЛОГІЯ ВИТИСКУВАННЯ НАТО	15
У фокусі: Росія vs НАТО в Чорному морі Андрій Клименко ЧОРНОМОРСЬКА ПРОБЛЕМА ПІВНІЧНО-АТЛАНТИЧНОГО АЛЬЯНСУ	26
У фокусі: Регіональні загрози Юрій Федоров ЗБРОЙНІ СИЛИ РФ У ЧОРНОМОР'І: СЦЕНАРІЇ ДІЙ	31
У фокусі: Регіональні загрози Михайло Самусь «РОСІЙСЬКЕ МОРЕ»: НОВА РЕАЛЬНІСТЬ ДЛЯ УКРАЇНИ І НАТО	36
У фокусі: Регіональні загрози Ігор Стукаленко БАЛКАНИ І ЧОРНОМОР'Я: ЕНЕРГЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОСІЙСЬКИХ ВПЛИВІВ	41
У фокусі: Чорноморські виклики і конфлікти Іон Манолє ЧИ МОЖУТЬ ВОЮЮЧІ СИЛИ ПЕРЕТВОРИТИСЯ НА МИРОТВОРЦІВ?	47
У фокусі: Чорноморські виклики і конфлікти Георге Вісан, Октавіан Манєа РУМУНІЯ І ДИНАМІКА ЗМІН У ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ	53
У фокусі: Виклики Південного Кавказу Ніка Чітадзе ГЕОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ РОСІЇ І ПІВДЕННИЙ КАВКАЗ	59
У фокусі: Виклики Південного Кавказу Гела Васадзе КУДИ ВЕДЕ ЗАЛІЗНИЧНИЙ ШОВКОВИЙ ШЛЯХ?	66
У фокусі: Регіональні особливості Оксана Іщук КУБАНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ	72
У фокусі: Світ поза Чорним морем Олександра Ковальова ВЕНЕСУЕЛА: ЩО ШУКАЄ РОСІЯ У ДАЛЕКОМУ КРАЇ?	80
У фокусі: Світ поза Чорним морем Оксана Лесняк ГОНКОНГ: АНТИТОТАЛІТАРИЗМ	96
ОГЛЯД УКРАЇНСЬКИХ ДЖЕРЕЛ ПО ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНУ	101

ПЕРЕДМОВА ДО НОМЕРУ

Шановні читачі,

Цей номер часопису виходить після виборів в Україні, які привели до тектонічних зсувів у державі. Нова політична сила, уособлювана президентом, із претензійною назвою «Слуга народу», переформатувала органи законодавчої та виконавчої влади, отримавши більшість у парламенті. Сформовано однопартійний уряд. Президент України та його партія практично отримали монополію на владу, що нагадує за формою часи Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Неоднозначні кроки нової влади в рамках Мінського процесу та Нормандського формату з урегулювання «конфлікту на Донбасі» без згадки про деокупацію Кримського півострова посилюють скепсис і несприйняття її в суспільстві, оскільки дедалі більше у них вбачається курс на капітуляцію України у протидії агресії Росії. Протестні настрої в українському суспільстві проти капітулянтського курсу стрімко наростали впродовж вересня-жовтня. Дилетантизм у зовнішній політиці та вплив олігархічних кланів на нову владу призвели до її серйозних провалів на американському та європейському напрямках, що підриває солідарність деконсолідованого Заходу з Україною.

Масовий протест проти капітулянтського курсу правлячої монобільшості
Київ, Майдан Незалежності, 6 жовтня 2019 р.

Фото: REUTERS / Valentyn Ogirenko

Джерело: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/formula-shtaynmayyera-protesti-v-kiyevi-ta-inshih-mistah-foto-novini-ukrajini-50046656.html>

Проте, незважаючи на турбулентність останніх місяців, зовнішньополітичний курс України лишається незмінним. Але безпекове становище для України погіршилося. Ганебне падіння Франції в обійми путінського режиму, надмірне захоплення Німеччини корупціогенними російськими газовими «потокми», транзит

влади в Європейському Союзі, поглиблення європейсько-американських та американо-китайських непорозумінь, Brexit, події на Близькому Сході, внутрішньоамериканська політична криза розв'язують руки путінському режиму для продовження агресії не тільки проти України чи на пострадянському просторі. Росія

ПЕРЕДМОВА ДО НОМЕРУ

зусиллями свого пропагандистського та спецслужбістського ресурсів намагається зараз знову переінтерпретувати події 5-річної давності — Революцію Гідності в Україні зобразити як державний переворот, знищення рейсу МН17 зенітно-ракетним комплексом зі складу російських сил протиповітряної оборони показати як наслідок бездіяльності уряду в Києві, російських проксіз «ДНР»/«ЛНР» видати як нові суверенні республіки «народу Донбасу» і т.ін. Не залишає Росія без уваги й інші країни регіону Чорного моря, насамперед Грузію та Молдову, проти яких ведеться підривна діяльність.

У цьому випуску журналу наші автори з Румунії, Італії, Грузії, Молдови у своїх статтях відобразили загрозливу динаміку та тенденції безпекового середовища як у регіоні Чорного моря, так і в суміжних регіонах Каспію, Східного Середземномор'я, Балкан, де Росія відверто демонструє своє домінування та протидіє НАТО. Проявилися контури нової геополітичної гри між США та Росією. Спроба Росії через Венесуелу проникнути в «м'яке підчерев'я» США обертається зараз для Москви американо-грецьким альянсом задля стримування російських і турецьких амбіцій у Східному Середземномор'ї та Чорномор'ї.

На тлі погіршення зовнішньополітичного та безпекового становища України, непродуманих ініціатив нової влади з урегулювання конфлікту на Донбасі за «формулою Штайнмаєра», явної спроби Росії реанімувати «проект «Новоросія», нарощування нею ударних сил на кордонах України оборонна політика набуває особливої актуальності. Тому ми публікуємо фундаментальну статтю колишнього Секретаря РНБО України, нині Першого віцепрезидента НАНУ Володимира Горбуліна з оборонної проблематики.

Також хочемо повідомити вас, наших читачів, що академік В. Горбулін очолив новостворену Стратегічну раду Центру глобалістики «Стратегія XXI», яка сформована з авторитетних і знаних в Україні осіб. До її складу увійшли:

— Роман Безсмертний, народний депутат II–V скликань, дипломат, кандидат політичних наук;

— Сергій Гайдук, голова Асоціації ветеранів ВМС України, командувач ВМС ЗС України (2014–2016), віцеадмірал;

— Ганна Гопко, народний депутат України VIII скликання, Голова Комітету ВР України у закордонних справах (2014–2019), кандидат наук із соціальних комунікацій;

— Сергій Кривонос, заступник Секретаря РНБО України, генерал-майор;

— Григорій Перепелиця, директор Інституту зовнішньої політики, доктор політичних наук, капітан I рангу;

— Оксана Юринець, народний депутат України VIII скликання, Голова делегації ВР України у Парламентській асамблеї НАТО (2019), кандидат економічних наук.

Насамкінець нагадуємо, що двоє членів редакційної колегії нашого часопису Олексій Бессарабов і Дмитро Штибликов, а також Володимир Дудка в числі 113 політичних бранців Кремля лишаяються в російських катівнях. Безумовне звільнення українських громадян зі «списку Сенцова» мало би стати проявом доброї волі путінського режиму, його налаштованості на завершення війни проти України, однак насправді вони стали предметом політичного шантажу нової української влади з боку Кремля.

Боротьба України за свободу своїх громадян, відсіч російській агресії тривають. Україна, як і Грузія та Молдова, що вибрали своїм геополітичним вектором Європу, не мають намірів сходити з обраного курсу. Ми ж будемо, як і раніше, висвітлювати події та процеси, що відбуваються в Чорномор'ї та за його межами, публікуючи ексклюзивні матеріали наших авторів.

Редакційна колегія

Оксана ІЩУК,
Керівник інформаційних програм
та стратегічних комунікацій,
Центр глобалістики «Стратегія XXI»,
Київ, Україна

Євроатлантична інтеграція України: курс (не)змінний

Головні події за вектором співпраці Україна—НАТО в червні—вересні 2019 року¹

From June to September 2019, NATO-Ukraine highest-level dialogue was intense: telephone conversations and President Zelensky's first overseas visit to Brussels, joint Sea Breeze 2019 exercises, meeting with Secretary-General Stoltenberg in

the UN General Assembly in September. Despite the changing face of Ukrainian politics and the conflicting signals, Ukraine and NATO do not end daily cooperation on many levels.

Зустріч Президента України В. Зеленського і Генерального Секретаря НАТО Й. Столтенберга
Джерело: https://www.nato.int/cps/en/natohq/photos_166584.htm

4–5 червня відбувся перший закордонний візит президента України Володимира Зеленського до штаб-квартири НАТО у Брюсселі. Під час прес-конференції за результатами зустрічі Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг відзначив, що Україна є високоцінним парт-

нером, робить вагомий внесок у місії НАТО в Афганістані та Косові, при цьому, стикаючись із військовими загрозами з боку РФ на власній території, сили України та НАТО регулярно тренуються разом. Це свідчить про значну прихильність України до міжнародної безпеки. Він зазначив: «НАТО твердо підтримує суверенітет і територіальну цілісність України. Союзники не визнають і не визнаватимуть незаконної анексії Криму Росією. І ми засуджує-

¹ Матеріал підготовлено в рамках Проєкту «Підвищення рівня обізнаності громад щодо НАТО на Сході та Півдні України», який реалізовується Центром глобалістики «Стратегія XXI» у період з 1 червня 2019 року по 15 березня 2020 року за підтримки посольства Великої Британії в Україні.

мо агресивні дії Росії в Чорноморському регіоні... У відповідь на незаконні дії Росії НАТО посилила свою присутність у Чорному морі. З більшою кількістю кораблів і літаків. І ми активізували співпрацю з нашими партнерами в регіоні, Україні та Грузії». Було наголошено на тому, що Україна має сильний мандат на впровадження ключових реформ, головними з яких визначаються боротьба з корупцією та зміцнення законності. Президент України Володимир Зеленський у своєму виступі висловив свою прихильність незмінності курсу України на євроатлантичну інтеграцію, зафіксованому в Конституції України, і зазначив, що тривала озброєна російська агресія залишається головним викликом для євроатлантичної безпеки. Наше спільне завдання — забезпечити стабільність і безпеку в Чорноморському регіоні, що потребує додаткових зусиль Альянсу [1].

1–12 липня 2019 року на території трьох областей України — Одеської, Миколаївської та Херсонської, а також в акваторії Чорного моря відбулися щорічні міжнародні навчання «Сі Бриз». У них взяли участь 19 держав, 32 кораблі, 24 літаки та понад 3000 військових. Навчання «Сі Бриз-2019» продемонстрували високий рівень співпраці між США та регіональними союзниками і партнерами для забезпечення готовності й оперативної сумісності в Чорноморському регіоні. Про це йдеться в блозі Командувача 6-го оперативного флоту ВМС США, віце-адмірала Лізи Франчеті. *«У цьому театрі бойових дій ми розглядаємо загрози з усіх 360 градусів і наполегливо працюємо над тим, щоб персонал і сили були навчені та готові ефективно діяти на всіх морських флангах НАТО. Наше швидке реагування і здатність вражати противника на морі — найважливіше в цих регіонах. Основні навчання Trident Juncture у 2018 році, Formidable Shield у трав-*

ні та BALTOPS, які відбулися минулого місяця, а тепер ще і Sea Breeze підтверджують і зміцнюють відданість США та Альянсу справі регіональної морської безпеки і колективної самооборони», — наголосила вона. Відтак, у нинішню епоху протистояння великих сил військово-морські сили країн НАТО і союзників віддані принципу надійного стримування. Спільні зобов'язання з союзниками та партнерами по НАТО є непохитними: підтримувати вільний і відкритий міжнародний порядок, де поважається і чітко дотримується міжнародне верховенство права, де процвітають мир, стабільність і добробут [2].

Таким чином, діалог із НАТО в післявиборний період в Україні був доволі насиченим. Це і телефонні розмови, і перший закордонний візит новообраного президента В. Зеленського у Брюссель, проведення міжнародних навчань «Сі Бриз-2019», зустріч із Генеральним секретарем НАТО Є. Столтенбергом на полях Генасамблеї ООН у вересні. Незважаючи на зміну політичних фігур на владному Олімпі у Києві, турбулентність у США з української проблематики, антинатовську пропаганду Росії, двозначні заяви окремих українських офіційних осіб, які, опікуючись зовнішньою та безпековою політикою, надсилають суперечливі сигнали українському суспільству та партнерам за кордоном, Україна і НАТО продовжують співпрацю. Літні соціологічні опитування продемонстрували, що 53% українців підтримують вступ України до Альянсу [3]. Кабінет міністрів України завершує підготовку Річної національної програми під егідою Комісії Україна—НАТО на 2020 рік. 31 жовтня у Києві готуються прийняти делегацію Північно-Атлантичної Ради та Генерального секретаря НАТО.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт НАТО. Спільна прес-конференція. 04.06.2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_166602.htm?selectedLocale=uk
2. Офіційний сайт Міноборони України. Командувач флоту ВМС США підсумувала «Сі Бриз-2019». 15.07.2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2019/07/15/komanduvach-flotu-vms-ssha-pidsumuvala-si-briz-2019/>
3. 62% українців підтримують вступ України до ЄС, членство у НАТО — 53%. 05.06.2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/06/5/7096968/>

Володимир ГОРБУЛІН,
Академік, Перший Віцепрезидент
Національної академії наук України,
Київ, Україна

Оборона та безпека України: наші відповіді на загрози

The Bulletin of the NAS of Ukraine (# 9, 2019) issued the article "Providing defense and security of Ukraine: actual problems and ways of their solution", written by the First Vice-President of the National Academy of Sciences of Ukraine Academician V.P. Gorbulin. Volodymyr Gorbulin is an internationally recognized specialist and politician who has devoted his professional life to national security and defense issues. Therefore, we publish an abridged version of his article on advanced weapons and military systems developed by Ukraine.

На сторінках «Вісника Національної академії наук України» (№9, 2019 р.) вийшла стаття «Забезпечення оборони та безпеки України: актуальні проблеми і шляхи їх вирішення»², написана першим віцепрезидентом Національної академії наук України академіком В.П. Горбуліним. Володимир Горбулін — знаний фахівець і державний діяч, що присвятив своє професійне життя проблематиці національної безпеки та оборони. Тож ми публікуємо скорочену версію його статті, присвяченій аналізу загроз національній безпеці та обороні України, а також відповідям на них.

Загрози національній безпеці України

1. Загрози, викликані збройним конфліктом на сході України

У чинній Стратегії національної безпеки України зазначено: «Російська загроза, що має довгостроковий характер, інші докорінні зміни у зовнішньому та внутрішньому безпековому се-

редовищі України обумовлюють необхідність створення нової системи забезпечення національної безпеки України...».

Загроза національній безпеці України у воєнній сфері з боку РФ проявилася на сході України, де з 2014 року триває збройний конфлікт. Бойові дії різної інтенсивності ведуться переважно із застосуванням сухопутних озброєнь і військової техніки (ОВТ) другого і третього покоління. Росія, яка, до речі, не визнає присутності на території України своїх військових, завдяки «гарячій фазі» конфлікту на Донбасі виконала низку завдань з окупації частини нашої території саме із застосуванням застарілого та модернізованого радянського озброєння і техніки. Під час бойових дій обидві сторони широко використовували реактивно-артилерійське озброєння, танки, БМП, БТР, протитанкові ракетні засоби, різноманітну стрілецьку зброю та велику кількість і широку номенклатуру боеприпасів до них.

Однак перебіг бойових дій на Донбасі показав низьку живучість, погану мобільність і невідповідність сучасним умовам цих ОВТ, що призвело до їх великих втрат в обох сторін. Водночас бойові дії продемонстрували незадовільний стан оснащення та підготовки Збройних сил України. За короткий термін наша держава змогла відновити боєздатність ЗСУ і дати відсіч агресору, звільнивши велику частину захопленої ним території на сході України.

2. Загрози, викликані посиленням воєнної могутності РФ

Однією із загроз національній безпеці Воєнна доктрина України визначає «нарощування РФ поблизу державного кордону України угруповання військ з потужним ударно-наступальним потенціалом, створення нових, розширення і

² Повний текст статті доступний за посиланням: http://www.nas.gov.ua/text/pdf/News/Visn_9-20193_Gorbulin.pdf

модернізацію наявних баз, об'єктів військової інфраструктури». Аналіз перебігу подій у цьому напрямі свідчить про значне підвищення воєнного потенціалу ЗС РФ. Зокрема, на сьогодні в європейській частині РФ, безпосередньо поблизу кордонів нашої держави, розгорнуто чотири російські армії.

Вони мають понад 84 тис. особового складу, 1000 танків (Т-72, Т-80, Т-90), більш як 2800 БМП, БТР та інших броньованих машин, 1100 артсистем, 270 протитанкових ракетних комплексів («Штурм-С», «Хризантема-С»), 450 комплексів ППО («Тунгуска», «Стрела-10», «Оса-АКМ», «Тор», «Бук») та інше озброєння. Передбачено їхнє переозброєння на нові ОВТ, зокрема, самохідні артилерійські установки «Коаліція СВ-КШ», танки «Армата», БТР Т-15 «Багульник», БМП «Курганец-25» та ін.

Суттєво збільшується кількість артилерійських підрозділів у складі бригад російських сухопутних військ і розгортаються нові артилерійські частини, які, зокрема, можуть використовувати ядерні боеприпаси. До 2020 року планується передати до військ понад 600 нових реактивних систем залпового вогню.

Триває переоснащення ЗС РФ більш сучасними засобами ураження, зв'язку, розвідки та радіоелектронної боротьби. Зокрема, у збройних формуваннях на окупованих територіях Донбасу та АР Крим розгорнуто підрозділи радіоелектронної боротьби (РЕБ). Посилюються їх можливості з розвідки та наведення засобів ураження в умовах бойових дій з використанням безпілотних літальних апаратів (БПЛА), інноваційних засобів РЕБ і розвідки.

В останні шість років РФ значно просунулася у справі створення нових і модернізації наявних зразків ОВТ. У російських збройних силах у понад 12 разів збільшено кількість носіїв високоточної зброї великої дальності наземного, морського та повітряного базування, у 30 разів — високоточних крилатих ракет. По периметру кордону РФ створено суцільне радіолокаційне поле системи попередження про ракетний напад на всіх стратегічних повітряно-космічних напрямках і за всіма типами траєкторій польоту балістичних ракет. На початок 2019 року загальна оснащеність ЗС РФ сучасними зразками ОВТ зросла з 16 до 61%. Так, у Стратегічних ядерних силах вона становить 82%, у Сухопутних військах — 48,3, у Повітряно-космічних силах — 74, у Військово-морському флоті —

62,3, у Повітрянодесантних військах — 63,7%.

За розрахунками фахівців, РФ необхідно ще кілька років для завершення запланованого масштабного переозброєння ЗС і відповідної підготовки особового складу. Після цього можна очікувати активізації та посилення воєнно-політичного тиску на Україну. У зв'язку з цим, спираючись на аналіз перебігу збройного протистояння на Донбасі, вище воєнно-політичне керівництво України повинне сформулювати і впровадити комплекс першочергових заходів для протидії зазначеному тиску з боку РФ, який не виключав би можливості розв'язання повномасштабної агресії проти України.

3. Загрози, викликані розірванням Договору про РСМД

Значною подією міжнародного масштабу, що може негативно вплинути на рівень і стан міжнародної безпеки та створити загрози національній безпеці України у воєнній сфері, є припинення у 2019 році дії Договору про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності.

У грудні 2018-го міністри закордонних справ країн НАТО підтримали висновок США про те, що Росія порушує Договір про РСМД, і закликали її негайно повернутися до його повного виконання. Ця пропозиція ще раз пролунала на засіданні Ради «Росія — НАТО» 25 січня 2019-го, проте РФ продовжувала заперечувати, що порушує зазначений договір. У зв'язку з цим 1 лютого 2019 року США заявили, що згідно зі статтею XV Договору про РСМД вони призупиняють свої зобов'язання з його виконання. Це означало, що США можуть припинити дію Договору у 6-місячний термін від цієї дати в разі, якщо Росія не повернеться до його дотримання.

До речі, генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг на Мюнхенській конференції з безпеки 15 лютого 2019 року зазначив, що саме з цієї трибуни у 2007-му президент В. Путін уперше публічно висловив свій намір про вихід Росії з Договору про РСМД: «Договір, якого дотримується лише одна сторона, не захищає нас».

Незважаючи на ці попередження та керуючись власними мотивами, 4 березня 2019 року В. Путін підписав указ про вихід РФ із Договору про РСМД, а 30 травня передав до Державної думи РФ законопроект «Про призупинення участі Росії у Договорі про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності», який 18 черв-

ня було прийнято. 26 червня міністри оборони НАТО знову наполегливо закликали Росію повернутися до дотримання зазначеного договору та надати можливість його перевірки, але ця ініціатива залишилася без відповіді.

Отже, у світі розпочався новий етап гонки озброєнь. При цьому до цієї гонки активно долучаються інші учасники, такі як Китай, Індія, Пакистан, Ізраїль, Іран, Північна Корея і навіть ті країни, які таких ракет досі не мали. Аналіз причин і наслідків припинення дії Договору про РСМД дозволяє зробити висновок, що ця подія є найбільшою загрозою для країн Азії та Європи, зокрема для України.

Вище воєнно-політичне керівництво України вже зараз має прораховувати можливі наслідки загострення обстановки поблизу її кордонів і шукати дієві шляхи і заходи, які дали б змогу в найближчі 4–5 років значно підвищити воєнний потенціал країни. Одним із цих можливих заходів може бути створення в майбутньому ракетно-космічного щита України. Першим кроком, зробленим керівництвом України в напрямі позбавлення від факторів, що стримували розгортання робіт з удосконалення та подальшого розвитку окремих елементів ракетно-космічних засобів і технологій, є вихід України (постанова Кабінету міністрів від 21 серпня 2019 року №789) з Угоди про координацію робіт з питань експортного контролю сировини, матеріалів, обладнання, технологій і послуг, які можуть бути використані для створення зброї масового знищення і ракетних засобів її доставки, укладеної між країнами СНД 26 червня 1992 року у Мінську. На нашу думку, це сприятиме започаткуванню окремих робіт зі створення ракетно-космічного щита України.

Стан військово-технічного потенціалу України на сучасному етапі

1. Стан ОВТ України

Після розпаду СРСР в Україні залишилася велика кількість зразків ОВТ радянської розробки і виробництва. У 1990-х роках це озброєння можна було вважати сучасним і досить ефективним, але його кількість набагато перевищувала оборонні потреби України. Минув час, частину зразків цих ОВТ було знищено згідно з міжнародними угодами, частину — продано іншим країнам, іноді за безцінь. Решта озброєнь залишилася у військових частинах і на ба-

зах зберігання. У зв'язку з тим, що на потреби ЗСУ, зокрема на розвиток нових і підтримання у належному стані наявних озброєнь, виділялося вкрай мало коштів, ці зразки ОВТ поступово виходили з ладу, фізично і морально застарівали. Наслідки яскраво проявилися у 2014 році, коли на сході України розгорнулися бойові дії, і постала гостра потреба у великій кількості зразків ОВТ. Розвиток ситуації підштовхнув керівництво країни до невідкладного розв'язання проблем технічного оснащення ЗСУ, на що було виділено значні кошти. Однак для їх ефективного використання, в тому числі для створення нових зразків зброї, потрібен ще відповідний науковий і виробничий потенціал — наукові установи, конструкторські й технологічні бюро, підприємства оборонної промисловості тощо. За часів СРСР існувала досить ефективна система науково-дослідних і виробничих підприємств оборонно-промислового комплексу України, спрямована на проектування та створення зразків ОВТ. Однак ОПК України був складовою частиною ОПК СРСР і навіть на початку 1990-х років не забезпечував замкнених циклів виробництва більшості зразків ОВТ. До того ж переважна більшість головних розробників ОВТ і проектно-технічна документація на зразки залишилися в Росії. Тому перед підприємствами ОПК України гостро постало питання забезпечення військово-технічного супроводу ОВТ, їх обслуговування, зберігання, подовження ресурсу тощо.

На початку 2000-х років це питання певною мірою вдалося вирішити. Було відпрацьовано систему, яка забезпечувала не лише технічний супровід наявних зразків ОВТ, а й їх поглиблену модернізацію та розроблення деяких нових зразків. На жаль, здійснені у подальші роки несистемні заходи з реформування ОПК України призвели до поступового «вимивання» його специфічних особливостей як галузі оборонної сфери, нівелювавши його до рівня цивільних галузей промисловості. ОПК України за багатьма своїми складовими втратив спроможність створювати і серійно виробляти новітні зразки ОВТ, — за розрахунками фахівців, Україна могла виробити за замкненим циклом не більш як 5% номенклатури потрібних для ЗСУ озброєнь. У дещо ліпшому стані перебували підприємства України з капітального ремонту озброєнь, однак і вони стикалися з великими труднощами, пов'язаними переважно з відсут-

ністю необхідних запчастин, зокрема російського виробництва, оскільки відносини з РФ з року в рік погіршувалися, а офіційні відносини по лінії військово-технічного співробітництва практично припинилися.

Початок воєнного протистояння на сході України засвідчив неспроможність національного ОПК самостійно задовольнити потреби ЗСУ за критично важливою номенклатурою ОВТ. Через відсутність належної науково-технологічної та виробничої бази українські оборонні підприємства не могли виробляти бойові літаки і вертольоти, зенітно-ракетні комплекси, корабельне озброєння, велику частину боєприпасів, артилерійські системи великого калібру, стрілецьку зброю та багато чого іншого. Таким чином, на перший план вийшли завдання з відновлення та нарощування кількості власних розробок у тих галузях ОПК, в яких Україна зберегла відповідний науково-технічний потенціал: ракетно-, авіа- та бронетанкобудування. У цих галузях українські оборонно-промислові підприємства у співпраці з профільними науково-дослідними установами почали розробляти окремі нові та модернізувати наявні ОВТ, а саме:

— бронетехніка: Харківське КБ машинобудування і Завод ім. В.О. Малишева бронетанкової техніки — танки «Оплот», «Булат», бронетранспортери БТР-3 і БТР-4; «АвтоКрАЗ» і «Богдан Моторс» — колісні бронемашини «Козак-2», «Кугуар», «Спартан», «Тритон», «Барс-3»;

— авіаційна техніка: ДП «Антонов» — літаки спеціального призначення Ан-3СХ, Ан-32П, Ан-74МП; АТ «Мотор Січ» — ремонт, модернізація, переобладнання вертольотів Мі-8, Мі-17, Мі-24, Мі-2, Мі-8Т;

— ракетна техніка: ДКБ «Луч» — переносні протитанкові ракетні комплекси (ПТРК) «Скіф», перевізні протитанкові комплекси «Бар'єр», вертолітні ПТРК «Бар'єр-В» і «Альта», легкі переносні ракетні комплекси «Корсар», протитанкові керовані ракети «Стугна» і Falagick 105, комплекс керованого мінометного озброєння, керовані ракети ближнього повітряного бою класу «повітря-повітря».

2. Напрями подальшого розвитку ОВТ в Україні

На основі фахового аналізу стану справ у сфері технічного оснащення Збройних сил України можна сформулювати кілька висновків.

1. З огляду на те, що зараз на озброєнні ЗСУ перебувають фізично і морально застарілі зразки озброєння радянських часів, подальший розвиток ОВТ має ґрунтуватися насамперед на результатах фундаментальних і прикладних досліджень за всім спектром науково-технічних напрямів. При цьому особливу увагу потрібно приділити створенню нового фундаментального доробку, який може стати основою новітніх вітчизняних технологій як спеціального, так і подвійного призначення. Як один із таких напрямів можна розглядати наукове обґрунтування процесу створення та використання ракетно-космічного щита України, космічна компонента якого може застосовуватися для вирішення завдань як в оборонній, так і в цивільній сфері. Нині можна навести багато прикладів, коли наявний науковий потенціал не використовується в оборонній сфері, хоча добре відомо, що впровадження інновацій у розробку та виробництво нового озброєння можливе лише за умови ефективної взаємодії науки, замовників, розробників і виробників ОВТ.

2. Для впровадження наукових розробок і доведення їх до практичного промислового застосування у військових цілях потрібен також належний промислово-технологічний потенціал. На сьогодні українська оборонна промисловість здатна виробляти для потреб ЗСУ військову продукцію за такими напрямками:

- військово-транспортна авіація;
- ракетне озброєння авіаційної та бронетанкової техніки;
- високоточне озброєння;
- танки та бойові броньовані машини;
- радіолокаційні станції, системи супутникової навігації й електронної протидії;
- танкове та авіаційне двигунобудування;
- військові кораблі та патрульні катери.

Є також багато напрацювань теоретичного та практичного плану і для започаткування робіт із створення ракетно-космічного щита України. Пріоритети розвитку перспективних видів ОВТ в Україні мають визначатися на основі вимог нормативних документів з питань національної безпеки України у воєнній сфері. Основним посилом при цьому має бути те, що генеральна спрямованість воєнної політики України лежить в оборонній сфері, зокрема у забезпеченні гарантованого захисту країни від

воєнних зазіхань на незалежність і територіальну цілісність, для чого необхідно мати потужні збройні сили, оснащені високоефективними зразками ОВТ, що здатні виконувати такі основні групи завдань:

- 1) постійний моніторинг та аналіз складу ЗС імовірного противника та стану і можливостей його ОВТ;
- 2) своєчасне виявлення намірів противника щодо збройного конфлікту (нападу на Україну);
- 3) можливість ефективного реагування на збройну агресію.

Для реалізації першої групи завдань використовують усі можливі відкриті джерела та дані агентурної розвідки, другої групи — наземні, підводні, повітряні та космічні (зокрема, супутникові) засоби спостереження й виявлення розташування та переміщення об'єктів воєнного призначення як углибині території ймовірного противника, так і поблизу кордонів України.

Важливим напрямом реалізації цього завдання може стати поглиблення двосторонньої співпраці із США і НАТО зі спільного виробництва ОВТ, а також розвиток в Україні національної Системи контролю та аналізу космічної обстановки (СКАКО). Після анексії Криму її було відновлено — у м. Мукачевому створено сучасний Центр контролю космічного простору (ККП) на базі колишньої радіолокаційної станції системи попередження про ракетний напад «Дніпро»; виготовлено і впроваджено сучасні пересувні РЛС ККП на основі цифрових антенних ґраток; широко використовуються дані спостереження з оптичних засобів. Надалі потрібно забезпечити інтеграцію національної СКАКО у міжнародну Європейську систему контролю космічного простору та систему протиракетної оборони країн НАТО.

Третє завдання має вирішуватися із застосуванням усіх можливих ефективних засобів знищення живої сили та ОВТ противника у повітрі, воді, під водою та на суші.

Одним із пріоритетних напрямів є впровадження інновацій нового технологічного циклу в окремих сегментах ОПК України на базі державного замовлення із замкненим циклом виробництва. За наявним науково-технологічним і виробничим потенціалом, ресурсними можливостями та за співвідношенням «ефективність — вартість» оптимальною відповіддю на ці виклики є створення оперативно-тактичних

ракетних комплексів (ОТРК) з використанням сучасних космічних технологій навігації та розвідки цілей. Частково реалізацію другого і третього завдань може бути покладено на ракетно-космічний щит України (звісно, якщо його буде створено).

На реалізацію наведених вище завдань і мають бути спрямовані зусилля воєнної та академічної науки в тісній взаємодії з промисловістю України та науковими і промисловими установами розвинених країн світу. При цьому слід підтримувати у боєздатному стані наявні зразки ОВТ, здійснювати заходи з підвищення їх бойових і експлуатаційних можливостей на основі технологій п'ятого технологічного укладу, працювати над створенням ефективних новітніх зразків ОВТ із використанням при цьому окремих технологій шостого технологічного укладу.

Потенційні передумови створення ракетно-космічного щита України

З огляду на це постає закономірне запитання: що відбувається у сфері розвитку новітніх технологій, які можуть бути застосовані для створення новітніх видів озброєнь в Україні, необхідних для ведення сучасних війн, зокрема, що пропонується стосовно ракетно-космічного щита? Для розробки і серійного виробництва новітніх зразків зброї знадобляться досвідчені фахівці (вчені, конструктори, технологи, робітники різних професій тощо), технологічно досконала наукова та промислово-виробнича база, а також практичний досвід створення і серійного виробництва потрібних видів зброї. За результатами аналізу щодо можливості реалізувати завдання зі створення ракетно-космічного щита України можна стверджувати, що на окремих підприємствах ОПК поки що є потрібні інфраструктура і кадровий потенціал. У сегменті протиповітряної оборони:

— розпочато розробку зенітного ракетного комплексу середньої дальності (ЗРК СД), в якому задіяно групу підприємств під керівництвом ДКБ «Луч»;

— триває модернізація ЗРК С-125 «Печора» (ТОВ «Радіонікс» і ДКБ «Луч»);

— на 2021–2022 роки заплановано модернізацію ЗРК окремих модифікацій серій С-200 і С-300 і ракет до них.

У сегменті реактивних систем залпового вогню (РСЗВ) на ДКБ «Луч» здійснено модерні-

У ФОКУСІ: ОБОРОНА ТА БЕЗПЕКА

зацію радянської РСЗВ «Смерч» із новою керованою ракетою калібром 300 мм і дальністю польоту до 120 км (прийняття на озброєння цієї системи заплановано на жовтень 2019 року). Заплановано також до кінця цього року розпочати поставки у ЗСУ модернізованої версії РСЗВ «Вільха-М» з дальністю дії до 130 км і «Вільха-Р» із касетною бойовою частиною. Під керівництвом КБ «Південне» виконуються роботи зі створення нових реактивних снарядів до реактивних систем типу «Град» та «Ураган».

У сегменті ракетних комплексів проводяться роботи з модернізації наявних і створення перспективних зразків озброєння, а саме: модернізація тактичного ракетного комплексу «Точка» (роботи за цим напрямом розпочато у 2019 році, КБ «Південне»); триває розробка ОТРК «Сапсан» у рамках створення для іноземного замовника ОТРК «Грім-2» (уже успішно проведено випробування ракетних двигунів, а сам комплекс підготовлено до перших польових випробувань); у КБ «Південне» здійснюється проектування оснащення ОТРК «Грім-2» крилатими ракетами «Коршун-2», які за своєю конструктивною будовою є аналогом американської ракети «Томагавк» і російської «Калібр», але дальність польоту КР «Коршун-2» (280–300 км) обмежена необхідністю виконання Україною вимог Режиму контролю за ракетними технологіями.

У сегменті крилатих ракет розроблено береговий протикорабельний ракетний комплекс (БПРК) «Нептун» для ВМС України, який можна віднести до зразків озброєння п'ятого покоління (ДКБ «Луч»). Цей комплекс призначено для контролю територіальних вод, захисту військово-морських баз, берегових об'єктів та інфраструктури узбережжя, зриву проведення морських десантних операцій противника. Комплекс забезпечує розподіл об'єктів ураження, супроводження та видачу команд на пуск ракети. Ракету розраховано на ураження цілей на дальності до 290 км.

Разом з тим сьогодні у ЗСУ практично відсутня морська авіація, зокрема немає літаків дальнього радіолокаційного спостереження типу «Хокей», БПЛА, спроможних вести радіолокаційну розвідку в акваторії Чорного та Азовського морів, власних розвідувальних супутників, що ускладнює використання БПРК «Нептун» у найближчій перспективі. Також передбачається започаткування робіт із розробки на базі

БПРК «Нептун» протикорабельного ракетного комплексу корабельного базування.

Що стосується сегмента космічних засобів, то в Україні, крім розвідувальних органів, є Національний центр управління та випробувань космічних засобів Державного космічного агентства України (НЦУВКЗ). Він має необхідні апаратно-програмні засоби (наземні станції прийому інформації з борту супутників дистанційного зондування Землі (ДЗЗ), станції управління супутниками, центри обробки спеціальної інформації тощо), а також підготовлений персонал. НЦУВКЗ уже зараз виконує такі завдання:

— здійснює прийом даних ДЗЗ про місцезнаходження наземних і морських об'єктів з комерційних космічних апаратів (КА) на свої наземні приймальні станції;

— надає державним споживачам супутникові знімки через 15–30 хв. після прийняття їх з КА на національні приймальні станції;

— проводить тематичну обробку супутникових знімків;

— планує використання бортового ресурсу КА ДЗЗ для моніторингу площадних і малорозмірних об'єктів;

— здійснює координатно-часове та навігаційне забезпечення України. У найближчій перспективі НЦУВКЗ планує запуск перспективних вітчизняних супутників ДЗЗ із розрізненістю у 7,8 та 2,5 м.

Тому поєднання можливостей НЦУВКЗ і розвідувальних органів України щодо отримання видових даних ДЗЗ уже зараз певною мірою зможе забезпечити застосування ракетного озброєння в інтересах ЗСУ. Необхідно лише вирішити питання щодо належного фінансування потреб ЗСУ.

Отже, в установах і на підприємствах українського ОПК є можливості для модернізації та ремонту практично всієї номенклатури ОВТ, що перебувають на озброєнні ЗСУ, а також для розробки окремих новітніх зразків ОВТ. Однак при створенні і виробництві зразків ОВТ у складі ракетно-космічного щита України потрібні більш нові технології, і з цим усе набагато складніше. Причини цього такі:

— технологічні можливості українського ОПК не повністю відповідають потребам ЗСУ;

— недостатня увага протягом багатьох років з

боку держави до стану та розвитку ОПК і наукової бази;

— незадовільне бюджетне фінансування державних оборонних програм, яке не забезпечує своєчасного реформування та розвитку ОПК України в напрямі його здатності випускати зразки ОВТ хоча б на передових технологіях четвертого та п'ятого технологічних укладів.

Це є головною причиною того, що вітчизняне виробництво ОВТ для потреб Збройних сил, інших військових формувань і правоохоронних органів України донедавна становило лише 5–8% від потенційних можливостей оборонних підприємств. Очевидно, що для розвитку інновацій та їх втілення у конкретні справи потрібні інвестиції. Наука, особливо військова наука — справа неприбуткова, принаймні для приватного капіталу, який зараз намагаються активно залучати для розвитку технічного оснащення ЗСУ. У цих умовах ключову роль у вирішенні питань розвитку науки та втілення її досягнень у військову справу, насамперед з точки зору їх фінансування, повинна відігравати держава. Без цього в ринкових умовах важко сподіватися на перехід країни та її Збройних сил до нового технологічного укладу і забезпечення високого рівня воєнної безпеки. Варто аналізувати доцільність і можливі напрями переходу до створення в Україні ОВТ, побудованих на технологіях п'ятого та наступного, шостого, технологічних укладів. Одночасно з удосконаленням наявних і розробкою нових видів ОВТ, призначених для ведення війн у недалекому майбутньому, слід готуватися до війн ще більш віддаленого майбутнього.

На завершення доцільно ще раз наголосити: для реалізації виваженої й ефективної військово-технічної та військово-промислової політики України слід уже зараз звернути особливу увагу на необхідність розвивати базові технології наступного, шостого, технологічного укладу і на їх основі працювати над створенням новітніх високоефективних зразків ОВТ. При цьому треба зауважити, що результати досліджень свідчать про такий факт: у періоди глобальних технологічних зсувів передовим країнам зазвичай важко зберегти лідерство, оскільки на хвилі підйому нового технологічного укладу вперед вириваються країни, що розвиваються, які мають напрацювання в плані підготовки пе-

редумов для цього. З огляду на це Україна теоретично має шанс, яким може скористатися, головне — не прогавити його!

Висновки

Виконаний аналіз стану, проблем і завдань підприємств ОПК України, а також здійснюваних ними за останній період розробок дає можливість зробити такі висновки.

1. У сучасній геополітичній ситуації ЗСУ залишаються одним із ключових інструментів реалізації безпекової та воєнної політики держави, яка перебуває у стані гібридної війни з Російською Федерацією.
2. Ситуація, що склалася в ОПК України, ускладнена критичним станом виробничо-технологічної бази її оборонних підприємств, для більшості з яких можливості виготовлення та модернізації ОВТ залишаються на рівні другого та третього технологічних укладів.
3. В інтересах підвищення обороноздатності держави, забезпечення стримування та відсічі агресії необхідно спрямувати наявний науково-виробничий потенціал ОПК України на дослідження і впровадження сучасних технологій для створення зразків ОВТ наступних поколінь, передусім ракетного озброєння. Поєднання виробничо-технологічних потужностей таких підприємств, як ДКБ «Луч», КБ «Південне» та НВО «Південмаш», може забезпечити істотне підвищення рівня обороноздатності України та створити необхідне підґрунтя для формування ефективного ракетно-космічного щита України.
4. Ракетні програми зі створення БПРК «Нептун», ОТРК «Грім-2», «Сапсан» і РСЗВ «Вільха» слід віднести до середньострокових, а не довгострокових державних програм. Їх головною перевагою є те, що ці програми можуть бути самостійно виконані силами підприємств ОПК України протягом 3–5 років без залучення іноземних партнерів. Реалізація цих програм (за умови їх належного фінансування) дасть змогу цим підприємствам не лише зберегти інфраструктуру та кадровий потенціал, а й зміцнити їх і забезпечити технологічний розвиток.
5. Призупинення дії Договору про РСМД і подальше загострення воєнно-політичної обста-

новки в Європі ставлять на порядок денний питання про необхідність переглянути обмеження, які були визначені для України під час її приєднання до Режиму контролю за ракетними технологіями. Зокрема, це стосується надання Україні можливості створювати та виробляти ракети з дальністю польоту до 1000–1500 км замість ракет із дальністю польоту лише до 300 км, що передбачено згаданими вище обмеженнями. Зрозуміло, що в цьому питанні Україні знадобиться міжнародна політична підтримка, насамперед з боку США.

6. Наявні в Україні полігони (Яворівський, Деснянський, Бердянський та ін.) не придатні для проведення повноцінних полігонних випробувань ракетних комплексів навіть із дальністю дії 200–500 км, а тим більше для комплексів середньої та меншої дальності. У зв'язку з цим новому керівництву Міністерства закордонних справ і Міністерства оборони потрібно буде вирішувати питання щодо можливості здійснювати випробування на полігонах іноземних держав.

7. Економічна ситуація в Україні, скоріше за все, не дасть змоги найближчим часом здійснити запуски власних супутників Землі. Тому потрібно шукати шляхи для входження в кооперацію з іншими державами з метою розробки вітчизняних супутників ДЗЗ або спільного використання супутників. Доти, доки Україна не зможе запускати національні супутники ДЗЗ, варто продовжувати закуповувати бортовий ресурс іноземних комерційних супутників для задоволення потреб національного сектора безпеки та оборони. Крім того, необхідно здійснити модернізацію та сприяти розвитку наземної інфраструктури космічної компоненти держави: наземних станцій прийому, станцій управління космічними апаратами, центрів обробки інформації й елементів системи контролю та аналізу космічної обстановки, а також опрацювати питання щодо їх інтеграції з системами управління ракетної та іншої зброї ЗСУ.

Михайло ГОНЧАР,

Президент Центру глобалістики «Стратегія XXI»,
Головний редактор журналу «Чорноморська безпека»,
Київ, Україна

Росія в Чорному морі: технологія витискування НАТО³

Russia's creeping expansion into the Black Sea should not be left without proper NATO response. Ukraine should draw the attention of the competent international institutions to Russia's abuse of the norms of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea, SOLAS -74.

У №2 (32) часопису за 2018 рік було опубліковано дослідження «Морська газова інфраструктура у російській протидії НАТО на східному фланзі: потенціал гібридного використання у Чорному та Балтійському морях». У статті автори показали, як Росія використовує захоплену в Україні газопромислову інфраструктуру на шельфі Чорного моря для ведення розвідувальної діяльності в його північно-західному секторі. В минулому числі часопису було надруковано статтю про GPS-спуфінг, до якого вдаються російські військові в низці прибережних зон Чорного моря, створюючи ризики для морської та повітряної навігації. Зараз варто знову повернутися до тематики нових форм зростаючої активності Росії, але вже в ширшому контексті її подальшої повзучої чорноморської експансії.

Чорноморська геодинаміка

Три країни Чорного моря є членами НАТО — Туреччина, Болгарія та Румунія. Їх узбережжя становить 2310 км, або 68% від загальної протяжності берегової лінії моря в 3400 км. Однак на основі цієї цифри не можна зробити висновок, що НАТО домінує в Чорному морі чи контролює його. Реалії є зовсім іншими. Окупувавши та анексувавши Кримський півострів у 2014 році, Росія отримала домінуючу геополітичну позицію в Азово-Чорноморському просторі. Крим із Севастополем, що розта-

шовується майже в центрі моря, після чорноморських проток Босфор і Дарданелли — важлива зона контролю регіонального простору. До 333 км свого чорноморського узбережжя (Тамань—Адлер), що становить менш як 10%, Росія додала 867 км Кримського півострова. А ще потрібно врахувати 210 км узбережжя Грузії в зоні Абхазії, що перебуває під фактичним контролем РФ. Отже, загалом 1410 км чорноморського узбережжя, або 41,5%, перебувають під російським контролем. Більший відсоток від загальної протяжності берегової лінії моря тільки у Туреччині — 50%, яка до того ж де-факто контролює головне сполучення Чорного моря із Середземним і Світовим океаном через Босфор і Дарданелли.

На тлі внутрішньої турецької еволюції в бік від демократичної моделі розвитку, курдського питання, а також зовнішніх проблем, пов'язаних із Сирією, Іраком, Близьким Сходом у цілому, Східним Середземномор'ям з розробкою в регіоні його морських газових родовищ, похолодання у відносинах зі США, режими Ердогана та Путіна динамічно зближуються. І справа не тільки в тому, що Туреччина, всупереч застереженням США, придбала російські комплекси ППО С-400 чи вивчає можливість купівлі винищувачів Су-35 і Су-57. Російсько-турецькі відносини значно глибші й базуються на тривалій і розрахованій на перспективу енергетичній та інфраструктурній співпраці, алгоритм якої задала саме Росія часів Путіна: експортний трафік нафти та нафтопродуктів з російських портів у Середземне море через Босфор і Дарданелли, газопроводи «Блакитний потік» і «Турецький потік», атомна електростанція «Аккую». Таким чином, насправді в Чорному морі домінує неформальний російсько-турецький тандем двох авторитарних режимів. Сприяє цьому і Конвенція Монтре (Конвенція про режим проток) 1936 року з її обмеженнями на присутність у

³ Статтю написано в рамках Проекту «Підвищення рівня обізнаності громад щодо НАТО на Сході та Півдні України», який реалізовується Центром глобалістики «Стратегія XXI» в період з 1 червня 2019 року по 15 березня 2020 року за підтримки посольства Великої Британії в Україні.

У ФОКУСІ: РОСІЯ VS НАТО В ЧОРНОМУ МОРІ

Чорному морі флотів нечорноморських держав, що відповідає інтересам Москви та Анкари, але турбує Тбілісі, Київ і Бухарест, які почувуються незахищеними на тлі російської агресії проти сусідів — Грузії у 2008 році та України у 2014-му.

У російсько-турецькому тандемі провідну роль відіграє саме Росія, задаючи тон у двосторонніх відносинах і впливаючи на відносини Туреччини зі США та НАТО. Інший член НАТО — Болгарія — фактично зайняла штрейкбрехерську позицію щодо Альянсу та лояльну до Росії. У 2016-му болгарське вето фактично унеможливило створення флотилії НАТО у Чорному морі, що автоматично посилює російське домінування. Друга нитка газопроводу «Турецький потік» у бік Центральної Європи через Болгарію стала фактично хабаром Софії за її лояльність до Москви, що автоматично збільшує російське домінування та ослаблює позиції НАТО в регіоні.

Таким чином, геополітична динаміка змін усередині регіону Чорного моря впродовж останніх років складається не на користь Альянсу та країн-партнерів — України і Грузії. Через геополітично мотивовані енергетичні корупціогенні проекти Росія фактично нейтралізувала двох членів НАТО — Туреччину і Болгарію.

Провокації на Sea Breeze-2019

Голова Об'єднаного комітету начальників штабів збройних сил США генерал Джозеф Данфорд, підсумовуючи дискусію на засіданні Військового комітету НАТО в Словенії 15 вересня 2019 року, заявив: «Росія — конкурент, і перевага НАТО над Росією, яка відроджується, скоротилася» [1]. Наочною ілюстрацією тези американського генерала є становище в регіоні Чорного моря, де не просто скоротилася перевага НАТО, а навпаки, виникла перевага Росії.

У липні-серпні 2019 року Росія запровадила безпрецедентну низку обмежень свободи судноплавства у Чорному морі, що стало індикатором її далекосяжних намірів щодо одноосібного контролю регіонального простору. Але перед цим було зроблено зухвалий і демонстративний крок під час традиційних багатонаціональних навчань Sea Breeze-2019, що проходили 1–12 липня в північно-західному секторі Чорного моря. Перед початком навчань Росія перекрила район площею у 8 тис. кв. км (див. рис. 1) і надіслала туди корабельну групу для здійснення маневрів [2]. Міноборони РФ назвали дії своїх кораблів «контролем діяльності кораблів НАТО» [3]. Чорноморський флот РФ задіяв із цією метою десять кораблів і суден, зокрема, ракетні катери «Орехово-Зуєво», «Мираж», «Івановец», «Набережніе Челны», «Р-60» і великі десантні кораблі «Азов» і «Цезарь Куников».

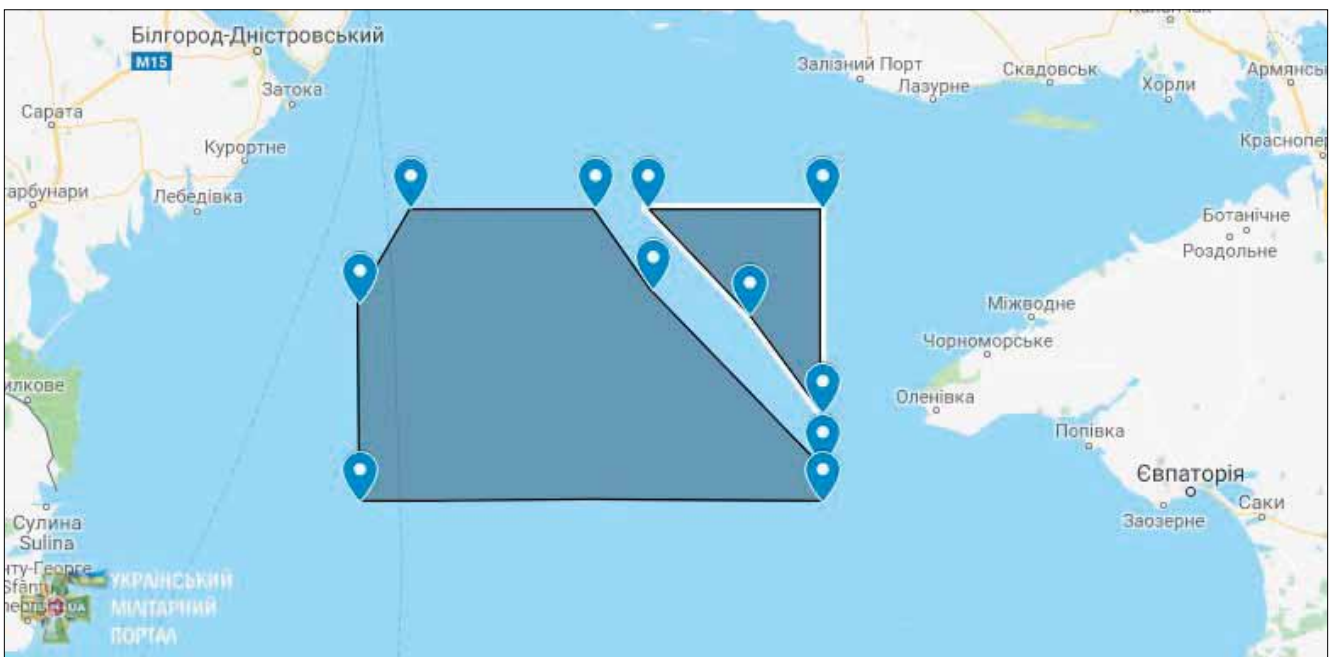

Рис. 1. Карта-схема зони проведення навчань Sea Breeze-2019 з одностороннім «урізанням» її з боку РФ
Джерело: <https://censor.net.ua/ua/n3135236>

У ФОКУСІ: РОСІЯ VS НАТО В ЧОРНОМУ МОРІ

10 липня сторожовий корабель Чорноморського флоту РФ «Сметливый» (Кодифікація НАТО: Kashin-class Guided Missile Destroyer) зайшов у закритий для мореплавання район, де проводилися стрільби в рамках навчань Sea Breeze-2019. За інформацією Міністерства оборони України, незважаючи на прибережне повідомлення для мореплавців про закриття

району для проведення міжнародних навчань, «Сметливый», провокуючи небезпечну ситуацію, зайшов у закритий для мореплавання район, де проводилися практичні стрільби корабельної артилерії морського угруповання міжнародної коаліції (див. рис. 2) [4].

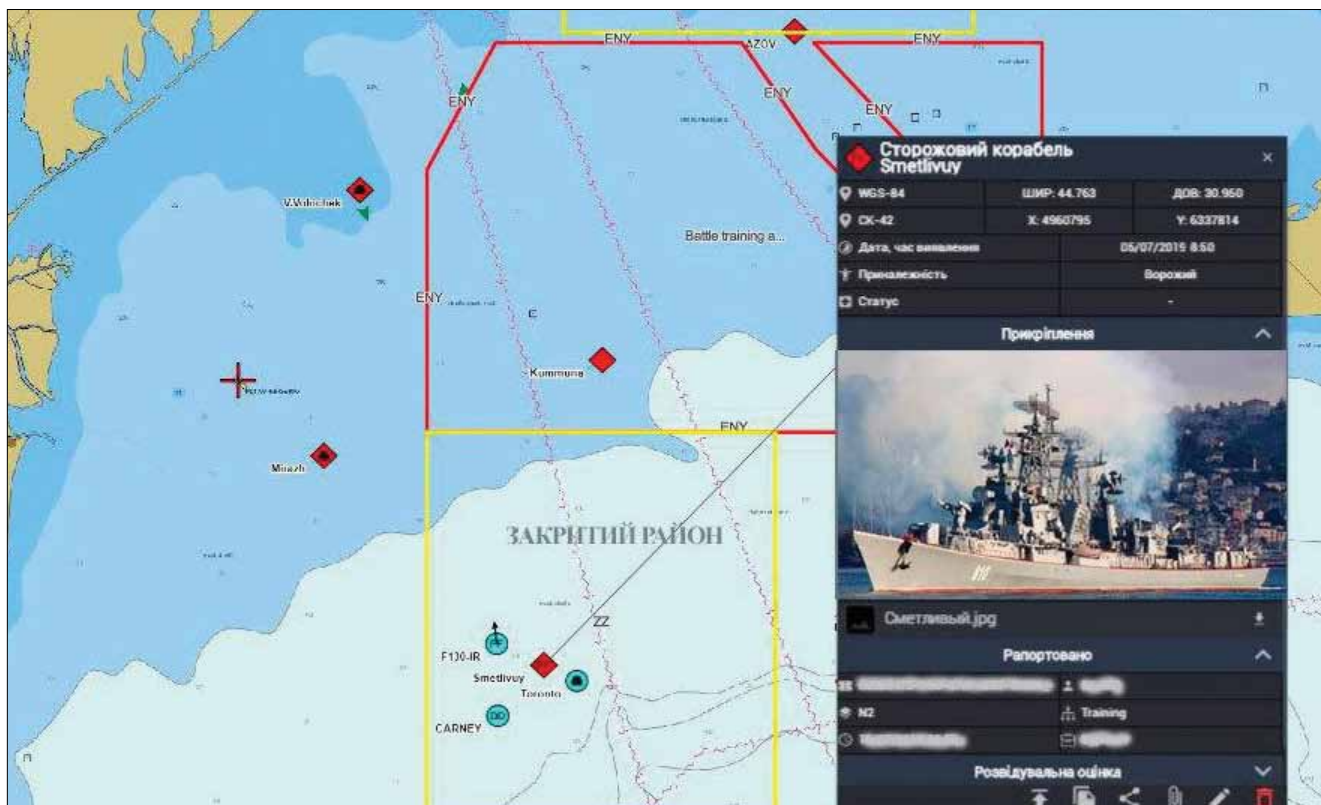

Рис. 2. Карта-схема вторгнення російського сторожовика «Сметливый» у закриту зону артилерійських стрільб під час навчань Sea Breeze-2019

Джерело: <https://www.unian.ua/war/10612647-korabel-zayshov-u-zakritu-zonu-navchan-u-zsu-povidomili-prochergovu-provokaciyu-rf-u-chornomu-mori.html>

Таким чином, Росія вдалася до показових і провокаційних дій із метою демонстрації, хто є господарем в акваторії Чорного моря. Практично їй це вдалося, адже маневри Sea Breeze-2019 було територіально переплановано з урахуванням обмежень, запроваджених Росією.

Контроль через обмеження

Після епізоду зі «Сметливим» нові демонстративні дії не забарилися. З російського боку було запроваджено численні обмеження в акваторії Чорного моря. Станом на третю декаду липня 2019 року одночасно діяла низка навігаційних попереджень щодо районів, у яких заборонено (обмежено) судноплавство або оголошено про небезпеку плавання. Зазначені райони становили понад 24% акваторії Чорного моря та

перекривали значну частину рекомендованих морських шляхів у виключних морських економічних зонах України та країн регіону (див. рис. 3 і 4).

Спочатку спрямованість цих обмежень була не до кінця зрозуміла, хоча російська сторона пояснювала їх проведенням артилерійських і ракетних стрільб, а також навчань у низці районів акваторії Чорного моря. Під час моніторингу судноплавства у зоні відповідальності командуванням Військово-морських сил Збройних сил України було виявлено випадки безпідставного ініціювання РФ закриття або оголошення небезпечними для плавання районів саме під приводом проведення заходів військового характеру. Було з'ясовано, що, всупереч вимогам

У ФОКУСІ: РОСІЯ VS НАТО В ЧОРНОМУ МОРІ

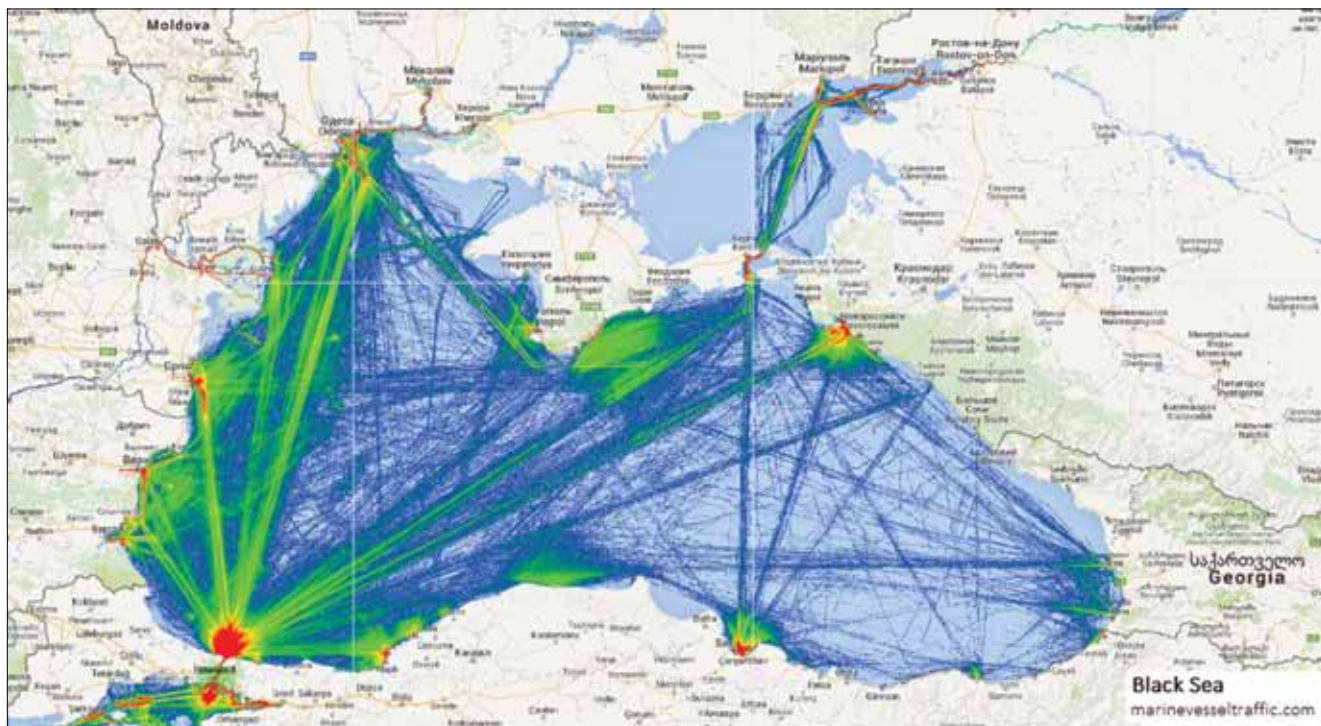

Рис. 3. Графічне зображення традиційного комерційного трафіку Чорного моря
Джерело: <http://www.shiptraffic.net/2001/04/black-sea-ship-traffic.html>

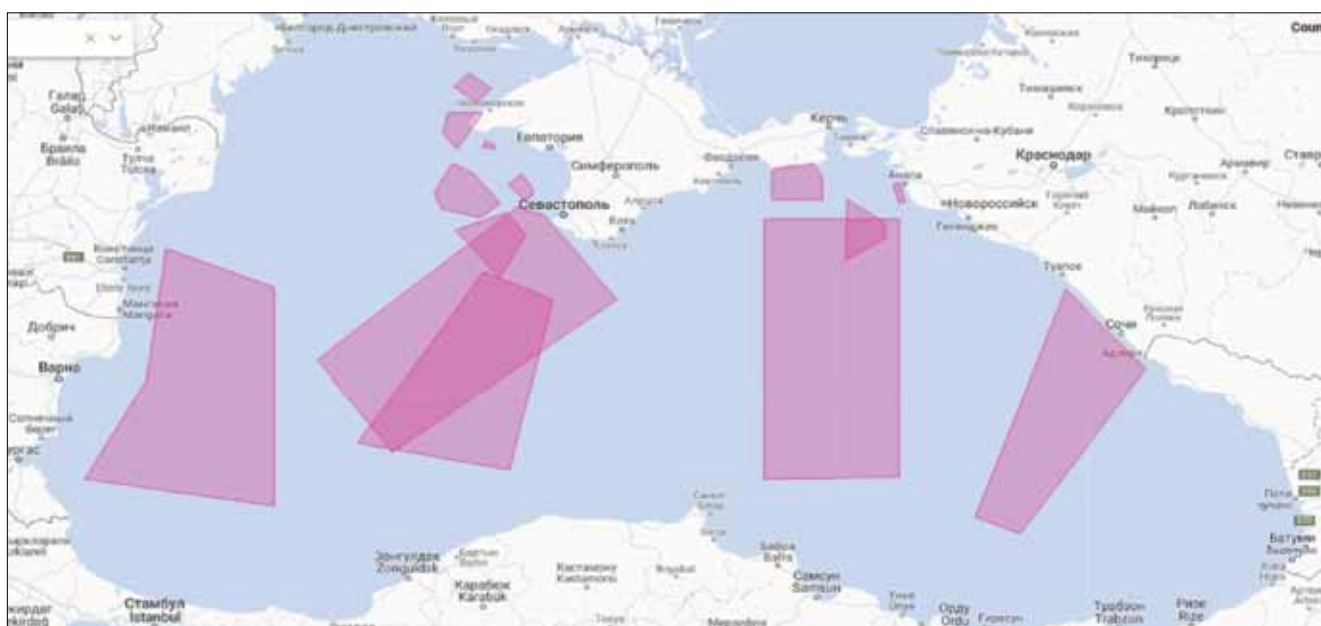

Рис. 4. Графічне зображення районів Чорного моря з обмеженнями судноплавства, повідомленими з російського боку, станом на 26.07.2019 р.
Джерело: VMCV.

Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі 1974 року SOLAS-74⁴, повідомлення про плановані заходи не публікувалися завчасно на офіційному сайті Координатора на-

вігаційної зони NAVAREA III⁵, яким є Інститут морської гідрографії Збройних сил Іспанії⁶. А саме на основі інформації Координатора райони оголошуються небезпечними для плавання.

4 Правило 5 Розділу 5 Конвенції; Розділу 4.2 Спільного керівництва з інформації щодо безпеки на морі, впровадженого на підставі Резолюції A705(17) Міжнародної морської організації.

5 NAVAREA III включає акваторії Середземного, Чорного та Азовського морів: http://www.armada.mde.es/ihm/Aplicaciones/Navareas/Index_radioavisos.html

6 Instituto Hidrográfico de la Marina, IHM: http://www.armada.mde.es/ihm/Aplicaciones/Navareas/Index_radioavisos.html

У ФОКУСІ: РОСІЯ VS НАТО В ЧОРНОМУ МОРІ

При цьому викликає занепокоєння позиція Координатора щодо належного забезпечення виконання норм SOLAS-74 у частині перевірки достовірності інформації від РФ, своєчасності її надання, наявності фактичних підстав для розміщення інформації тощо. Наприклад, попри 14 закритих районів для проведення навчань і стрільб Чорноморського флоту (див. рис. 4), на сайті прес-служби Південного військового округу Росії міститься інформація лише про чотири з них, які й були реальними заходами протягом місяця (третьа декада липня - дві декади серпня), проте короткочасними:

- 20 липня на кораблях і в берегових частинах ЧФ провели навчання з боротьби з безпілотними літальними апаратами умовного противника;
- 25 липня патрульний корабель «Дмитрий Рогачев» виконав артилерійські стрільби в морській акваторії;
- 8 серпня малий протичовновий корабель «Муромец» виконав артилерійські стрільби по повітряній цілі;
- 9 серпня бойові розрахунки ракетних комплексів Чорноморського флоту провели тренування із нанесення ракетних ударів по морських цілях [5].

Отже, решта оголошених попереджень про артилерійські стрільби, ракетні пуски та маневри сил флоту в означених закритих районах були лише намірами, за якими не передбачалося відповідних заходів. Тому й не завжди надсилалась інформація Координатору навігаційної зони NAVAREA III.

Можна констатувати, що Росія зловживає обов'язком країни-учасниці SOLAS-74 повідомляти про потенційну та фактичну небезпеку на морі, зокрема в районах, які не належать до її зони відповідальності або на які не поширюється її юрисдикція. Це свідчить про використання зазначеного обов'язку як інструменту гібридного впливу, спрямованого як на перешкоджання свободі судноплавства у Чорному морі, так і на демонстрацію своїх можливостей з одноосібного встановлення зон A2/AD.

Наслідком описаних дій є створення суттєвих перешкод торговельному судноплавству, рибальству, користуванню суверенними правами держави у виключній морській економічній зоні, що у свою чергу негативно впливає на економіку України та її права як морської держави. Також подібні дії мають демонструвати ефект домінування Росії в регіональному просторі. Формула встановлення контролю через навігаційні обмеження відпрацьовується Росією для дій за сценарієм блокади північно-західного сектора Чорного моря, спрямованої проти України та Румунії в певний час «Ч».

Інфраструктурне підґрунтя військової експансії

До наведеного вище слід додати ще одну цікаву особливість російських обмежень в акваторії Чорного моря. Якщо сполучити мапу встановлених Росією заборонених зон із маршрутами проходження підводних газопроводів «Блакитний потік» і «Турецький потік», то значною мірою вони збігаються (див. рис. 5) [6].

Сюди також іще слід додати маршрут потенційного проекту White Stream, яким газ Каспію може потрапляти на ринок Євросоюзу через Чорне море та Румунію. Проект усе ще гіпотетичний, хоча й отримав схвалення Європейської комісії як проєкт спільного інтересу, але останнім часом він актуалізувався як ланка міжконтинентального шляху туркменського газу на ринок ЄС (див. рис. 6).

Слід зауважити, що початковий маршрут White Stream мав інший вигляд — від грузинського узбережжя до Криму з найкоротшою морською ділянкою (див. рис. 7) і можливістю використовувати газотранспортну систему України з перспективою її інтеграції до європейського газового ринку. Але після вступу Румунії до ЄС у 2007 році і гальмування Росією руху Грузії та України до НАТО і ЄС маршрут було скориговано з тим, щоб вийти напряму на ринок ЄС через Румунію [7].

У ФОКУСІ: РОСІЯ VS НАТО В ЧОРНОМУ МОРІ

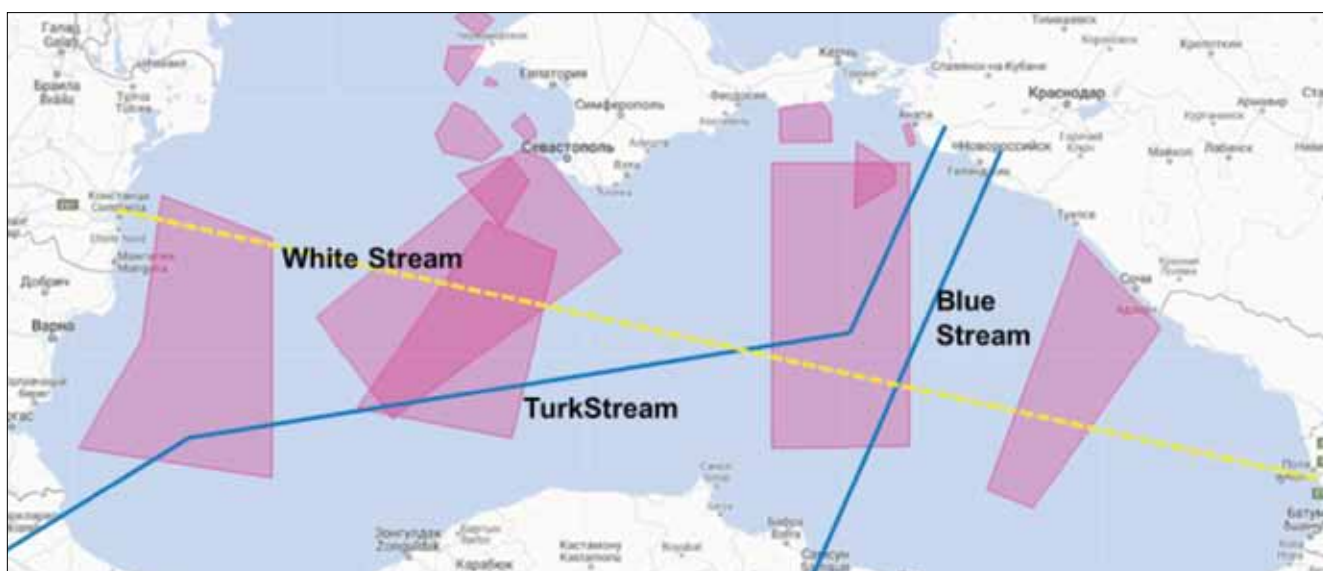

Рис. 5. Карта-схема накладання закритих Росією районів Чорного моря за міжнародним приписом 0817/2019 на маршрути проходження існуючих і перспективних газопроводів

Рис. 6. Схема проходження гіпотетичного маршруту White Stream у Чорному морі
Джерело: <http://financebooks2018.com/economy/1235.html>

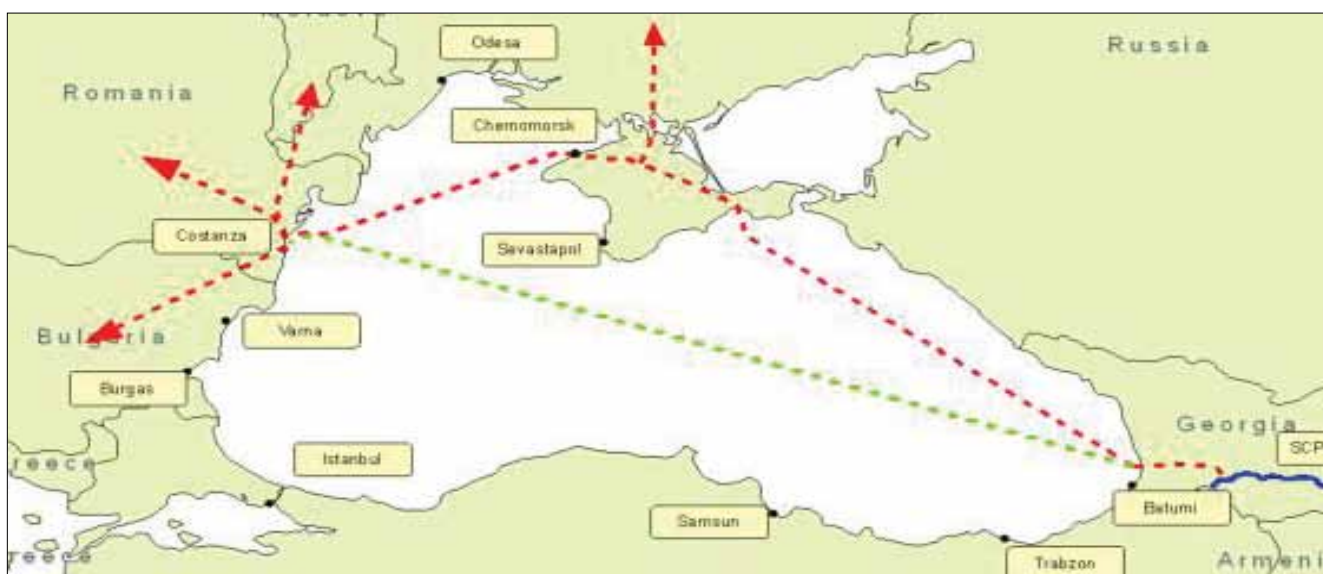

Рис. 7. Карта-схема початкового маршруту White Stream у Чорному морі в і через Україну до Європейського Союзу
Джерело: <https://image1.slideserve.com/3576891/slide3-1.jpg>

У ФОКУСІ: РОСІЯ VS НАТО В ЧОРНОМУ МОРІ

Цей проєкт розглядався і розглядається Росією як конкурентний її «потокам» (спочатку «Південному потоку», а згодом — «Турецькому потоку»), що має вивести на європейський ринок конкурентні російським обсяги газу з Центральної Азії та Східного Каспію. Росія блокує появу White Stream уже понад десять років, не допускаючи будівництва Транскаспійського газопроводу у Каспійському морі. Після окупації та анексії Криму вона поліпшила можливості блокувати альтернативні проєкти і в акваторії Чорного моря. Кримський варіант газопроводу став неможливим.

Усе це означає, що Росія готується до перетворення в час «Ч» Чорного моря на зону власного тотального контролю під приводом нейтралізації загроз для стратегічно важливої для РФ, Туреччини, а також Болгарії енергетичної інфраструктури та недопущення реалізації конкурентних проєктів.

І це задумка не сьогоднішнього дня. В Росії до цього йдуть системно і послідовно, поєднуючи військову й енергетичну стратегії. Для прикладу згадаю статтю 20-річної давності з «Незалежного військового обозрения» від 10 грудня 1999 року з промовистою назвою «Флот на страже «Голубого потоку». У ній, зокрема, говориться, що на засіданні Ради безпеки РФ, яке відбулося 23 листопада 1999 року, прем'єр-міністр російського уряду Володимир Путін зазначив, що «Росію витискають зі Світового океану», і вказав на «погіршення позицій російського ВМФ на Чорноморському та Балтійському напрямках» [8]. У статті йдеться й про те, що «американські ВМС дедалі більш наполегливо освоюють Чорноморський театр воєнних дій». Оскільки Росія розпочала будівництво глибоководного газопроводу «Блакитний потік» до Туреччини, то потрібно подбати про його безпеку, адже на нього можуть «вплинути і зовнішні сили, аж до міжнародних терористів». Тогочасний висновок автора статті: забезпечити безпеку підводного газопроводу може тільки Чорноморський флот РФ, який необхідно посилювати.

Фактор Александрополіса

Час, що минув з початку 2000-х, Москва не марнувала як у плані нарощування сил і засобів, так і щодо посилення економічного та по-

літичного впливів у країнах Чорноморського регіону. З-поміж основних завдань Чорноморського флоту, які сформульовані Міністерством оборони Росії, є не тільки стандартні — захист виключної морської економічної зони, забезпечення безпеки судноплавства, але й виконання зовнішньополітичних акцій уряду Росії в економічно важливих районах Світового океану.

Результат системних зусиль Росії — тепер Москва дає відчутти США і НАТО, що вона може їх не лише контролювати, а й витискувати з Чорного моря, яке вже вважає своїм озером. Та найбільшим здобутком у Росії вважають нейтралізацію двох союзників США в НАТО — Туреччини та Болгарії — через спільні енергетичні проєкти. Практично це технологія розмивання, ерозії НАТО російськими зусиллями як ззовні, так і зсередини окремо взятих країн-членів Альянсу.

Описаними вище діями Кремль продовжує вивчати реакцію НАТО та передусім США на обмеження свободи судноплавства в Азово-Чорноморському басейні. Адже акт агресії проти української катерної групи в Чорному морі поблизу Керченської протоки 25 листопада 2018 року не призвів до якихось серйозних наслідків для Росії. Більш того, вона проігнорувала вердикт Міжнародного трибуналу ООН з морського права щодо повернення в Україну захоплених моряків і кораблів. І це їй зійшло з рук. Тому у Кремлі вважають, що можна і необхідно рухатися далі. Як мінімум, за логікою Путіна, вони демонструють США та НАТО, хто господар у Чорному морі, а як максимум зможуть остаточно «перевербувати» Туреччину та Болгарію в союзники Росії в регіоні.

Під приводом необхідності захистити критичну інфраструктуру в Чорному морі, загрози якій серйозно перебільшені, оскільки за 17 років функціонування «Блакитного потоку» жодного інциденту не було, Росія нарощує сили і засоби. На концептуальному рівні необхідність посилити захист було визначено у новому документі «Доктрина енергетичної безпеки Російської Федерації», прийнятій указом президента РФ 13 травня 2019 року. З-поміж іншого у Доктрині як загрози для енергетичної безпеки фігурують військово-політичні — різке загострення міждержавних відносин і створен-

У ФОКУСІ: РОСІЯ VS НАТО В ЧОРНОМУ МОРІ

ня умов для застосування військової сили [9]. У цьому контексті не випадково є вереснева істерика російських пропагандистських ЗМІ щодо загрози «Турецькому потоку» та іншим енергетичним комунікаціям з боку США у разі, якщо грецький порт Александрополіс стане після приватизації американським, і США розташують там свою військову базу «для боротьби з Росією» [10].

За російськими оцінками, це дасть змогу США контролювати морський трафік через протоку Дарданелли в/із Чорного моря, що означає в будь-який момент можливість перервати «сирійський експрес» та обмежити можливості Оперативного з'єднання ВМФ РФ у Середземному морі (фактично відроджена з 2013 року колишня 5-та ескадра ВМФ СРСР, що припинила своє існування після його розпаду). «Оволодівши Александрополісом, США хочуть поставити під свій контроль Дарданелли, щоб замкнути Росію в Чорному морі», «з придбанням цього порту НАТО і Збройні сили США можуть проникнути на Балкани протягом кількох годин і з легкістю зупинити торгівлю Росії через Чорне море з рештою світу, заблокувавши Дарданелли», — таких висновків дійшов російський Фонд стратегічної культури після висловлювань нинішнього посла США в Греції й колишнього посла США в Україні Джефрі Пайетта щодо американського інтересу до грецького порту, які прозвучали після відвідин Александрополіса спільно з міністром оборони Греції Ніколаосом Панагіотопулосом 13 вересня та в інтерв'ю грецькому виданню Thraki.Net [11, 12].

Очевидно, що наголошення послом на значущості Александрополіса на тлі приватизації інвесторами з РФ і КНР двох основних грецьких портів (контрольованого росіянами порту в Салоніках і китайцями — порту Пірей) не могло не викликати реакції в Росії. Дж. Пайетт вказав на критичне геополітичне значення Александрополіса як воріт до Чорного моря та Балканського регіону, важливість порту як ланки європейської енергетичної безпеки, регіональної стабільності та економічного зростання [13].

Важливо зауважити, що на додачу до вже існуючого терміналу Aegian LNG неподалік в Александрополісі має з'явитися плавуча мобільна регазифікаційна установка для приймання СПГ (FSRU) зі США. За експертними оцінками, американський СПГ і наявна газова інфраструктура відкривають для Південно-Східної Європи вікно можливостей для використання СПГ і транспортування його в регазифікованому вигляді через Трансбалканський газопровід. Останній з'єднує Грецію, Туреччину з Україною та був основною артерією для газу, що постачається з Росії до Болгарії, Греції, Північної Македонії та Туреччини через Україну, Молдову і Румунію протягом десятиліть і незабаром спорожніє після запуску Росією «Турецького потоку» (див. рис. 8) [14].

Проекція на Балтику

Показово, що до забезпечення захисту критичної енергетичної та транспортної інфраструктури в Чорному морі росіяни долучають сили і засоби не тільки ЧФ РФ, а й Федеральної служби військ Національної гвардії (Росгвардія). Так, 26 червня 2019 року відбулася спеціальна нарада представників Державної думи РФ, міністерств і відомств під керівництвом головнокомандувача військ Росгвардії В. Золотова. Нараду було присвячено питанню забезпечення безпеки транспортного мостового переходу через Керченську протоку, а також енергетичного мосту та газопроводу дном протоки, що прокладені з Краснодарського краю до окупованого Криму. Було визначено, що до кінця поточного року мають бути вирішені всі законодавчі питання, щоб «наділити Росгвардію всіма необхідними повноваженнями». «Має бути тверда впевненість, що жоден плавзасіб, жоден безпілотний літальний апарат (БПЛА), жоден плавець чи диверсант не зможе пройти через акваторію...» — йшлося на нараді, за повідомленнями ЗМІ [15]. Росія вже має надмірну концентрацію сил і засобів не лише в районі Керченської протоки, а й загалом для Азово-Чорноморського басейну. Силу захист по лінії різних російських відомств у зоні окупованої росіянами Керченської протоки демонструється в ЗМІ (див. рис. 9).

У ФОКУСІ: РОСІЯ VS НАТО В ЧОРНОМУ МОРІ

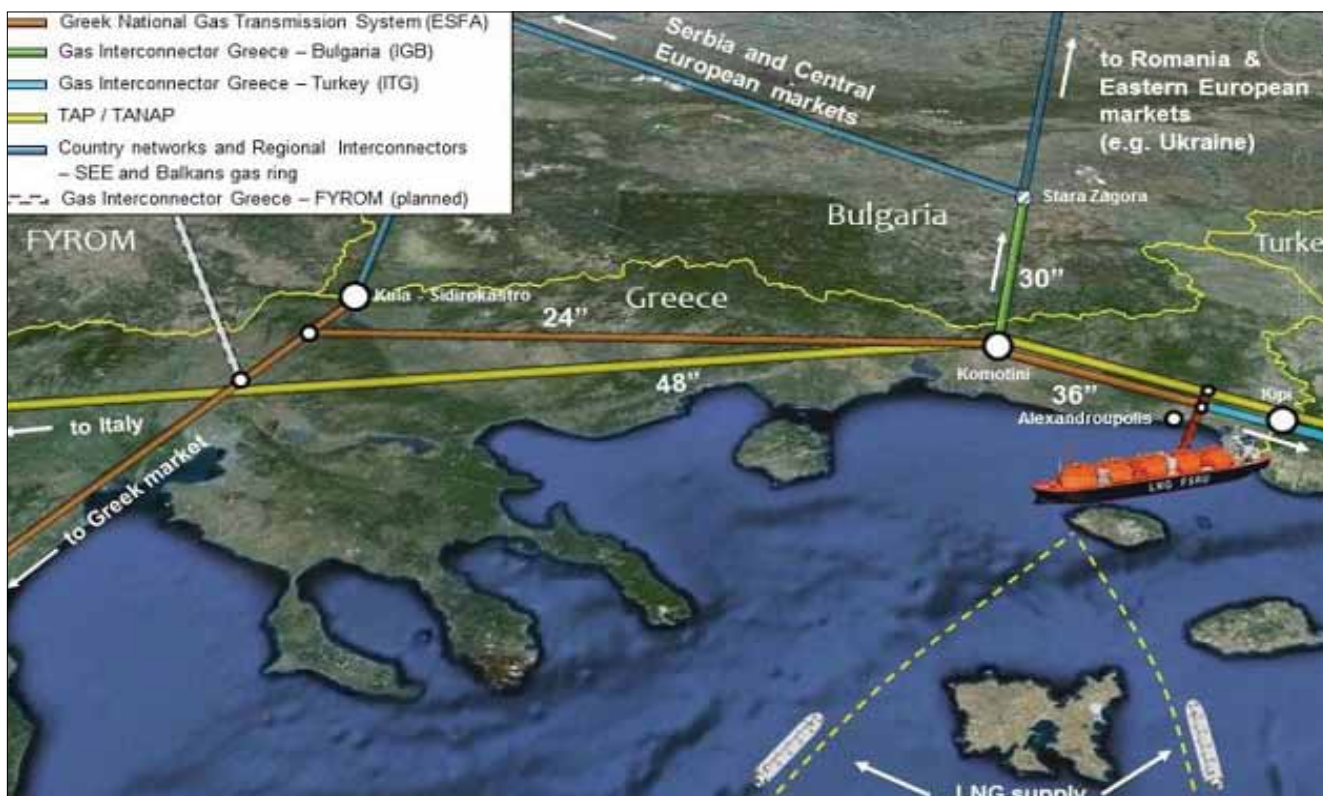

Рис. 8. Карта-схема егейського газового перехрестя

Джерело: <http://www.gastrade.gr/en/the-company/news-press-releases/gastrade-launches-a-market-test-for-the-alexandroupolis-lng-terminal.aspx>

Рис. 9. Карта-схема російських сил і засобів охорони та оборони Керченського мосту

Джерело: <https://www.crimea.kp.ru/daily/26831.5/3871553/>

Тобто російські силові відомства доповнюють одне одного у захисті критичної енергетичної та транспортної інфраструктури, що цілком зрозуміло. Очевидно, що це пов'язано з можливістю отримати додаткове бюджетне фінансування, але не тільки. Практично це легальний, як вважають у Москві, спосіб здійснити силову експансію в регіоні під приводом необхідності захистити критичну інфраструктуру «на далеких підступах».

А тепер слід зробити проєкцію на Балтійське море, де вже є один Nord Stream і будується другий. Де Польща хоче прокласти альтернативу — Baltic Pipe для норвезького газу. На відміну від White Stream на Чорному морі, проєкт «Північного потоку-2» цілком реалістичний. Росія на Балтиці діятиме за тим самим шаблоном, що і зараз у Чорному морі, — під приводом захисту стратегічно важливих для Росії та Німеччини чотирьох ниток газопроводів. Пу-

У ФОКУСІ: РОСІЯ VS НАТО В ЧОРНОМУ МОРІ

тінські газові та грошові потоки вже нейтралізували Німеччину як країну-члена НАТО. Що буде потім, коли Nord Stream 2 добудують, неважко уявити.

Поступово Росія посилює Балтійський флот у рамках відповідної програми переозброєння до 2020 року. Російські ЗМІ з пафосом зазначали нещодавно, що Балтійський флот продовжує отримувати до свого складу нові бойові кораблі та судна забезпечення. Мовляв, якщо за період з 2000-го по 2010 рік на флот надійшло лише 20 нових одиниць, то за 2010–2019 роки — 56 одиниць, з них 17 — бойових. Загалом Балтфлот станом на 1 травня 2019 року налічує 76 бойових кораблів, катерів і підводних човнів, а також 164 допоміжні судна [16]. Російські військово-пропагандистські медіа-ресурси вказують на відсутність на Балтиці союзників і перевагу НАТО — загалом 93 бойові одиниці флотів країн-членів НАТО в Балтійському морі. А також наголошують, що у наявності серйозні сили у недружніх до Росії «нейтралів» — Швеції та Фінляндії, яких дедалі активніше, за уявленнями в Кремлі, втягують у НАТО, — загалом 73 бойові одиниці. Таким чином, Росія, за такою логікою, більш як удвічі поступається у Балтійському морі «об'єднаним» військово-морським силам решти держав. Подальшу логіку росіян нескладно прорахувати. Росія потребує посилення військово-морської присутності з огляду на наявність стратегічно важливої для РФ і Німеччини газотранспортної інфраструктури у вигляді чотирьох ниток обох «північних потоків». Звісно, Росія не зможе застосувати шаблон витіснення НАТО, як це вона робить у Чорному морі, адже південь Балтики — це узбережжя країн-членів НАТО. Логічно робиться висновок про необхідність асиметричного нарощування сил і засобів флоту — за рахунок «різного роду бойових робіт: катерів, підводних човнів, самохідних мін і такого іншого». [17]

Висновки

Повзуча експансія Росії в Чорному морі та посилення на Балтиці не мають залишатися без належної реакції з боку НАТО. Україні слід звернути увагу компетентних міжнародних інституцій на зловживання Росією нормами Конвенції ООН з морського права 1982 року, SOLAS-74.

Не потрібно мати ілюзій щодо подальших намірів і дій Кремля з витіснення НАТО там, де це видається можливим. Тому, поки є час, Росію слід зупиняти і на Балтиці, і в Чорному морі. Зупинивши «Північний потік-2» і другу нитку «Турецького потоку» через санкції проти компанії-підрядників, США вдасться відвернути негативний сценарій перетворення Балтійського і Чорного морів на зони домінування Росії. Якщо на це вистачить політичної волі у Вашингтоні та Лондоні. Очевидно, що США у приватизаційній угоді з портом Александруполіс знайшли адекватний варіант відповіді Росії на її дії у Венесуелі, яку Москва намагається перетворити на свій плацдарм в американському «м'якому підчерев'ї» за аналогією з Кубою часів холодної війни.

США своєю постійною присутністю у Східному Середземномор'ї створюють парасольку безпеки для багатосторонньої співпраці у реалізації проєктів видобутку та експорту в Європу природного газу, що були ініційовані Ізраїлем у співпраці з Кіпром для видобутку на родовищах «Левіафан» та «Афродіта», а у співпраці з Грецією та Італією — у будівництві газопроводу EastMed для експорту газу в ЄС, а також для постачань СПГ зі США для диверсифікації енергопостачок країнам Чорноморського регіону і Балкан. У США чудово розуміють, що Росія діятиме на знешкодження проєктів, які виводять на ринок Європи конкурентні російським газові потоки, і тому діють на випередження.

Схоже, у Вашингтоні не бракує політичної волі, попри політичні піруети Трампа. Якщо Александруполіс стане місцем базування американських Збройних сил, зокрема ВМС, то Росія не зможе вдаватися до блокади українських портів в Азовському і Чорному морях і Керченської протоки, не наражаючись на ризик блокади її морської торгівлі та «сирійського експресу» з чорноморських портів як контрдії у відповідь. Також північно-східний сектор Егейського моря є зручним для роботи крилатими ракетами по цілях в акваторії Чорного моря, не заходячи в нього.

У ФОКУСІ: РОСІЯ VS НАТО В ЧОРНОМУ МОРІ

Список використаних джерел:

1. Перевага НАТО над Росією «скоротилася» — голова Об'єднаного комітету начальників штабів США, Голос Америки, 19 вересня 2019. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com/a/dunford-on-the-race-between-russia-and-nato/5090468.html>
2. Sea Breeze-2019: Росія перекрыла один із районів навчань. 02.07.19. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://censor.net.ua/ua/n3135236>
3. Корабли Черноморского флота продолжают контролировать деятельность кораблей НАТО, участвующих в военно-морском учении «Си-Бриз-2019», 05.07.2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12239849@egNews
4. Корабель зайшов у закриту зону навчань: у ЗСУ повідомили про чергову провокацію РФ у Чорному морі, 10 липня 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.unian.ua/war/10612647-korabel-zayshov-u-zakritu-zonu-navchan-u-zsu-povidomili-pro-chergovu-provokaciyu-rf-u-chornomu-mori.html>
5. За даними прес-служби Південного військового округу РФ. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://function.mil.ru/news_page/country.htm
6. Про сучасний статус White Stream було описано в статті Роберта Катлера «Туркменський газ в Європі: незалежний погляд здалеку» №2(34) журналу «Чорноморська безпека». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://geostrategy.org.ua/ua/chornomorska-bezpeka/item/1580-chornomorska-bezpeka-2-34>
7. Turkey's energy politics. Arda Baykal. 27 January 2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN05301/SN05301.pdf>
8. Флот на страже "голубого потока", Валерий Алексин, 10.12.1999. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ng.ru/world/1999-12-10/6_flot.html
9. Указ Президента Российской Федерации от 13.05.2019 № 216 "Об утверждении Доктрины энергетической безопасности Российской Федерации". [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201905140010>
10. II Manifesto: США превращают греческий Александруполис в «базу для борьбы с Россией», 25 сентября 2019. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://russian.rt.com/inotv/2019-09-25/II-Manifesto-SSHA-prevrashhayut-grecheskij>
11. Владимир Малышев. США хотят запретить Россию в Чёрном море. 24.09.2019. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.fondsk.ru/news/2019/09/24/ssha-hotjat-zaperet-rossiju-v-chernom-more-49083.html>
12. Ambassador Pyatt's Interview to Thraki Net. September 13, 2019. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://gr.usembassy.gov/ambassador-pyatts-interview-to-thraki-net/>
13. Alexandroupoli Port Press Conference. Alexandroupoli Port. Friday, September 13, 2019, 11:30 a.m. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://gr.usembassy.gov/alexandroupoli-port-press-conference/>
14. Rare opportunity opens for US LNG to reach Greece-Turkey-Ukraine gas corridor. Aura Sabadus. AUG 22, 2019. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/energysource/rare-opportunity-opens-for-us-lng-to-reach-greece-turkey-ukraine-gas-corridor/>
15. Золотов и Хинштейн объявили войну беспилотникам в Керченском проливе. 27.06.2019. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://kerch.fm/2019/06/27/zolotov-i-hinshtejn-objavili-voynu-bespilotnikam-v-kerchenskom-prolive.html>
16. Балтийский флот ВМФ России — новый корабельный состав. Артем Балабин. Май 2019. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://sdelanounas.ru/blogs/119621/#cut>
17. На что способен Балтийский флот в случае массированного нападения. 28 мая 2019. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://topwar.ru/158360-baltijskij-flot-boj-v-koryte.html>

Андрій КЛИМЕНКО,
Кримський експерт і журналіст,
Головний редактор онлайн-видання
BlackSeaNews.net, Україна

Чорноморська проблема Північно-Атлантичного Альянсу⁷

In 2014, the Autonomous Republic of Crimea was occupied and annexed by Russia. Together with the territory the northern neighbor deprived Ukraine of enterprises. Among them - the only oil and gas company that produced natural gas in Ukraine on the Black Sea shelf - "Chornomornaftogaz". Now the occupant uses the latest equipment and production infrastructure of the Ukrainian enterprise for the illegal extraction of hydrocarbons. "Chornomornaftogaz" is fighting the invader, increasing the pressure on several fronts simultaneously.

Уже не новина, що окупований Крим перетворено на величезну військову базу РФ. Її наявність змінила ситуацію не тільки в Чорноморському регіоні, але й на південно-східному фланзі Європи та у Середземномор'ї [1]. Тому важливо розглянути реакцію НАТО у військово-морській сфері на російську експансію в регіоні.

На початку травня 2016 року на конференції начальників генштабів Балканських країн у Стамбулі президент Туреччини заявив: *«Ми повинні посилити координацію і співробітництво на Чорному морі. Сподіваємося на конкретні результати саміту НАТО у Варшаві 8–9 липня. Потрібно зробити Чорне море морем стабільності. Я говорив Генеральному секретарю НАТО: вас у Чорному морі немає, тому воно стало майже російським озером. Ми маємо виконати свій обов'язок як країни, що виходять до Чорного моря. Якщо ми не вживемо заходів, історія нам не пробачить...»*. Тобто ще три роки тому, коли Туреччина перебувала в стані

холодної війни з РФ, президент Ердоган першим із керівників країн-членів НАТО публічно сформулював головний сенс ситуації в Чорному морі, що склалася через окупацію Криму.

У 2016–2019 роках Чорне море не просто залишається «майже російським озером», — цього «озера» стає дедалі більше.

Провал ідеї Чорноморської флотилії НАТО

8–9 липня 2016 року на саміті НАТО у Варшаві очікувалося рішення щодо посилення чорноморських військово-морських можливостей Альянсу. Це було пов'язано з ініціативою Румунії про створення в Чорному морі «Союзницької флотилії НАТО». Вона з'явилася після встановлення наприкінці 2015 року ракет-перехоплювачів SM-3 AEGIS Ashore на базі ВПС США в Девеселу в південній Румунії, в 35 км від кордону з Болгарією. У Румунії зрозуміли: угруповання військ РФ в окупованому Криму не лише оснащено ракетами, здатними досягти будь-якої цілі в Румунії, а країна стала ціллю для ударів ще і з нових ракетних кораблів Чорноморського флоту РФ (ЧФ РФ).

Однак через відмову Болгарії, прем'єр-міністр якої заявив, що бажає бачити біля узбережжя Болгарії круїзні лайнери, а не військові фрегати, цього не сталося.

Тандем Туреччина—РФ і НАТО

Уже через кілька днів після висловлювання президента Ердогана, що наведено вище, в ніч з 15 на 16 липня 2016 року в Туреччині стала спроба перевороту. Далі зовнішня політика ключової чорноморської країни НАТО почала стрімко змінюватися. Її маркером стало підписання 10 жовтня 2016 року договору з РФ щодо морського газопроводу «Турецький потік». На сьогодні першу нитку цього газогону вже побудовано, а друга пройде територією ще однієї чорноморської країни НАТО — Болгарії.

⁷ Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів

Гостра криза у відносинах між Туреччиною і Брюсселем, що розвивається й сьогодні, вже у 2016 році не могла не викликати запитань про надійність Туреччини як члена НАТО. Події ж 2019 року щодо закупівлі Туреччиною в Росії ракет С-400 призвели до значного посилення сумнівів у надійності Анкари як союзника і вже спричинили відкриті дискусії щодо перспектив Туреччини як члена НАТО.

Кримська (чорноморська) А2/АD

Протягом 2017 року Росія замінила в Криму комплекси ППО С-300, що з'явилися там одразу після окупації, на новітні С-400. Це був заключний акорд у формуванні на півострові так званої А2/АD (anti-access and area denial), тобто зони обмеженого доступу, потрапляння до якої пов'язане із неприйнятними втратами.

Радіуси дії ракет кримської А2/АD, навіть без ракет «Калібр» морського базування (дальність 2500 км), перекривають усе Чорне море, половину території Румунії, Болгарії, Туреччини, всю територію Молдови та південну Україну. Кількість нових ракетних кораблів ЧФ РФ із ракетами «Калібр» уже досягла 15, а протягом 2019–2020 років перевищить 20 одиниць.

Однак «накачування» Криму озброєнням не зупиняється. За даними Моніторингової групи⁸, саме Південний військовий округ РФ першим отримає винищувачі 5-го покоління Су-57 у 3-й авіаційний полк на Кубані або 38-й авіаційний полк у Севастополі. Також у 2019 році ЧФ РФ у Криму додатково отримає ще один дивізіон берегового ракетного комплексу «Бастіон».

Окупація українського шельфу

У перші дні окупації Криму у 2014 році спецназ РФ захопив морські бурові платформи українського «Чорноморнафтогазу» не тільки поблизу Криму, а й на Одеському родовищі.

За п'ять з половиною років усі ці об'єкти набули нових функцій — вони використовуються як платформи для розміщення станцій контролю за повітряною, надводною та підводною обстановкою. Цілодобову охорону анексованого шельфу здійснює бригада ракетних кораблів ЧФ РФ. Обсяг незаконно видобутого газу за роки окупації становить близько 10 млрд куб. м.

⁸ Спільна моніторингова група онлайн-видання «Чорноморські новини», Фонду «Майдан закордонних справ» та Інституту Чорноморських стратегічних досліджень з питань міжнародних санкцій щодо РФ.

У Каркінітській затоці Чорного моря, на лінії морського адміністративного кордону між Херсонською областю та АР Крим, Росія видобуває морський пісок під захистом кораблів Берегової охорони РФ. Обсяги — в середньому близько 1 тис. т на добу.

Створення в Криму виробництва ракетних корветів для ЧФ РФ

Під час окупації Криму було захоплено 13 оборонних підприємств України. Всі вони включені в систему ОПК РФ. На суднобудівних заводах «Море» (Феодосія) і «Залив» (Керч) будуються 9 корветів із ракетами «Калібр» для ЧФ РФ. Кількість крилатих ракет на їх озброєнні становитиме 72 в одному залпі. Тобто корабельний склад ЧФ РФ тепер поповнюватиметься не з заводів РФ, а зі стапелів кримських верфей.

Окупований Крим і війна в Сирії

Окупований Крим став плацдармом РФ у сирійській війні. Станом на 1 серпня 2019 року зі 100 крилатих ракет «Калібр» морського базування, що були застосовані по цілях у Сирії, 56 ракет належали кораблям ЧФ РФ (44 ракети було випущено корветами Каспійської флотилії РФ).

Військова техніка постачається сирійському режиму із Севастополя та Новоросійська на великих десантних кораблях ЧФ РФ й інших флотів РФ, а також на допоміжних суднах ЧФ РФ, що базуються в окупованому Севастополі. Цей шлях — так званий Сирійський експрес. Кінцевий пункт призначення — порт Тартус, військово-морська база РФ у Сирії, що постійно розширюється.

Кількість рейсів «Сирійського експреса» тільки на бойових кораблях (великі десантні кораблі, ВДК) є такою: 2013 рік — 30 рейсів; 2014-й — 46; 2015-й — 69; 2016-й — 67; 2017-й — 41; 2018 рік — 30 рейсів. Після окупації Криму кількість рейсів кораблів ЧФ РФ до Сирії у 2015–2016 роках збільшилася вдвічі.

Зниження кількості рейсів на бойових кораблях у 2017–2018 роках пояснюється створенням у ЧФ РФ 205-го загону суден забезпечення (колишні цивільні судна, що придбані Міністерством оборони РФ). Загін базується в окупованому Севастополі. Крім того, ЧФ РФ використовує близько 10 орендованих суховантажів і поромів.

Захоплення Керченської протоки та агресія в Азовському морі

Нова проблема, що виникла в квітні-травні 2018 року, — це так звана Азовська криза, або створення перешкод для судноплавства в Керченській протоці та Азовському морі для суден, що здійснюють перевезення до українських портів Маріуполь і Бердянськ.

Дослідження Моніторингової групи дає можливість зробити такі висновки [2]. «Азовська криза» має також на меті тренування. Величезна кількість російських моряків, кораблів Берегової оборони РФ та авіація відпрацювали свої дії в Азовському морі та Керченській протоці. Ті ж самі сили захопили в листопаді 2018 року військові катери ВМС України в міжнародних водах поблизу Керченської протоки. У 2018 році РФ збільшила угруповання кораблів в Азовському та Чорному морях. Більшість із них базуються в окупованому Криму (Керч і Севастополь).

Головні експортні шляхи України розташовані не в Азовському, а в Чорному морі — від Босфору на Одесу, Миколаїв, Херсон. Ця «морська дорога» проходить повз захоплені Росією морські газові платформи на Одеському родовищі. Можливі затримання суден на шляху з/до одеських, миколаївських і херсонських портів у майбутньому цілком можуть бути «обгрунтовані» безпекою бурових платформ на Одеському родовищі.

Повзуча де-факто анексія акваторії Чорного моря

1–12 липня 2019 року, під час навчань Sea Breeze-2019, з'ясувалося, що Росія перекрила один із районів навчань у частині Чорного моря від українського острова Зміїний поблизу одеського узбережжя до мису Тарханкут у Криму. Це було зроблено шляхом поширення Росією міжнародного попередження про небезпеку мореплавства.

Починаючи з 24 липня 2019 року РФ перекрила вже п'ять районів у Чорному морі, в тому числі і значний район у виключній морській економічній зоні Болгарії та Румунії, а також майже повністю — східну частину Чорного моря від Сочі до Туреччини задля перешкод грузинсько-американським навчанням Agile Spirit-2019.

Сумарна площа районів Чорного моря, що перекривалися ВМФ РФ тільки у липні 2019 року, становить понад 120 тис. кв. км, або більш як 1/4 загальної площі Чорного моря. Мета цих дій — сформувати «звичне» сприйняття, що все Чорне море є зоною впливу Росії. Це стратегія РФ щодо витіснення НАТО з Чорноморського басейну.

Чорноморська історія ВМС країн НАТО

Пік інтересу НАТО до Чорного моря припав на 1992–1998 роки, або на період після розпаду СРСР, коли в регіоні з'явилося шість нових незалежних держав і перестали існувати соціалістичні режими в Румунії і Болгарії.

У 1995–1998 роках кількість заходів кораблів ВМС країн НАТО в Чорне море щорічно становила від 30 до 40 одиниць. Період 2009–2013 років, після Бухарестського саміту НАТО, який фактично відмовив Україні та Грузії в євроатлантичній перспективі, можна назвати роками демонстративної втрати інтересу НАТО до Чорного моря. Кількість заходів військових кораблів у 2011 і 2013 роках, перед окупацією Криму, становила історичний мінімум з 1991 року — вісім візитів. Це був найнижчий показник з часу розпаду СРСР.

Під час вирішальної фази спецоперації з окупації Криму з використанням кораблів ВМФ РФ (20 лютого — 7 березня 2014 року) у Чорному морі не було боєздатних кораблів ВМС нечорноморських країн НАТО. До початку регулярного патрулювання ВМС країн НАТО акваторії Чорного моря — 7 березня 2014 року — військами РФ у Криму вже були захоплені всі адміністративні будівлі, шляхи в'їзду, блоковані всі пункти дислокації ВМС України та інші військові гарнізони, кораблі РФ перекинули на півострів тисячі військових і техніку, у тому числі берегові протикорабельні ракети.

Відсутність на той час військових кораблів НАТО в Чорному морі сприймалася в російських військових колах як фактор, що полегшив захоплення Криму. У військових і розвідувальних колах США і НАТО не очікували й не розглядали можливого сценарію російської окупації Криму. Це підтвердив Генеральний секретар НАТО того часу Андерс Фог Расмуссен: *«Це для всіх нас стало несподіванкою. Ми вважали росіян партнерами, з якими можна*

У ФОКУСІ: РОСІЯ VS НАТО В ЧОРНОМУ МОРІ

співпрацювати... Нас дійсно ці події захопили зненацька, і я не думаю, що ми могли зробити більше або зробити щось інакше».

Та все ж таки в умовах втрати Україною своїх ВМС присутність НАТО в Чорному морі стала фактором стримування російської агресії. Особливо важливим це було у 2014 і 2015 роках, коли ризики десантної операції ЧФ РФ у приморських областях України були максимальними.

Наприкінці грудня 2017 року Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг визнав, що флот НАТО втратив необхідні навички боротьби у морі, та зазначив, що знизилася готовність Альянсу до викликів у морі: *«Після закінчення холодної війни НАТО скоротила свої можливості на морі. Ми менше тренувалися і втрачали навички».*

17 січня 2018 року командувач об'єднаного морського командування НАТО британський віцеадмірал Клайв Джонстон (Clive Johnstone, Commander of NATO's Allied Maritime Command) під час виступу в Атлантичній раді у Вашингтоні сказав кілька важливих тез: *«Ми зараз переживаємо період такого суперництва на морі, якого не спостерігали раніше. Росія готує себе до періоду інтенсивних викликів... У сфері розвідки ми бачимо, що росіяни діють більш цілеспрямовано, агресивно, відкрито і ближче до нашого дому, ніж будь-коли раніше, і нас це трохи нервує... Нам потрібно пристосуватися до того, як Росія починає розставляти на шахівниці свої фігури — розвідувальні кораблі, бойові кораблі, підводні човни. Якщо ми подивимося на навчання, проведені РФ за останні пару місяців, то не можна не відзначити їх здатності раз за разом задіяти значні сили на великих відстанях. Що стосується Чорного моря, то в цьому районі відбувається найбільше перетворень. Ми були вражені величезними інвестиціями, необхідними для полювання навіть на один підводний човен Kilo-class... Ми приступили до нарощування в Чорному морі своїх військових можливостей. Ми починаємо краще розуміти ситуацію там».*

Військово-морські операції НАТО в Чорному морі у 2014–2018 роках

НАТО довелося весь 2014 рік у Чорному морі не тільки демонструвати підтримку України, а

й вивчати театр військових дій. Розвідувальні кораблі ВМС країн НАТО у 2014 році провели в Чорному морі сукупно 150 днів. Усього кораблі НАТО заходили в Чорне море 31 раз, і це була максимальна кількість з 2000 року.

Регулярна присутність НАТО в Чорному морі, безпосередньо пов'язана з агресією РФ проти України, розпочалася 7 березня 2014 року із заходом ракетного есмінця Truxtun (DDG 103). З цього дня до середини листопада 2014 року військові кораблі НАТО перебували в Чорному морі майже безперервно. Починаючи з 20 лютого 2014 року, дня початку спецоперації РФ з окупації Криму, 247 днів до кінця року (або 78,4%) були «перекриті» кораблями НАТО.

У 2015 році кораблі ВМС країн НАТО заходили в Чорне море рідше, ніж у 2014-му, — 21 раз і, відповідно, перебували в ньому менший час — 51,2% календарного року (187 днів). У 2016 році кількість візитів ще зменшилася. Моніторингова група зафіксувала лише 14 заходів. Відповідно, вони перебували в Чорному морі 32,8% часу, або 120 днів.

У 2017 році кількість заходів збільшилася майже в 1,5 разу порівняно з 2016 роком — 20 візитів, які тривали 41% року, або 149 днів. У 2018 році тенденція зберігалася на рівні 2017 року — 20 візитів, які тривали 45% року, або 164 дні. За перші сім місяців 2019 року кількість візитів кораблів НАТО до Чорного моря знову почала збільшуватися і вже перевищила показник 2018 року і становить 21 захід.

Військово-морські тенденції та прогнози

Тенденція 2016 року до скорочення кількості кораблів НАТО в Чорному морі не могла не викликати запитань. У діях ВМС країн НАТО в Чорному морі у 2014–2016 роках явно простежувалися обережність і прагнення не надто загострювати відносини з РФ. Так, у 2014 році аж до березня 2015 року не було жодного заходу кораблів ВМС країн НАТО в українську військово-морську базу в Одесі. У 2015 та 2016 роках 80–90% заходів у порти здійснювалося до військово-морських баз чорноморських членів НАТО Румунії (Констанца) і Болгарії (Варна, Бургас). За 2015–2016 роки до Одеси вони заходили лише п'ять разів.

Очевидною причиною є також розширення у 2015–2016 роках географії активних операцій

У ФОКУСІ: РОСІЯ VS НАТО В ЧОРНОМУ МОРІ

ВМС США та інших країн НАТО в Європі. У відповідь на занепокоєння балтійських країн-членів НАТО агресією РФ були нарощені навчання НАТО на Балтиці BALTOPS. Крім того, пряме втручання РФ у війну в Сирії, яке почалося 30 вересня 2015 року, потребувало збільшення присутності Альянсу у Східному Середземномор'ї.

І нарешті, з 2015 року РФ успішно застосовувала тактику «розтягування» кораблів 6-го флоту США і постійних військово-морських груп НАТО між різними театрами. Поява у 2016 році в Калінінградській області двох кораблів, перекинутих із ЧФ РФ, з крилатими ракетами «Калібр», берегових ракетних комплексів і передислокація комплексів «Іскандер» посилили розпорошення сил НАТО та 6-го флоту США між Чорним, Середземним і Балтійським морями.

ВМС країн НАТО в Середземноморському регіоні включають дві постійні групи фрегатів і дві постійні групи тральщиків. Це угруповання склалося до агресії РФ проти України. Воно достатнє для мирного часу, а тому стикається з тим, що його сил не вистачає для балансування військових загроз із боку РФ від Балтики до Чорного моря. Значне скорочення операцій у Чорному морі також було, ймовірно, наслідком «міжсезоння», коли ВМС США і НАТО намагалися знайти адекватну відповідь на дії РФ, але не мали для цього збільшених військових бюджетів.

На сьогодні НАТО ще не знайшло остаточного вирішення проблеми підтримки необхідного рівня стримування Росії в Чорноморському регіоні, але процес цього пошуку прискорився. Як паліатив використовується розміщення в Румунії і Болгарії нечисленних сухопутних підрозділів армії США, крім того, в 2017–2019 роках різко збільшилася кількість розвідувальних польотів літаків США над Чорним морем. Чисельність середземноморської групи кораблів НАТО — SNMG2 — у 2019 році зросла майже вдвічі (з чотирьох до 7–8 одиниць).

Можливим радикальним варіантом розв'язання проблеми є передача сучасних військових кораблів, які є в резерві ВМС країн НАТО і придатні для інтегрування в командно-штабні системи блоку, для військово-морських сил Румунії та України. І, нарешті, має реалізовуватися прискорене набуття Україною і Грузією членства в НАТО.

У 2019 році дедалі більш важливим стає те, як саме РФ використовуватиме військові можливості, створені нею на Кримському півострові. Якщо це буде адекватно усвідомлено в світі, тоді у 2019 році є шанс побачити сценарії для блокування загрози санкційними методами та збільшенням військово-морської присутності НАТО в Чорному морі. Це має бути доповнено подальшим прискоренням озброєння України.

Список використаних джерел:

1. А. Клименко, Т. Гучакова. «Мілітаризація Криму як загроза Європі». За результатами роботи Моніторингової групи «Майдану закордонних справ», «Інституту Чорноморських стратегічних досліджень» та редакції інтернет-порталу www.blackseanews.net. За участю О. Корбут. — Київ, 2019.
2. А. Клименко, Т. Гучакова. «Керченський міст та поширення агресії РФ на Азовське море». Під загальною редакцією А. Клименка. За результатами роботи Моніторингової групи «Майдану закордонних справ», «Інституту Чорноморських стратегічних досліджень» та редакції інтернет-порталу www.blackseanews.net. За участю О. Корбут. — Київ, 2019.

Юрій ФЕДОРОВ,

*Російський військово-політичний експерт,
Італія*

Збройні сили РФ у Чорномор'ї: сценарії дій⁹

The Russian Armed Forces are prepared for offensive operations against Ukraine, the South Caucasus countries and NATO in the Black Sea region. They count on prompt actions not to allow a victim state to organize its defense and the international community to react in a proper manner.

Вторгнення в Грузію й агресія проти України свідчать, що головною загрозою безпеці в Чорноморсько-Азовському регіоні є політика Москви. Оцінка цієї загрози передбачає аналіз намірів Кремля і його військового потенціалу. У низці випадків стратегічні плани держави відображаються не тільки в деклараціях керівництва, доктринальних документах, але і в особливостях військового будівництва, в тому числі у дислокації і потенціалі ударних з'єднань. Вони показують, проти яких країн держава планує вести війну, готується до наступу або оборони, який найімовірніший напрямок головного удару. Так, розташування радянських військ у західних округах на початку червня 1941 року було дуже зручним для наступальних операцій, але абсолютно непридатним для оборони. Це стало однією з причин розгрому Червоної армії в перші місяці війни. Розміщення ударних дивізій Радянської армії в країнах Варшавського договору відображало радянські плани в короткі терміни вийти до Ла-Маншу і Піренейв.

Основні угруповання російських військ у Чорноморсько-Азовському регіоні

Російські війська в Чорноморсько-Азовському регіоні перебувають у складі Південного військового округу (ПівдВО). У 2013–2016 роках у ньому було сформовано дві мотострілецькі і

дві авіаційні дивізії, дев'ять бригад і 22 полки [1]. Сьогодні до нього входять три загальновійськові армії; 22-й армійський корпус у Криму; 4-та армія ВПС і ППО; Чорноморський флот і Каспійська флотилія; 7-ма десантно-штурмова дивізія і 56-та десантно-штурмова бригада; три бригади і полк спеціального призначення; кілька артилерійських і ракетних бригад окружного підпорядкування; численні частини РЕБ, зв'язку, управління, матеріального забезпечення та ін. Чисельність особового складу ПівдВО на 2016 рік становила не менш як 200 тис. чоловік [2]. Зіставляючи кількість з'єднань, що входять до ПівдВО, зі складом інших військових округів, можна оцінити чисельність його особового складу в 2018–2019 роках у приблизно 250–260 тис. військовослужбовців. Виходячи зі стандартного озброєння російських з'єднань, можна підрахувати, що у військах ПівдВО (без урахування озброєнь на базах зберігання і формувань «ДНР»/«ЛНР») є 830–840 танків, близько 2300 бойових броньованих машин, 1100 артилерійських установок калібру понад 100 мм і РСЗВ, 275 бойових літаків і 117 ударних вертольотів (див. дод. 1). Таким чином, війська ПівдВО можна порівняти за чисельністю особового складу зі Збройними Силами України, але вони мають набагато більше бойової авіації, а також приблизно в 2–2,5 разу перевершують за кількісними показниками армії трьох держав Південного Кавказу.

До 2014 року в Росії стверджували, що ПівдВО призначений перш за все для придушення повстанських виступів. Однак регулярні збройні сили для цього мало придатні. Бронетехніка проти бойових груп, які перебувають у важкодоступній місцевості (ліси, гори), практично некорисна. В умовах браку високоточних авіаційних боєприпасів повстанці можуть потрапити під удари російської авіації або випадково, або в разі масованих бомбардувань килимового типу, що супроводжуються масовими втратами серед мирного населення. Боротьба з партизанськими групами на Північному Кавказі —

⁹ Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

завдання здебільшого Національної гвардії. З регулярних військ до їх придушення можуть бути залучені частини спецназу, війська ПДВ, а також 34-та мотострілецька (гірська) бригада 49-ї армії, укомплектована військовослужбовцями, які мають альпіністську підготовку. Відповідно, головне завдання ПівдВО — операції проти чорноморських держав. Для цього в ПівдВО створено чотири угруповання сухопутних військ. У тісній координації з ними діятимуть Чорноморський флот, бойова авіація, ПДВ і частини спецназу.

Перше угруповання націлене проти України. До нього належить 8-ма армія, формування якої розпочалося в 2017 році і головні ударні сили якої включають: розгорнуту в Ростовській області 150-ту мотострілецьку дивізію; 20-ту мотострілецьку бригаду, дислоковану в Волгограді. В оперативному підпорядкуванні 8-ї армії перебуває велике угруповання, розташоване в окупованих районах Донецької і Луганської областей. Воно складається приблизно на дві третини з членів місцевих терористичних бандгруп і на одну третину — з російських військовослужбовців і перебуває під командуванням російських офіцерів. У цьому угрупованні налічується близько 30 тис. осіб, від 400 до 600 танків, приблизно стільки ж бойових броньованих машин, до 200 РСЗВ і т.ін. [3]. За її комплектування російськими військовослужбовцями відповідає 12-те командування резерву ПівдВО [4]. Якщо судити по озброєнню, то це угруповання еквівалентне 1,5–2 повноцінним танковим дивізіям з численними частинами посилення і забезпечення.

Друге угруповання представлене силами 58-ї армії, розгорнутої в східній частині Північно-Кавказького регіону. Його головне завдання — війна проти Грузії й Азербайджану, однак окремі з'єднання можуть використовуватися як сили другого ешелону у війні проти України. Це — найпотужніше угруповання ПівдВО. В його складі 42-га мотострілецька дивізія, три мотострілецькі, дві ракетні й артилерійська бригади. Крім того, як сили першого ешелону у війні проти Грузії братимуть участь війська двох військових баз: 7-ї бази, що розміщується в Абхазії, і 4-ї бази, розташованої в Південній Осетії. Кожна з них є за фактом посиленою мотострілецькою бригадою. В сукупності вони налічують 8–10 тис. чоловік особового складу, близько 80 танків, 240 бойових броньованих

машин, близько 100 установок великокаліберної артилерії і РСЗВ.

Для операцій проти Азербайджану призначено 136-ту мотострілецьку бригаду, дислоковану в Буйнакську в Дагестані, яку в 2018 році почали переформовувати в мотострілецьку дивізію. У війні з Азербайджаном і Туреччиною братиме участь також 102-га військова база, розташована у Вірменії. В її складі три мотострілкові, артилерійський і зенітно-ракетний полки, окремий танковий батальйон, а також авіаційне угруповання з 18 багатоцільових винищувачів МіГ-29 і 13 ударних вертольотів Мі-24 [5]. На ще одну дивізію перетворюється 19-та мотострілкова бригада, розташована у Владикавказі [6]. Іншими словами, Росія посилює угруповання, пріоритетним завданням якого є вторгнення в Грузію і Азербайджан.

До третього угруповання належить розгорнута в західній частині Північного Кавказу 49-та армія. Вона включає 205-ту і 34-ту мотострілецькі, 1-шу ракетну і 227-му артилерійську бригади, частини забезпечення та посилення. Швидше за все, ці з'єднання є силами другого ешелону у війнах як проти України, так і проти держав Південного Кавказу.

Зростаючу роль відіграє четверте угруповання, дислоковане на окупованому Кримському півострові. Його головною ударною силою є авіаційні частини, що базуються на аеродромах Кача, Саки, Гвардійське і Бельбек. У Криму розгорнуто п'ять батарей ЗРК С-400 і стільки ж ЗРК С-300 [7]. Там дислоковані 810-та бригада і окремий батальйон морської піхоти, 126-та бригада берегової оборони, 97-й десантно-штурмовий полк, що створюється і входить до 7-ї десантно-штурмової дивізії [8]. На півострові перебувають близько 32 тис. російських військовослужбовців [9], 113 бойових літаків, близько 60 ударних вертольотів, берегові ракетні комплекси «Бал» і «Бастіон» [10], оперативно-тактичні ракети «Іскандер» [11]. У березні 2019 року до Криму було перекинута ескадрилья бомбардувальників Ту-22МЗ, здатних завдавати ударів, у тому числі ядерних, по всій території Європи і південного Середземномор'я [12]. Після 2014 року до складу російського Чорноморського флоту було введено сучасні кораблі: шість підводних човнів класу «Варшав'янка» (Improved Kilo); три фрегати класу «Адмірал Григорович»; два

малі ракетні кораблі, озброєні 64 пусковими установками крилатих ракет «Калібр» з дальністю до 2500 км.

Воєнно-політичні завдання ПівдВО

Бойовий потенціал військ ПівдВО явно перевищує той, що необхідний для оборони російської території. Їх склад і дислокація показують, що вони призначені для:

- ведення кількох варіантів наступальних дій проти України, починаючи від локального збройного конфлікту і закінчуючи великою війною, що охоплює східну частину країни;
- збройної агресії проти Грузії;
- запобігання потенційній підтримці України і Грузії з боку держав-членів НАТО в разі російської агресії проти цих країн;
- бойових дій проти держав-членів НАТО в Чорноморському басейні в разі війни з Північно-атлантичним альянсом, яка може розпочатися у Балтійському регіоні.

Війна з Україною, безперечно, головне завдання ПівдВО. Нерідко кажуть, що така війна малореальна, бо загрожує різким посиленням західних санкцій, а в разі окупації української території там спалахне партизанський рух, протидія якому потребуватиме від Росії не менших, а може, й більших збройних сил, загрожує великими втратами. Це правильно, але мета Москви у війні з Україною може бути іншою: блискавичними наступальними операціями розгромити українські війська і потім продиктувати Києву умови припинення вогню, і поставити Захід перед здійсненим фактом — *fait accompli*. Ці умови можуть включати в себе, зокрема, перехід під російський протекторат східних і південних областей України.

Такий конфлікт може розпочатися з локального збройного зіткнення поблизу лінії розмежування на Донбасі, в Азовському морі або Північній Тавриді і швидко, протягом 2–3 днів, перетвориться на велику війну, що охоплює територію України на схід від Дніпра, а також Миколаївську й Одеську області. Стратегія Росії, швидше за все, виходитиме з логіки бліцкригу з тим, щоб здобути воєнну перемогу до того, як міжнародне співтовариство зможе вжити дієвих політичних та економічних заходів для зупинки російської агресії.

Зрозуміло, прогнозувати перебіг і результат но-

вого етапу війни Росії проти України навряд чи можливо. З більшою чи меншою впевненістю можна говорити тільки про російські плани її початку. Воєнні дії, які, ймовірно, планують у Москві, відповідають класичній схемі: удари по аеродромах і повітряні бої для завоювання панування в повітрі; операції російських ПДВ і спецназу та введення в дію сухопутних сил. На південному напрямку можна очікувати наступу 150-ї дивізії і військ 49-ї армії через Маріуполь і Бердянськ до окупованого Криму. Війська терористичних угруповань «ДНР»/«ЛНР», швидше за все, намагатимуться сковувати українські сили, що перебувають на північ від лінії зіткнення. Війська, розгорнуті в Криму, висаджуватимуть морські і повітряні десанти і завдаватимуть авіаударів по українських військах. Але ключове завдання кримського угруповання у війні проти України — створити в акваторії Чорного моря «зону заборони доступу» (anti-access and area denial zone, A2/AD), щоб запобігти появі там великих військово-морських сил НАТО. Результат війни в кінцевому підсумку залежатиме від здатності українських військ зірвати плани російського бліцкригу, а української дипломатії — мобілізувати зовнішню підтримку. Останнє видається цілком реальним, оскільки великомасштабні воєнні дії в Україні загрожують країнам ЄС важкою екологічною катастрофою, а окупація Одеської області створить пряму військову загрозу південно-східному флангу НАТО.

Зміна грузинського керівництва в листопаді 2013 року дещо знизила небезпеку нового російського вторгнення в Грузію, однак його загроза не усунута. Головною його метою залишається запобігання вступу Грузії до НАТО, що є одним із найважливіших пріоритетів Тбілісі. Нова війна з Грузією, швидше за все, планується в Москві як бліцкриг. Ударні частини, що перебувають на російських військових базах в Абхазії і Південній Осетії, а також ПДВ спробують захопити грузинську столицю протягом однієї ночі. Війська, що розташовані в Абхазії, атакують грузинські порти на узбережжі. Вирішальну роль відіграватиме фактор часу: цілей потрібно досягнути раніше, ніж Захід встигне вжити політичних або військових заходів із збереження незалежності Грузії. Після захоплення Тбілісі, цілком можна припустити, буде оголошено про створення якогось «уряду національного порятунку» і відновлення «брат-

У ФОКУСІ: РЕГІОНАЛЬНІ ЗАГРОЗИ

ніх відносин» із Росією. Грузинським військам буде відданий наказ припинити опір.

Війна з Азербайджаном і Туреччиною може виникнути в результаті горизонтальної ескалації конфліктів через Нагірний Карабах або, що більш можливо, через зіткнення російських і турецьких військ у Сирії. Імовірність останнього виключати не можна, але оцінити її вірогідність складно.

Висновки

Таким чином, до цього часу Чорноморський басейн перетворився на велику зону потенційного збройного зіткнення між Росією і державами цього регіону.

Структура і дислокація військ ПівдВО показує, що вони готуються до масованих блискавичних наступальних операцій з тим, щоб під час бліцкригу розгромити війська противника, продиктувати йому умови припинення війни ще до того, як світова спільнота зможе зупинити Кремль.

* * *

Додаток 1

Збройні сили країн Чорноморсько-Азовського регіону¹⁰

Склад ЗС	ПівдВО ^{а)}	Україна	Країни-члени НАТО			Країни Південного Кавказу		
			Туреччина	Болгарія	Румунія	Грузія	Вірменія	Азербайджан
Особовий склад, тис. осіб	250-260	204	355	31	69	21	45	67
Танки	830-840	832	2485	90	460	123	109	439
ББМ	2300	1973	4433	280	1377	265	228	769
Артилерія	1100	1737	7795	311	927	240	238	575
Бойові літаки	275	125	333	22	55	3 (+6) ^{б)}	15	37
Ударні вертольоти	117		64	6	-	6	7	26
Підводні човни	7 ^{в)}	-	12	-	-	-	-	-
Фрегати	6 ^{д)}	1	18	4	-	-	-	-
МРК	6 ^{е)}	-	-	-	4	-	-	-

а) Дані по військах ПівдВО наведено без урахування збройних формувань «ДНР»/«ЛНР», які фактично входять до складу 8-ї загальновійськової армії РФ. Не показано дані по збройних силах Молдови і Придністров'я, оскільки їх вплив на співвідношення сил у регіоні мінімальний. У складі кораблів Чорноморського флоту не вказано ракетний крейсер «Москва», що перебуває на тривалому ремонті, а також великий протичовновий корабель (ВПК) «Керч» випуску 1974 року, який перебуває на стоянці в Севастополі.

б) Шість танків перебувають на консервації.

в) З семи підводних човнів сучасними є шість проєкту 636.3 «Варшав'янка» (Improved Kilo),

оснащені чотирма пусковими установками крилатих ракет «Калібр» дальністю до 2500 км.

д) З шести фрегатів (у Росії відомі також як «сторожовий корабель») — три сучасної конструкції класу «Адмірал Григорович» проєкту 11356. Кожен з них, крім іншого, оснащений 8 ПУ крилатих ракет «Калібр».

е) З шести малих ракетних кораблів два сучасної конструкції — «Вишній Волочек» і «Орехово-Зуєво» проєкту 21631, оснащені в тому числі 8 ПУ крилатих ракет «Калібр». Ще два — «Бора» і «Самум» — ракетні кораблі на повітряній подушці проєкту 1239, мають великий ударний ракетний потенціал і здатні розвивати швидкість до 55 вузлів при висоті хвиль до двох метрів. Ще два МРК застарілої конструкції.

¹⁰ Дані по сухопутних військах ПівдВО розраховано автором на основі стандартного озброєння частин і з'єднань російської армії [13, 14, 15].

Список використаних джерел:

1. Министр обороны России Сергей Шойгу заявил, что начиная с 2013 года в Южном военном округе сформированы четыре дивизии, 9 бригад и 22 полка. [Электронный ресурс] // РИА Новости. — 27.07.2016. — Режим доступа: <https://ria.ru/20160727/1472972585.html>
2. Олег Одноколенко. Украина становится для России стратегическим противником. Москва не исключает вероятность большой войны. [Электронный ресурс] // Независимая газета. — 29.07.2016. — Режим доступа: http://www.ng.ru/armies/2016-07-29/1_ukraina.html
3. 1-й армейский корпус ДНР: ударный кулак Донбасса. [Электронный ресурс] // Военное обозрение. — 16 ноября 2017 года. — Режим доступа: <https://topwar.ru/129756-1-y-armeyskiy-korpus-dnr-udarnyy-kulak-donbassa.html>; Аваков назвал численность войск ДНР и ЛНР в Донбассе. [Электронный ресурс] // РИА Новости Украина. — 28.11.2017. — Режим доступа: <https://rian.com.ua/politics/20171128/1029852333/Avakov-nazval-chislennost-voysk-DNR-LNR-Donbass.html>
4. Ю. Бутусов. Как российских офицеров вербуют на войну в Украине. [Электронный ресурс] // Цензор.Нет. — 11.09.2015. — Режим доступа: https://censor.net.ua/resonance/351570/kak_rossiyiskih_ofitserov_verbuyut_na_voyinu_v_ukraine_istoriya_plennogo_terrorista_mayiora_vs_rf_vladimira
5. Российская база в Гюмри — разменная карта Закавказья. [Электронный ресурс] // Русская планета. — 19.01.2019. — Режим доступа: <https://rusplt.ru/policy/rossiyskaya-baza-gyumri-35491.html>; 102-я военная база Группы российских войск в Закавказье. [Электронный ресурс] // Кавказский Узел. — 3 апреля 2015. — Режим доступа: <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/152315>
6. Николай Сурков, Алексей Рамм и Евгений Андреев. Северный Кавказ укрепили дивизиями. [Электронный ресурс] // Известия. — 16.02.2018. — Режим доступа: <https://iz.ru/705714/nikolai-surkov-aleksei-ramm-evgenii-andreev/severnyi-kavkaz-ukrepili-diviziiami>
7. Patrick Tucker. EXCLUSIVE: US Intelligence Officials and Satellite Photos Detail Russian Military Buildup on Crimea. Defense One. June 12, 2019. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.defenseone.com/threats/2019/06/exclusive-satellite-photos-detail-russian-military-buildup-crimea/157642/?oref=d-topstory>
8. Первый батальон 97-го полка ВДВ России развернут в Крыму в 2017 году. [Электронный ресурс] // ТАСС. — 14.12.2016. — Режим доступа: <https://tass.ru/armiya-i-opk/3870594>
9. Number of Russian military in Crimea increased almost 2.7 times for five years — Defense Ministry. Ukrinform. 24 April, 2018. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.ukrinform.net/rubric-defense/2448058-number-of-russian-military-in-crimea-increased-almost-27-times-for-five-years-defense-ministry.html>
10. Российские войска в оккупированном Крыму: количество и виды вооружений. [Электронный ресурс] // Сегодня. — 30.08.2017. — Режим доступа: <https://www.segodnya.ua/regions/krym/rossiyskie-voyska-v-okkupirovannom-krymu-kolichestvo-i-vidy-vooruzheniy-1051363.html>
11. Илья Максимов. Непрístupная крепость: Россия укрепила оборону Крыма. [Электронный ресурс] // Российская газета. — 30.11.2018. — Режим доступа: <https://rg.ru/2018/11/30/nepristupnaia-crepost-rossiia-ukrepila-oboronu-kryma.html>
12. В Госдуме подтвердили размещение Ту-22М3 в Крыму. [Электронный ресурс] // INTERFAX.RU. — 19.03.2019. — Режим доступа: <https://www.interfax.ru/russia/654771>
13. Military Balance, 2018. IISS. 2018. Pp. 202–204.
14. Корабельный состав Черноморского Флота по состоянию на 2019 год. [Электронный ресурс] // Черноморский флот. Информационный ресурс. — Режим доступа: http://www.kchf.ru/ship/today/today_all.htm
15. Military Balance, 2018. IISS. 2018. Pp. 88–89; Pp. 140–141; Pp. 157–159; Pp. 181–183; Pp. 186–187; Pp. 202–205; Pp. 210–212.

Михайло САМУСЬ,

*Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння,
Київ, Україна*

«Російське море»: нова реальність для України і НАТО¹¹

Russia¹¹ continues its militarization of the Black Sea and tries to have a total control over the region. Asymmetrical and courageous actions of Ukraine and NATO partners to counter the Russian aggression with the use of complex ("hybrid") measures can create the necessary conditions to change the balance and punish Russia.

Окупація Росією Криму, перетворення його на військову базу в центрі Чорноморського регіону, формування в Криму потужного ракетного, авіаційного, військово-морського угруповання, яке фактично контролює Чорне море і поширює військово-стратегічний вплив РФ у Європі та регіонах Середземного моря і Близького Сходу, радикально змінили ситуацію в Чорноморському регіоні.

Україна, яка вже шостий рік перебуває у стані гарячого збройного конфлікту з РФ і відбиває постійні атаки Росії, так і не змогла створити достатні військово-морські можливості для протистояння російським агресивним окупаційним діям у Чорному морі. Більш того, країни НАТО не змогли сформувати власну стратегію протидії Росії в Чорноморському регіоні і обрали тактику «пасивного стримування» Кремля.

Відкрита збройна агресія російських військових кораблів, літаків і вертольотів на кораблі ВМС України поблизу Керченської протоки 25 листопада 2018 року показала, що ні НАТО, ні міжнародне співтовариство загалом не мають намірів вступати у відкриту конфронтацію з Росією через її експансіоністські дії в Чорному морі. Насправді 25 листопада минулого року було зафіксовано нову регіональну реальність — Росія контролює Чорне море, а НАТО на-

магається створити умови для її стримування, уникаючи прямої конфронтації.

Для України ця нова реальність не могла стати сюрпризом, оскільки Росія своїх намірів не приховувала, діяла демонстративно відкрито і нахабно. Яскравим прикладом є будівництво Керченського мосту, яке здійснювалося всупереч міжнародному праву і прогнозовано мало призвести до ускладнення судноплавства в Керченській протоці. Однак, на жаль, за останні п'ять років військово-політичному керівництву нашої держави так і не вдалося забезпечити створення системи протидії російському агресору на морському напрямку. Флотський компонент ВМС України з ударними можливостями, який міг би стати реальною загрозою для ЧФ РФ, не було сформовано. Більш того, до цього часу відсутні зрозумілі концептуальні підходи до вирішення цього завдання.

«Стратегія ВМС ЗСУ 2035» (опублікована, до речі, лише на початку 2019 року, а не на початку 2015-го, як це мало би бути, враховуючи агресію РФ) хоча і стала непоганою спробою продемонструвати наявність певного бачення проблематики, однак навряд чи може стати матрицею протидії Росії в Чорному морі. Найбільша проблема Стратегії — її лінійність, традиційність і симетричність, відсутність нестандартних підходів. Часовий компонент її реалізації розтягнутий з інтенсивністю, яка відповідає умовам мирного часу, а не ситуації, коли Росія окупувала Крим, Донбас і здійснює щоденні відкриті кроки на посилення свого військового панування в Чорному морі.

Зокрема, в Стратегії на першому етапі, який триває аж до 2025 року, передбачається розвинути спроможності для встановлення контролю над територіальними водами України та поза їх межами, орієнтовно до 40 морських миль від узбережжя країни. Головним пріоритетом розвитку ВМС України до 2025 року визначено створення системи висвітлення об-

¹¹ Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

становки та розвідки в ближній морській зоні. Другим пріоритетом є недопущення дій противника в будь-яких районах у ближній морській зоні, що передбачає здійснення мінно-загороджувальних дій, ведення радіоелектронної боротьби, прикриття ближньої морської зони всіма наявними береговими засобами ураження. Третій пріоритет — забезпечення ефективного контролю над прибережними водами, річками та захист портів України шляхом нарощування катерних дозорних, конвойних і патрульних спроможностей щодо забезпечення судноплавства в ближній морській зоні і гирлах річок, створення ефективної системи захисту портової інфраструктури завдяки розвитку протимінних, протипідводнодиверсійних і пошуково-рятувальних спроможностей.

Фактично йдеться про те, що до 2025 року ВМС України відмовляються від протидії Росії в усій акваторії Чорного моря і погоджуються на домінування ЧФ РФ, зосередившись на діях у ближній морській зоні. Очевидно, що ці пріоритети та завдання ВМС України не корелюють з іншою часово-просторовою реальністю, яку формує військово-політичне керівництво Росії і, відповідно, визначає пріоритети та завдання для ЗС РФ у Чорноморському регіоні.

Насправді ситуація розгортається надзвичайно динамічно, і ймовірність того, що Росія й надалі нарощуватиме зусилля із встановлення тотальної зони A2/AD (Anti-Access and Area Denial, зона обмеження та заборони доступу і маневру) у Чорному морі, є дуже високою. Легко уявити, що якщо ВМС України добровільно віддадуть акваторію Чорного моря у повне розпорядження російському агресору, то до 2025 року, коли командування ВМСУ планує перейти до другого етапу Стратегії, Україна може з великим ступенем ймовірності взагалі втратити вихід до моря.

Сподівання ж на те, що країни НАТО зможуть замість українських Військово-морських сил виконати завдання захисту національних інтересів України в Чорному морі, є наївними та небезпечними. НАТО діятиме в Чорному морі, виходячи насамперед із власних інтересів. В умовах обмежених військово-морських можливостей Румунії та Болгарії й особливої позиції Туреччини, а також спеціального режиму для нечорноморських країн, який встановлюється Конвенцією Монтре, завдання НАТО в Чорно-

му морі, найбільш імовірно, й надалі полягатиме у «пасивному стримуванні» Росії. Під цим слід розуміти демонстрацію намірів силової відсічі у разі загрози членам НАТО і водночас недопущення створення умов для прямого збройного конфлікту з РФ, а не активну протидію ЧФ РФ, у тому числі й для захисту України.

Парадокс полягає ще й у тому, що загальний занепад океанського військового флоту РФ через критичні технологічні проблеми в оборонній промисловості фокусує Кремль на розбудові флотів регіонального рівня. Як сказано у нещодавній публікації *The National Interest*, «ВМФ РФ стрімко списує старі великі кораблі і використовує малі судна. Це призводить до відставання від флотів США та Китаю... Між тим невеликі кораблі вписуються у стратегію Росії, яка полягає у дестабілізації та, інколи, у вторгненні на територію країн-противників» [1]. Тобто, як роблять висновок експерти *The National Interest*, ВМФ РФ поступово перетворюється на регіональний флот, втрачаючи своє місце в океані.

Однак цей висновок західних колег, який звучить позитивно, скажімо, для США, лише посилює тривогу за майбутній розвиток ситуації в Чорному морі з погляду України. У Криму триває планове нарощування сформованого ще влітку 2015 року самодостатнього міжвидового угруповання військ, що функціонально включає три основні компоненти — сухопутний, повітряний і морський. Водночас сухопутний компонент РФ відіграє допоміжну роль — фактичного забезпечення оборони окупованої території, а головний акцент робиться на розбудову ударних авіаційних, ракетних і військово-морських угруповань. Саме ударний ракетний інструмент стає головним для ВМФ РФ у Чорному морі, оскільки навіть в умовах скорочення океанських можливостей російського флоту крилаті ракети «Калібр» забезпечують проєкцію сили в Середземне море, а також за необхідності можуть завдати удари по території як України, так і будь-якої країни регіону.

Станом на початок 2019 року можна говорити про досить успішну реалізацію Росією концепції створення у Криму сучасного морського компонента, яка робить ставку на малотоннажні відносно недорогі кораблі, озброєні протикорабельними ракетами та крилатими ракетами «Калібр» із дальністю стрільби понад 2000 км.

В умовах фактичного провалу програм створення перспективних фрегатів проекту 22350 [2], а також блокування поставок фрегатів проекту 11356 через санкції з боку України Росія зробила ставку на насичення Чорноморського флоту РФ малими ракетними кораблями (МРК) проекту 21631 («Буян-М») і малими ракетними кораблями проекту 22800 («Каракурт»). Незважаючи на те, що й ці кораблі мають значні проблеми з двигунами через західні санкції, такі МРК можуть стати основою ударного кулака ЧФ РФ, створюючи загрозу всім країнам регіону. Так само й підводні човни проекту 636.3, оснащені крилатими ракетами «Калібр», можуть тримати в постійній напрузі ВМС країн Чорноморського регіону.

Поточні плани російського Міноборони передбачають, що в Криму до 2020 року мають перебувати до 24 одиниць надводних і підводних носіїв крилатих ракет «Калібр» із сумарною кількістю останніх до 168 одиниць [3]. І хоча виникають сумніви щодо спроможності ОПК РФ виконати плани МО РФ щодо подвоєння за один-два роки чисельності морських носіїв КР у складі ЧФ РФ (на цей час їх одинадцять — три фрегати проекту 11356, два МРК проекту 21631, шість підводних човнів проекту 636.3 із загальною кількістю 64 ПУ КР «Калібр»), у перспективі 5–7 років такі наміри виглядають цілком реальними. Найбільшою проблемою для росіян буде вирішення питання підсанкційних двигунів. У цей період до складу ЧФ РФ можуть увійти до трьох одиниць малих ракетних кораблів проекту 21631 («Буян-М») і до п'яти малих ракетних кораблів проекту 22800 («Каракурт»).

Виглядає також ймовірним створення ескадрильї БПЛА у складі 318-го змішаного авіаційного полку ЧФ РФ, оснащеної безпілотниками «Форпост» (БПЛА Searcher II (Ізраїль), які складають у Росії з ізраїльських комплектуючих) [4]. Головними завданнями ескадрильї буде ведення розвідки, а також забезпечення цілевказання для протикорабельних ракет і КР «Калібр». Крім того, передбачається надходження до складу ескадрильї БПЛА ЧФ РФ ударної модифікації ізраїльсько-російського безпілотника «Форпост-М». Фактично ескадрилья БПЛА завершує формування у складі ЧФ РФ розвідувально-ударного комплексу на основі інтеграції засобів розвідки, управління та ураження.

Таким чином, у період до 2022–2025 років Росія, найбільш імовірно, створить у Чорному морі відносно недорогий і ефективний ударний морський кулак, який контролюватиме Чорне море і безпосередньо загрожуватиме території України та країнам НАТО.

При цьому очевидно, що самостійно Україні вже не вдасться за 5–10 років сформувати бойовий потенціал ВМСУ та інших видів ЗСУ на морському напрямку, достатній для протистояння ЧФ РФ та іншим видам ЗС РФ у Чорному морі. У свою чергу, враховуючи стратегічний підхід НАТО, який, імовірно, полягатиме у пасивному стримуванні Росії та недопущенні прямого військового конфлікту країн НАТО з РФ у Чорному морі, Україні марно сподіватися на можливі потужні кроки Альянсу з нарощування своїх військово-морських сил у регіоні.

У цій ситуації, що спричинена в тому числі й неефективною політикою держави у військово-морській сфері за останні п'ять років, найбільш оптимальним може стати комплексний підхід, який, з одного боку, передбачатиме здійснення асиметричних кроків з розбудови ВМСУ, а з іншого — використання можливостей наших партнерів з НАТО у невійськових сферах протидії РФ. Це не суперечитиме позиції НАТО щодо недоцільності провокування Росії на військовому напрямку. Іншими словами, потрібно протидіяти «гібридній війні» Росії саме «гібридними» методами.

При цьому для України критично важливим є створення умов для того, щоб до комплексної «гібридної» протидії Росії в Чорному морі були максимально залучені країни НАТО. Адже лише консолідовані, систематичні та швидкі кроки України та країн НАТО можуть привести до зміни військово-стратегічного балансу в Чорноморському регіоні та покарання агресора.

У цьому контексті пропонується спонукати і залучити країни НАТО до таких заходів:

у дипломатичній сфері:

— встановлення системи міжнародного моніторингу ситуації в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці;

— запровадження додаткових санкцій проти Росії за порушення міжнародного права в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці;

У ФОКУСІ: РЕГІОНАЛЬНІ ЗАГРОЗИ

— посилення існуючих санкцій проти Росії за анексію Криму й окупацію Донбасу;

— забезпечення виконання Росією рішення Міжнародного трибуналу ООН з морського права щодо негайного повернення українських кораблів України;

— запровадження санкцій проти суден, які заходять до Криму, та заборони їх заходу до портів країн ЄС/НАТО;

— запровадження обмежень для заходу російських кораблів до портів країн-членів НАТО;

в інформаційній сфері:

— постійна актуалізація в міжнародному інформаційному просторі нарративу стосовно анексії Криму Росією, агресії в Чорному та Азовському морях, Керченській протоці;

— поширення актуальної інформації про порушення Росією міжнародного права в Чорному та Азовському морях, Керченській протоці;

— розповсюдження в міжнародному інформаційному просторі повідомлень місії ОБСЄ щодо порушень Росією Мінських домовленостей на Донбасі;

у військово-стратегічній сфері:

— забезпечення свободи судноплавства у Чорному та Азовському морях, Керченській протоці;

— сприяння військово-морській присутності та активності країн НАТО в Чорному морі (в тому числі за рахунок створення штабу Флотилії НАТО в Чорному морі);

— нарощування військової присутності НАТО в регіоні за рахунок розміщення систем ППО/ПРО, авіації, ракетних комплексів, кораблів, проведення навчань для створення НАТО власної А2/AD в Чорному морі;

— посилення Альянсом підтримки ВМС чорноморських країн НАТО (Румунії та Болгарії), а також України і Грузії;

— інтенсифікація співпраці України з Туреччиною у військово-морській сфері.

У військово-технічній галузі Україні варто здійснювати нелінійні та асиметричні кроки. Планування поступового нарощування бойового потенціалу з тривалим (розтягнутим на десятиліття) розширенням зони відповідальності

флоту, очевидно, не може забезпечити формування умов для зміни балансу сил у Чорному морі і примушення Росії діяти в рамках міжнародного права. У зв'язку з цим варто розглянути проривні ідеї та точкові кроки, які матимуть суттєвий вплив на позиції ВМСУ в Чорному морі. Однозначно варто широко застосовувати передові технології та системи, зокрема, безпілотні (автономні, роботизовані). Постановка на озброєння ВМСУ розвідувальних та ударних БПЛА, надводних і підводних автономних апаратів (у тому числі ударних) може за короткий час і порівняно невеликі кошти змінити бойовий потенціал українського флоту та його спроможності щодо виконання бойових завдань фактично в усій акваторії Чорного моря, а не лише у ближній морській зоні. Розміри Чорного моря дають можливість з максимальною ефективністю використовувати переваги безпілотних, автономних і роботизованих систем.

Ці кроки пропонується здійснювати в рамках реалізації так званої концепції москітного флоту за рахунок створення угруповання ракетних катерів (насамперед з ударними можливостями) для асиметричного підходу до стримування противника. При цьому доцільно застосовувати багаторівневий підхід до вирішення цього завдання — паралельно з будівництвом катерів української розробки можна розглянути варіант придбання ліцензії на виробництво на своїй території іноземних бойових суден малого класу, а також провести предметні переговори про військово-технічну допомогу від західних держав-партнерів. Такий підхід дасть змогу, з одного боку, швидко наростити корабельний склад флоту, а з іншого — розпочати процес відродження національної школи кораблебудування.

Критично важливим при реалізації концепції «москітного флоту» є запуск у серію протикорабельних ракет як для мобільних берегових комплексів, так і для авіації та безпосередньо для ракетних катерів. Крім того, в рамках розбудови ВМСУ слід продовжити нарощування сухопутного компонента, зокрема, посилення морської піхоти та сил спецпризначення ВМСУ.

Загалом, за оцінкою ЦДАКР, лише асиметричні та сміливі дії України, разом із партнерами

У ФОКУСІ: РЕГІОНАЛЬНІ ЗАГРОЗИ

з НАТО, стосовно розбудови ВМС України, а також комплексної («гібридної») протидії РФ у Чорному морі можуть створити необхідні умови для зміни балансу в регіоні на нашу користь і покарання Росії. Вже втрачено багато часу, хоча шанси на прорив із «російського моря»

ще є, а подальше буксування як із визначенням стратегії розвитку ВМСУ, так і з реформуванням військово-технічної та оборонно-промислової політики у цій сфері може мати трагічні наслідки і для флоту, і для України.

Список використаних джерел:

1. David Axe. The Russian Navy Is Evolving Right Before Our Very Eyes. August 15, 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://nationalinterest.org/blog/buzz/russian-navy-evolving-right-our-very-eyes-74006>
2. М. Шеповаленко. Попередні підсумки ГПВ-2020 в частині військового кораблебудування. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://cast.ru/products/articles/predvaritelnye-itogi-gpv-2020-v-chasti-voennogo-korablestroeniya.html?bitrix_include_areas=Y&ELEMENT_CODE=predvaritelnye-itogi-gpv-2020-v-chasti-voennogo-korablestroeniya&clear_cache=Y
3. В. Заблоцький. Загроза з моря. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Society/232711>
4. О. Козаченко, Р. Крецул, О.Рамм. Наглянуть з висоти: Крим зміцнюють ескадрильєю БПЛА «Форпост». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://iz.ru/909392/aleksei-kozachenko-roman-kretcul-aleksei-ramm/prismotriat-svysoka-krym-ukrepiat-eskadrilei-bpla-forpost>

Ігор СТУКАЛЕНКО,
Керівник енергетичних програм
Центру глобалістики «Стратегія XXI»,
Київ, Україна

Балкани і Чорномор'я: енергетичні аспекти російських впливів¹²

The energy security of the Black Sea region is directly influenced by the Russian Federation. To counter this impact, the countries of the region can use the tools of the EU legislation, the Energy Community Treaty and relevant association agreements with the EU, as well as deepen regional cooperation in this sphere.

Енергетична безпека Чорноморського регіону, зокрема, безпека поставок природного газу, нафтопродуктів та інших енергоносіїв, перебуває під безпосереднім впливом і тиском з боку РФ. Це багатогранна проблема, яка має кілька вимірів.

Досить поширеним є прагнення розглядати газ, сиру нафту й нафтопродукти як такий собі звичайний товар. У західній пресі навіть російські «потoki» — «Північний потік», «Турецький потік» — час від часу називають «просто комерційними проектами». Проте Європейська стратегія енергетичної безпеки [1, 2] чітко унормовує джерела постачання і не дозволяє отримувати більш як 30% імпорту з одного джерела. Посилення безпеки країн ЄС передбачено через взаємодію з членами Енергетичного співтовариства, зокрема Україною і Молдовою. Особливу увагу приділено заходам для зменшення залежності від російського газу. Більшість країн Чорноморського регіону зобов'язалися виконувати енергетичне законодавство ЄС — Румунія і Болгарія як члени ЄС, Україна, Молдова і Грузія як члени Енергетичного співтовариства та підписанти угод про асоціацію з ЄС.

Україна, як зазначено в останніх звітах Європейської комісії і Європарламенту, пройшла

чималий шлях реформ, що разом з організацією реверсних маршрутів імпорту газу значно посилює її безпеку. Цьому ж сприяє тристоронній формат переговорів з РФ щодо транзиту газу, де Україна і ЄС виступають з консolidованою позицією, яка базується на енергетичному законодавстві ЄС. Перемога «Нафтогазу» в Стокгольмському арбітражі у справі проти «Газпрому» має стратегічне значення, бо відкрила новий інструментарій взаємовідносин із РФ і вперше довела його ефективність.

Водночас РФ продовжує багаторічні намагання виключити Україну з ланцюга поставок газу до ЄС. В її арсеналі такі дії: будівництво геополітично мотивованої газотранспортної інфраструктури; ігнорування європейського енергетичного законодавства; провокування «газових криз» з перекладанням відповідальності за них на треті сторони. Але, на відміну від попередніх криз 2006 і 2009 років, зараз Україна та ЄС мають більш міцні юридичні механізми, які повинні бути задіяні для протидії ймовірному перериванню РФ потоків газу. Зокрема, Угода про асоціацію Україна—ЄС характеризує переривання потоків газу як надзвичайну подію, що тягне за собою впровадження механізму раннього попередження (EWM) зі спільними заходами протидії. У цьому суттєва відмінність від попередніх ситуацій, коли РФ використовувала газ як зброю.

Для посилення надійності та регіональної інтеграції газових мереж у широкому Чорноморському регіоні варто навести приклад Литви. До 2014 року ця країна потерпала від дій «Газпрому», який мав велику частку в її газовій інфраструктурі. Ставши частиною ринку газу ЄС, литовці поставили «Газпрому» вимогу працювати за європейськими правилами, а також збудували LNG-термінал у Клайпеді. Ці дії дали змогу усунути багаторічну монополію «Газпрому» в країнах Балтії, диверсифікувати та забезпечити імпорт газу за конкурентними

¹² Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

У ФОКУСІ: РЕГІОНАЛЬНІ ЗАГРОЗИ

цінами для всього регіону за ціновим рівнем європейських газових хабів. Російський газ не зник, але обсяг його імпорту знизився на 50%, а головне, було усунуто можливість його використання як важеля впливу та шантажу.

Важливе значення для посилення безпеки поставок газу має використання української інфраструктури зберігання газу (підземних сховищ газу, ПСГ) для потреб країн регіону. Станом на липень 2019 року понад 1,4 млрд куб. м газу в українських ПСГ належить компаніям інших країн. «Нафтогаз» досяг амбітної мети — закласти в сховища не менш як 20 млрд куб. м до початку опалювального періоду. Газ у ПСГ — це суттєвий аргумент проти російського тиску і погроз та гарантія сталого енергозабезпечення і України, і сусідніх країн. В Україні на базі 10 ПСГ створено організаційно-правові можливості для функціонування режиму «митний склад», який дає можливість замовникам послуг зберігати природний газ в Україні протягом 1095 днів без сплати податків і митних зборів.

Наразі забезпечення газом Молдови на 100% залежить від контракту з «Газпромом». Отже, якщо «Газпром» припинить подачу газу в ГТС України, то Молдова може зазнати значних втрат, як це було в 2009 році. Тому «Нафтогаз» запропонував використати свої технічні можливості для поставок у Молдову газу, який закуповувався б на ринку ЄС. У свою чергу прем'єр-міністр Молдови Мая Санду заявила, що проект газопроводу Ясси—Кишинів не буде швидко завершений. «Постачання газу — це технічна проблема, але це й економічна проблема. Ми сьогодні купуємо газ у «Газпрому» за ціною, за якою ми могли би купувати його і в Україні, той, який вона отримує за системою реверсу», — наголосила вона [3]. Отже, є швидке рішення, яке дозволяє країнам, що отримували газ лише від «Газпрому», вирватися з його обіймів.

Регіон є переважно енергозалежним. У 2018 році залежність більшості країн регіону від імпорту газу становила понад 80%. Лише в Україні і Румунії, які видобувають значні обсяги газу, ця залежність не перевищувала 50% (див. рис. 1).

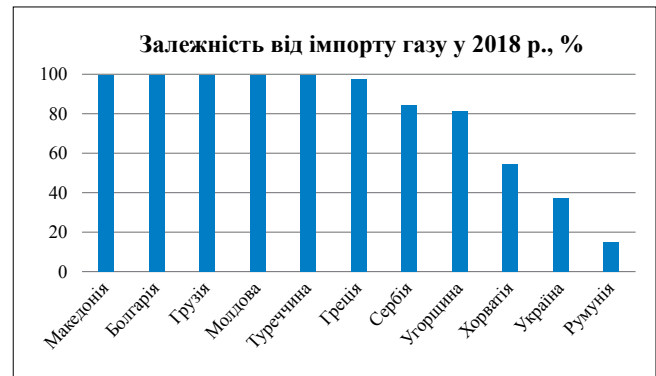

Рис. 1. Залежність країн від імпорту газу
Джерело: BBSPA, Annual Statistical Review, 2019

Торік більшість країн регіону мали дуже велику залежність від імпорту нафти. Україна і Туреччина імпортували також вугілля. Лівову частку загального імпорту товарів із РФ в Україну, а це на суму близько 8 млрд дол. США, становили енергоносії. Хоча закупівлі російського природного газу було припинено у 2015 році, Україна продовжує залежати від російських поставок нафтопродуктів, скрапленого газу, вугілля, паливних елементів та обладнання для АЕС. У 2015–2018 роках частка імпорту нафтопродуктів із РФ коливалася від 17% у 2016 році до 41,3% у 2018-му (див. рис. 2). Сумарна частка поставок з РФ і Білорусі, яка отримує російську нафту на преферентних умовах, сягає 75% (див. рис. 3).

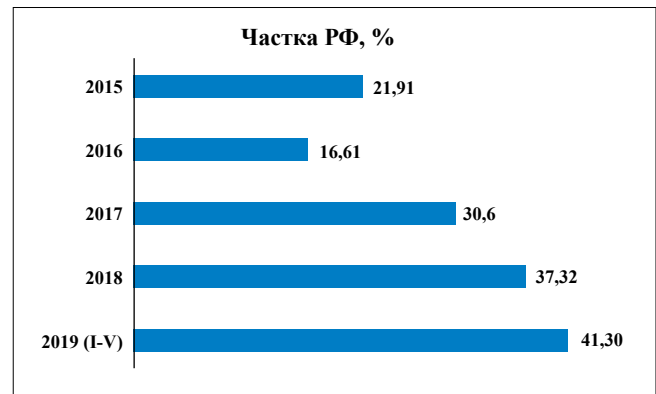

Рис. 2. Частка РФ в імпорті нафтопродуктів в Україну

Загалом у 2018 році було імпортовано 2,678 млн т дизельного палива, 93% якого поставлено продуктопроводом. Переважна частка скрапленого природного газу (LPG) також імпортувалася з Росії і Білорусі.

У ФОКУСІ: РЕГІОНАЛЬНІ ЗАГРОЗИ

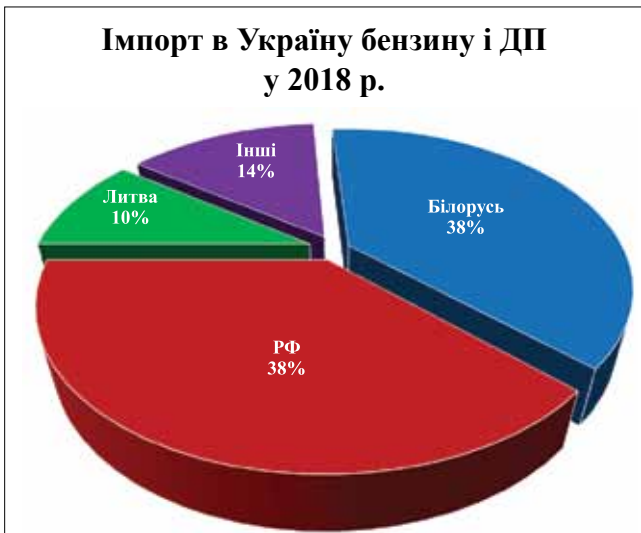

Рис. 3. Джерела імпорту нафтопродуктів в Україну
Джерело: Державна фіскальна служба України,
<http://sfs.gov.ua/>

Небезпечність такої ситуації яскраво підтвердив уряд РФ, коли в квітні 2019 року посилив

режим ручного управління експортом в Україну [4]. Цей спецрежим експорту передбачає щомісячне узгодження обсягів (замість щорічного) і необхідність отримання дозволів Міністерства економіки і Федеральної служби технічного й експортного контролю (перебуває в структурі Міноборони РФ). У червні 2019 року квота на дизпаливо становила 30%, а LPG — 60% від середньомісячного обсягу. Квоти отримали російські «Лукойл» (25%) і «Роснефть» (75%).

Отже, імпорт нафтопродуктів з РФ може бути перекритий у будь-яку мить. Для стимулювання імпорту з неросійських джерел уряд України запровадив спеціальні мита на імпорт російського дизпалива трубопровідним транспортом і скрапленого газу. Це дало змогу знизити залежність від російського імпорту. В червні 2019 року з альтернативних джерел (морські шляхи, поставки з ЄС) надійшло майже 20% імпорту LPG (див. рис. 4).

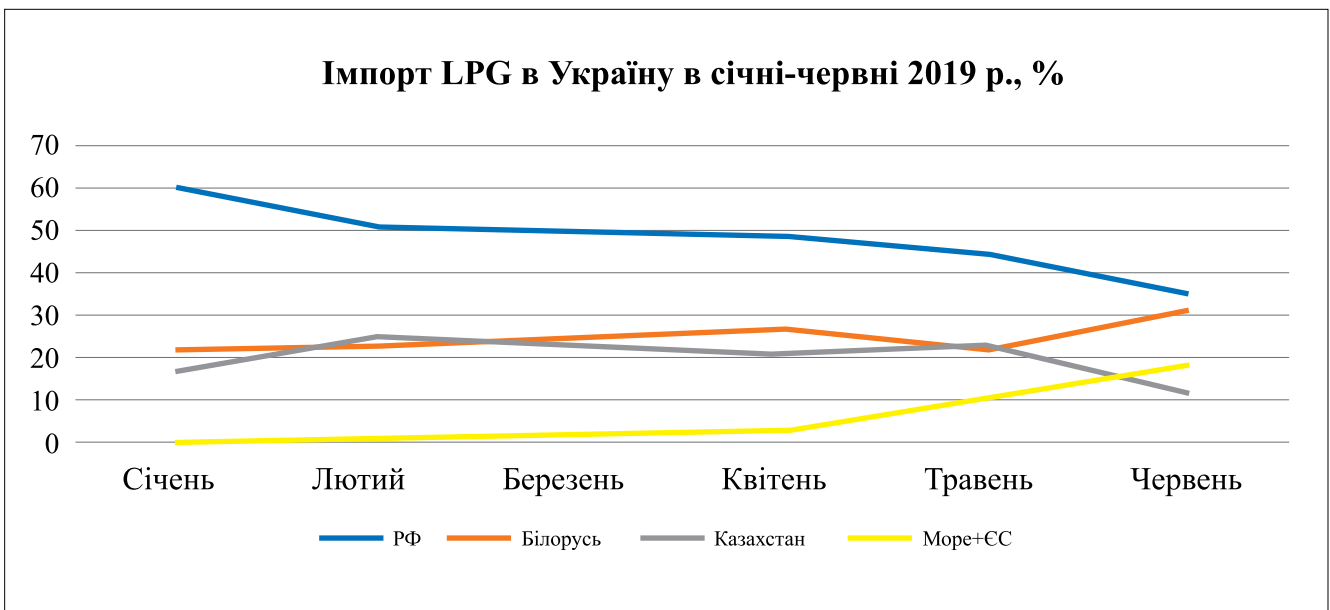

Рис. 4. Імпорт LPG в Україну в січні—червні 2019 року
Джерело: <http://enkor.com.ua/>

Стратегія енергетичної безпеки ЄС визначає поставки скрапленого природного газу як важливий фактор безпеки. Наразі в регіоні функціонує лише один термінал LNG Revithoussa, який розташований неподалік столиці Греції. Він був побудований ще у 1999 році та перебуває під управлінням DESFA SA, яка є дочірньою компанією грецької DEPA. Після введення в експлуатацію в листопаді 2018 року

за підтримки Єврокомісії третього резервуара для LNG потужність сховища сягнула 225 000 куб. м, а потужність регазифікації збільшилася на 40%. Крім того, зараз реалізується проект встановлення FSRU поблизу Александруполіса на півночі Греції. Запланована дата реалізації проекту — друга чверть 2021 року [5]. Цей термінал має забезпечити надходження LNG на ринок Болгарії через інтерконектор Греція—

Болгарія (IGB, цього року розпочинається будівництво) і далі через існуючу мережу — на ринки Східної Європи. В регіоні розглядають ці проекти як реальну можливість диверсифікації поставок газу.

Чому діяльність «Газпрому» та інших російських компаній у регіоні може розглядатися як загроза? У 2012 році Єврокомісія відкрила антимонопольну справу проти «Газпрому», звинувачуючи його в домінуванні та недоброчесній поведінці на ринках постачання газу в Центральній і Східній Європі, а також у порушенні статті 102 Договору про функціонування Європейського Союзу. Через три роки, 22 квітня 2015 року, Єврокомісія заявила, що «Газпром» перешкоджає конкуренції на ринках постачання газу у Болгарії та ще семи країнах-членах, реалізує загальну стратегію зловживань на цих ринках, здійснює територіальні обмеження і проводить недоброчесну цінову політику. Відзначено, що поставки російського газу ставились у залежність від інвестицій у російські проекти газопроводів або від набуття/посилення контролю «Газпрому» над газовою інфраструктурою країн ЄС. Єврокомісія фактично підтвердила, що «Газпром» завищував ціни в п'яти країнах-членах — Болгарії, Естонії, Латвії, Литві та Польщі.

Чи змінило це поведінку «Газпрому»? Антимонопольну справу Єврокомісії щодо порушень «Газпрому» у восьми країнах ЄС можна сміливо продовжити. В Україні поведінка російського монополіста повторюється, а за деякими показниками вона на порядок гірша. В арсеналі «Газпрому» — припинення потоків газу, шантаж, нав'язування захмарних цін з наступними політичними вимогами для їх зниження (Харківські угоди), саботаж виконання рішення Стокгольмського арбітражу, вимоги до «Нафтогазу» сплачувати за газ, який без його згоди начебто поставлено на окуповані Росією українські території.

У травні цього року вже «Нафтогаз України» подав скаргу до Єврокомісії щодо антимонопольної поведінки «Газпрому» [6]. Вперше національна компанія країни, яка не є членом ЄС, звертається до Європейської комісії з вимогою припинити порушення газового законодавства ЄС з боку «Газпрому». У скарзі також відзначається можливе руйнування української ГТС, яке може спричинити політика «Газпрому» та

будівництво обхідних газопроводів у Балтійському і Чорному морях. РФ ще з радянських часів використовує імпорту енергоносіїв з подвійною метою — для отримання грошових доходів і як джерело постійно зростаючого стратегічного важеля тиску на країни-споживачі [7].

Після попередніх «газових криз» окремі країни регіону, перш за все Румунія, активно намагаються звільнитися від надмірної російської газової залежності. В той же час схожа ситуація складається в нафтопереробній промисловості і на ринку нафтопродуктів, де компанії з РФ намагаються зайняти домінуючі позиції. Прикладів цього багато.

На сьогодні п'ять дочірніх компаній російського «Лукойлу» відіграють провідні ролі в економіці Болгарії: Lukoil Neftochim Burgas AD виробляє нафтопродукти; Lukoil Energy and Gas Bulgaria генерує електроенергію; Lukoil Aviation Bulgaria здійснює оперативну діяльність із заправки літаків в аеропортах Болгарії (Софія, Бургас, Варна, Пловдив, Горна-Оряховица) та Республіці Молдова (Кишинів); Lukoil-Bulgaria має понад 220 АЗС і називає себе лідером з дистрибуції автомобільного пального, полімерів, продуктів нафтохімії; Lukoil Bulgaria Bunker є головним постачальником бункерного палива в Болгарії.

У Хорватії «Лукойл» володіє мережею з 52 АЗС і двома нафтобазами. Він присутній і в Грузії, Молдові, Македонії та впевнено почувається в Україні. Хоча після початку російської агресії російська компанія була змушена змінити назву своїх АЗС на «Аміс», але «Лукойл Лубрикантс Україна» активно і плідно розвиває дилерську мережу по всій країні, співпрацює з сотнями станцій технічного обслуговування, зокрема СТО «Укравто» та АІС.

Російський вплив у ключових секторах економіки Сербії, як зазначається в експертних дослідженнях, перетворюється на політичний вплив на уряд країни з ухвалення стратегічних рішень. Придбання «Лукойлом» 79,5% сербської компанії Veopetrol і її мережі АЗС зробило російську компанію другим найбільшим постачальником нафтопродуктів у країні. Відповідно до приватизаційної угоди росіяни зобов'язалися інвестувати 85 млн євро в інфраструктуру компанії. Проте в Звіті щодо при-

У ФОКУСІ: РЕГІОНАЛЬНІ ЗАГРОЗИ

ватизації Veopetrol, опублікованому в 2013 році Антикорупційною радою уряду Сербії [8], заявлено, що «Лукойл» не дотримувався угоди і завдав значних збитків. Автори Звіту дійшли висновків, що замість власних інвестицій «Лукойл» використав фонди Veopetrol для надання позики своїй материнській компанії. Розмір цієї позики становив значну частку коштів, які «Лукойл» заплатив за приватизацію. Більш того, в Звіті стверджується, що сербське Агентство з приватизації не перешкодило «Лукойлу»

у подовженні терміну повернення позики аж до 2031 року [9].

Ще одна російська державна компанія «Газпромнефть» володіє багатопрофільною сербською компанією NIS (Naftna industrija Srbije) із двома НПЗ в Панчево і Нові-Сад (потужність — 7,3 млн т нафти), можливостями з розвідки, видобутку нафти і газу в Сербії, Боснії та Герцеговині, Угорщині і мережею з 480 АЗС і нафтобаз.

Фото 1. Резервуари NIS — дочірньої компанії «Газпромнефти»

Джерело: <https://www.gazprom-neft.com>

Діяльність російських компаній стала предметом ґрунтовних досліджень. Лише цього року провідні західні видавництва опублікували два матеріали щодо російського впливу у Чорноморському регіоні через діяльність нафтових і газових корпорацій, що підтверджує актуальність заходів з протидії російським загрозам у сфері енергетики [9, 10].

Виявлено основні зразки поведінки російських компаній і роль, яку відіграє російська держава, використовуючи постачання енергії як інструмент зовнішньої політики. Заходи з протидії мають здійснюватися з використанням інструментарію європейського законодавства, Договору про Енергетичне співтовариство та відповідних угод про асоціацію з ЄС.

Список використаних джерел:

1. European Energy Security Strategy, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. {SWD (2014) 330 final}. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.eesc.europa.eu/resources/docs/european-energy-security-strategy.pdf>
2. Accompanying the document. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: European energy security strategy. Brussels, 2.7.2014 SWD (2014) 330 final/3/. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/20140528_energy_security_study_0.pdf
3. «Молдова могла би купувати реверсний газ в Україні». [Електронний ресурс] // Укрінформ. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2747351-moldova-mogla-bi-kupuvati-reversnij-gaz-v-ukraini-sandu.html>
4. Постанова уряду РФ №460-25 від 18 квітня 2019 року. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://government.ru/news/36438/>
5. «Bulgaria, Greece form task force to build Greek LNG terminal». Gastrade. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gastrade.gr/en/the-company/press/bulgaria,-greece-form-task-force-to-build-greek-lng-terminal.aspx>
6. «Нафтогаз подав скаргу до Єврокомісії на «Газпром». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2694782-naftogaz-podav-skargu-do-evrokomisii-na-gazprom.html>
7. Energy Security in Central and Eastern Europe and the Operations of Russian State-Owned Energy Enterprises. Book. November 2015. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-8048-2015.
8. «Приватизація «Беопетрола а.д.» Република Србија, Влада Републике Србије, Савет за борбу против корупције, 72 Број, 30. 09. 2013. Белград. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs/izvestaji/cid1028-2379/izvestaj-o-privatizaciji-beopetrola-ad>
9. «The Russian Economic Grip on Central and Eastern Europe». 2019. Routledge. O. Shentov, R. Stefanov and other authors. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.routledge.com/The-Russian-Economic-Grip-on-Central-and-Eastern-Europe/Shentov/p/book/9780815363422>
10. Tomáš Vlček, Martin Jirušek «Russian Oil Enterprises in Europe: Investments and Regional Influence». 2019. Springer Nature Switzerland. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/333792838_Russian_Oil_Enterprises_in_Europe_Investments_and_Regional_Influence

Іон МАНОЛЕ,
Юрист, Виконавчий директор,
Promo-LEX Association,
Молдова

Чи можуть воюючі сили перетворитися на миротворців?¹³

The Black Sea Region remains extremely vulnerable and threatens continental peace and security because of the increasing number of conflicts. In certain periods a conflict escalates, which contributes to the increase of tension and mistrust between the participants in the conflict resolution process. Only active and decisive measures of the international community can lead to the solution, but belligerent forces cannot be peacekeepers.

Конфліктні зони в Чорноморському регіоні продовжують становити надзвичайно серйозний виклик для континентальної безпеки. Регіон залишається вкрай уразливим і загрожує континентальному миру та безпеці через збільшення кількості конфліктів. Незважаючи на те, що міжнародна спільнота мала багато можливостей наполягати на мирному вирішенні конфліктів, їх було змарновано, що спонукало Росію згодом діяти аналогічно в Україні. Нинішня ситуація набагато складніша, а можливість вирішити будь-які конфлікти відкладається. За цих умов одним із інструментів, який перешкодив би відновленню військових бойових дій, є наявність миротворчих сил. Ця концепція недостатньо обговорена і, на перший погляд, видається ефективним рішенням. Міжнародний досвід, і тут слід мати на увазі передусім міжнародні місії під мандатом ООН, різноманітний і пропонує як позитивні, так і негативні приклади, але миротворчі місії на колишньому радянському просторі є чимось іншим. Місія у Грузії (1992–2008 роки) і Молдові (з 1992 року і по сьогодні) представляють модель, яка потребує ретельного аналізу, особливо враховуючи дискусії щодо необхідності розміщення

миротворчої місії на Сході України.

Можлива місія в Україні обговорюється вже кілька років. РФ намагається запропонувати формальну місію, яка підтримувала б існуючу ситуацію та відклала б швидке й ефективне вирішення конфлікту. Поки Україна чітко дає зрозуміти, що хоче, аби місія в рамках мандата ООН відповідала б не лише її інтересам, а й нормам міжнародного права. Досвід і ситуація в Молдові (РМ) мають бути одним із найбільш вивчених елементів у процесі прийняття рішень щодо можливої місії в Україні. Хоча між початком обох конфліктів минуло 23 роки, але вони практично розкривають аналогічний сценарій одного й того ж актора. Він бажає заморозити конфлікт, зберегти поточну ситуацію та закріпити контроль над частиною території України, щоб згодом можна було впливати на ситуацію в усій країні різними методами та інструментами. Якими мають бути критерії та елементи, що необхідні для запобігання повторенню помилок, допущених Республікою Молдова, та для створення ефективної місії на Сході України? Або якими мають бути цілі та завдання майбутньої місії, щоб вона відповідала потребам регіональної безпеки?

Протягом кількох років вважалося, що в придністровській проблемі були реальні шанси на врегулювання. І конституційні органи у Кишиневі, і деякі міжнародні суб'єкти висловлювали наївний оптимізм і навіть наполягали на тому, що цей конфлікт легко вирішити шляхом діалогу. Були запропоновані різні сценарії, ресурси та інструменти, однак це питання ніколи не викликало публічної дискусії, що допомогло б визначити пріоритети та поступово сприяло б вирішенню самої проблеми. Одним з основних елементів, який потрібно вивчити в процесі розв'язання проблеми Придністров'я, є російська військова присутність у Молдові. Таким чином, крім присутності своїх військових сил, у повний розпал війни Росія нав'язала власний

¹³ Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

формат миротворчої місії, без чіткого терміну та мандата, визначених воюючими сторонами (Росією і Молдовою). Більш того, Росія практично підпорядкувала собі і контролює весь контингент військових, підготовлених для миротворчої місії.

Водночас, якщо уважно ознайомитися з ситуацією, то помітимо, що Росії вдалося ізолювати регіон. Військові та парамілітарні сили в цьому регіоні Республіки Молдова не можуть бути проінспектовані або відстежені, відповідно, неможливо й оцінити реальну ситуацію на цій території. Слід зазначити, що весь контингент російського персоналу, задіяний у місії, живе разом зі своїми родинами виключно у Придністров'ї. Зважаючи на те, що регіон є закритою територією, у тому числі й для будь-якої місії моніторингу чи інспекції, стає зрозумілим, що російські військові та члени їх сімей, які живуть і працюють разом із місцевим населенням, інтегровані у суспільство.

У цьому контексті ми також врахуємо той факт, що Росія щедро запропонувала своє громадянство всім жителям регіону, тому в цих умовах дуже складно оцінити реальний військовий потенціал Російської Федерації, а також чітко розмежувати парамілітарні структури та офіційні у цьому регіоні.

У Молдові влада завжди намагалася пояснити громадськості, як стало можливо, що у розпал молдавсько-російської війни 1992 року воююча сторона протягом ночі стала миротворцем [1]. Очевидно, є аргументи, що можуть виправдати таке рішення, яке було нав'язане молдавській владі Росією, але зараз, через 28 років, можна сказати, що єдиним позитивним аспектом того є припинення військового насильства. Молдова поспішно прийняла угоду про припинення вогню разом із створенням місії, що не притаманно Україні, яка докладає великих дипломатичних зусиль, щоб мати миротворчі сили, але не за будь-яких умов.

Ще одна проблема і водночас відмінність, на якій Молдова не наполягала, полягає в тому, що хоча 21 липня 1992 року [2] Росія й підписала угоду про припинення вогню з Молдовою, але примудрилася «втратити» статус учасника конфлікту, у незрозумілий спосіб перетворюючись на «державу-гаранта», «посередника» та «миротворця». Таким чином, будучи фактично стороною конфлікту або, краще сказати, агресором, Російська Федерація отримала

можливість впливати і практично відігравати вирішальну роль у процесі врегулювання Придністровського конфлікту. Відмінність у випадку України полягає в тому, що громадська думка, як і влада, не наполягали на тому, щоб називати речі своїми іменами, як це сталося у випадку незаконної анексії Криму та війни на Сході України. Ми спостерігаємо послідовні зусилля України щодо прямого обговорення з Росією питань, пов'язаних із ситуацією на Сході України, але це, звичайно, непросто. Крім того, важливо враховувати той факт, що низка зобов'язань, прийнятих Російською Федерацією, згодом не виконується¹⁴. Тож Україні потрібні сильні гарантії відповідних міжнародних акторів і структур, і зрештою це затримує процес. Разом з тим Україна також усвідомлює той факт, що міжнародні гарантії чи зобов'язання та документи, підписані Росією, можуть бути порушені або проігноровані нею.

Аналізуючи усі аспекти, важливо ретельно та всебічно дослідити право окупації. Його застосування у випадку Придністровського конфлікту було проаналізовано та практично доведено завдяки низці звітів міжнародних організацій [3], а також рішень Європейського суду з прав людини¹⁵ [4]. Однак ситуацію можна охарактеризувати як невдалу, оскільки після 28 років переговорів ми можемо сказати, що знадобиться час, аби змінити реалії. Кремль легко отримав увесь час, необхідний для впровадження своєї моделі в Придністровському регіоні Республіки Молдова, і зараз, здається, хоче застосувати цю модель на Сході України, в тому числі шляхом безпосередньої участі деяких «видатних діячів» з Тирасполя, яких було призначено на різні посади в Донецьку.

Навпаки, застосування права окупації у випадку України, хоча воно практично містить необхідні елементи, все ще має постійно документуватися для того, щоб бути відображеним в офіційних документах. Тому в цій ситуації необхідно зібрати докази, які свідчать про при-

¹⁴ Росія, наприклад, не виконала зобов'язання повністю вивести свої війська та озброєння з території Молдови до кінця 2002 року, які були взяті на себе вищими органами влади РФ на саміті ОБСЄ в Стамбулі у 1999 році.

¹⁵ 1 вересня 2019 року Європейський суд ухвалив 20 рішень, за якими РФ була визнана відповідальною за порушення прав людини в Придністровському регіоні Республіки Молдова. Російська влада намагається політизувати цю тему і відмовляється виконувати обов'язкові рішення цього важливого міжнародного суду.

четність Росії, її підтримку в різних вимірах і підтримку, надану адміністраціям, які фактично контролюють українські території [5].

Відповідаючи на запитання, що міститься у заголовку цієї публікації, ми можемо зробити висновок, що воююча сторона не повинна мати можливість стати членом миротворчої місії у відповідній країні чи регіоні, але цього поки що важко уникнути. Отже, виходячи з досвіду Молдови щодо створення миротворчої місії, важливо враховувати такі аспекти:

— будь-яка місія має відповідати чітким критеріям, заснованим на принципах і нормах міжнародного права, що чітко, наочно та передбачувано сприятиме як нормалізації ситуації, так і покращенню безпеки, а також якості життя людей у зоні дії місії. Зокрема, ООН відіграє важливу роль у цьому плані, оскільки вона залишається єдиною у світі структурою, відповідальною за глобальний мир і безпеку, тому на неї покладається унікальна відповідальність [6]. Делеговані держави або учасники місії не повинні мати можливість впливати на події в цій країні;

— місія повинна мати чіткий термін і чітко визначений мандат, доступний як для органів влади, так і для громадянського суспільства, щоб їх обговорювали, контролювали та, наскільки це можливо, вдосконалювали або адаптували. Динаміка процесу врегулювання Придністровського конфлікту мала повну невизначеність, консолідація фактичного режиму та економічна деградація триває на обох берегах Дністра. Це можливо тому, що миротворча місія Росії відіграє формальну роль, слугуючи прикриттям політичних і геополітичних дій РФ у регіоні;

— можлива місія на Сході України повинна обов'язково відповідати ряду функцій, щоб допомогти ефективно врегулювати конфлікт. Мають бути правозахисний компонент й інформаційно-адміністративна функція. Тому вимоги та очікування тих, хто бере участь у місії, дуже високі — від моніторингових та інформаційних завдань до військової та поліцейської діяльності, а також гуманітарних зусиль [7];

— абсолютно неприйнятно, щоб місія протягом десятиліть не здійснювала заходів з інформування, освіти та залучення населення до оцінки якості її роботи. Будь-яка місія передбачає витрати, які рано чи пізно мають бути кількісно визначені та виправдані. Відсутність таких оцінок і планування, враховуючи, що для місії на території Молдови не визначено терміну, фактично викриває іншу її роль і призначення в Придністровському регіоні;

— так звані DDR — роззброєння, демобілізація та реінтеграція колишніх учасників бойових дій — передбачені програмами миротворчих місій. Жодне з цих завдань не було розглянуте або досягнуте у випадку з Республікою Молдова. Структури, призначені для забезпечення організації та функціонування місії, є неефективними. Діяльність Спільної контрольної комісії може бути легко порушена та часто політизована, що провокує порушення зобов'язань і документів, які регулюють ситуацію в зоні безпеки. Таким чином, реальна ситуація з роззброєнням, демобілізацією чи наявністю військових абсолютно відрізняється від зазначеного в документах, підписаних Молдовою та Російською Федерацією¹⁶.

Дискурсивні особливості миротворчої місії в Україні

Як було сказано вище, ситуація в Україні відрізняється від ситуації в Молдові, хоча більшість часу і органи влади, і експерти громадянського суспільства в Україні наполягають на дослідженні або проведенні аналогій з елементами Придністровського конфлікту. Україна намагається «розшифрувати» наміри зовнішньої агресії Росії, а також уникнути перетворення

¹⁶ Наприклад, стаття 3 Угоди про принципи мирного врегулювання збройного конфлікту в Придністровському регіоні Молдови (<https://gov.md/en/content/fundamental-documents-jcc>), підписаної 21 липня 1992 року, передбачає, що громадський порядок у муніципалітеті Бендер забезпечуватиме Об'єднана контрольна комісія разом із підрозділами поліції та міліції з обмеженими функціями. Насправді одразу після встановлення миротворчих постів у Бендерах сепаратистська адміністрація взяла під контроль це місто, і сьогодні воно повністю перебуває під контролем тираспольської адміністрації, а молдавська влада втрачає контроль над усіма установами, окрім пенітенціарних і поліцейських відділень, в яких діє режим з надзвичайно обмеженими та принизливими можливостями. Більш того, Бендери оголошено районом з підвищеним режимом безпеки, де наявність військових частин заборонена, оскільки зобов'язанням СКК є забезпечити дотримання положень.

У ФОКУСІ: ЧОРНОМОРСЬКІ ВИКЛИКИ І КОНФЛІКТИ

конфлікту на Донбасі на довгострокову війну, чого молдавська влада не змогла зробити.

Російську Федерацію не виключено з урегулювання конфлікту на Сході України. Незважаючи на те, що вона встановлює умови й узгоджує документи, часто ми не можемо знайти підписи російських чиновників на багатьох документах. Це робиться з єдиною метою: не бути стороною, яка несе відповідальність, і в такий спосіб уникати подальших санкцій. Зрештою, «українську проблему» подано в РФ як внутрішню проблему, де Україна, тобто уряди, які формувалися після втечі Януковича, представлені як руйнівні та згубні для прав громадян Росії. Росія намагається продемонструвати, що вона лише допомагає захистити своїх громадян і захищає себе від зовнішньої агресії. Факт відсутності підписів російських чиновників на документах, які є результатом переговорів, є особливостю конфлікту в Україні.

Росія виступає проти зміни структури миротворчої місії в Республіці Молдова і стверджує, що саме цей елемент забезпечує діалог між Кишиневом і Тирасполем. Фактично це допомагає підтримувати зручний статус-кво. Будь-яка спроба обговорити можливу зміну місії наражається на погрози [8].

В Україні Москва виступає проти мандата ООН, який виключить російських військових із місії. Таким чином, вона втратить контроль над ситуацією і більше не зможе тиснути на політиків у Києві. Україна хоче місію, де Москва не буде присутня і не матиме доступу до рішень, даних або інструментів контролю. З іншого боку, є три члени Ради Безпеки ООН, які вважають, що така місія необхідна і що її присутність є доцільною. Це США, Велика Британія та Франція. Однак навіть у цьому разі думки різняться. Наприклад, експерт президента США з національної безпеки Джон Болтон заявив, що ООН — це платформа, на якій Україна повинна представити свої погляди на врегулювання конфлікту. Однак покладання на місію в рамках мандата ООН може зашкодити переговорному процесу. *«Цей механізм потрібно застосовувати дуже обережно, оскільки Рада Безпеки створює місії, а згодом*

вони існують нескінченно», — сказав Болтон [9]. Раніше, у 2017 році, Курт Волкер заявив, що намір США полягає в тому, щоб направити місію в регіон без російських військових, і вона матиме численні функції та обов'язки у сфері безпеки або забезпечуватиме безпеку жителів регіону. Наявність російських військових може бути використана як інструмент мобілізації ресурсів для впливу на місцеву громадську думку на користь Москви. А Україна не повинна покладатися лише на миротворчу місію, вона має виступати за численні механізми та платформи і водночас бути дуже обережною та оцінювати кожен етап виконання рішень, узгоджених сторонами.

Україна наполягає на тому, щоб миротворча місія мала контроль над російсько-українським кордоном. Тільки після забезпечення такого контролю вона може перейти до наступного етапу врегулювання конфлікту — виконання положень Мінських угод. Кордон не повинні контролювати українські, російські чи білоруські війська, це мають робити миротворці, але Росія виступає проти участі держав-членів НАТО у місії. Можливим рішенням може бути Швеція чи Фінляндія. Швеція вже висловила готовність зробити свій внесок у місію [10]. Для визначення точної кількості військовослужбовців було запропоновано створити короткострокову технічну місію для оцінки місцевих потреб [11]. Таким чином, Україна проявляє відкритість до діалогу та рішень, а населення погоджується з присутністю місії у східному регіоні (скептично ставляться до цього лише жителі на Сході України) [12]. Повертаючись до місії, після забезпечення цих елементів необхідно пам'ятати про умову — жоден український політичний лідер не сприйме переговорів із лідерами сепаратистів [13]. Ще одна умова — російські війська більше не мають перебувати на території України, тобто вони повинні вийти. Роль місії — забезпечити Україні необхідні умови для відновлення суверенітету, територіальної цілісності та контролю над власними кордонами.

Рис. 1. Присутність російських військ у Молдові та Україні.

Джерело: <https://www.thesun.co.uk/news/2294442/russian-war-threat-invasion-fears-as-putin-masses-55000-troops-on-border-ukraine/>

Тим часом Росія має інше бачення, наполягаючи на тому, що місія повинна виконувати переважно функції безпеки для СММ ОБСЄ і не брати участі у політичних, виборчих і соціально-економічних процесах. Хоча така місія має відігравати саме таку роль — сприяти припиненню вогню, забезпечити нормальні умови для виборів у регіонах, які постраждали від конфлікту, та підтримати мирне встановлення контролю на цій території.

Враховуючи молдавський досвід Придністров'я, Україна має можливість спостерігати, аналізувати та приймати різні рішення. Помилки потрібно усунути, а комунікація — це ключ до здобуття підтримки власних громадян. Крім того, в Україні є й інші ресурси та можливості для впливу на міжнародну громадську думку й досягнення своїх цілей. Влада Молдови дуже вагається в переговорному процесі, наполягаючи на зміні формату місії.

Формулювання чітких цілей, вибір стратегій і тактик, спілкування із зовнішніми партнерами та виключення непрозорих компромісів чи домовленостей з переговорного процесу або несприятливих умов для Києва у створенні цієї місії є надзвичайно важливими передумовами успіху цього починання, тобто отримання зовнішньої підтримки для цієї місії.

Питання створення місії ООН з моніторингу почали обговорювати у 2017 році. Відтоді стало очевидним, що буде складно досягти компромісу, враховуючи надзвичайно різні інтереси сторін. Поки що кілька країн заявили про свою готовність зробити свій внесок у цю місію. Однак вони ще не дійшли до конкретних термінів. У певні періоди конфлікт загострюється, що призводить до посилення напруженості та недовіри між учасниками процесу врегулювання конфлікту.

У ФОКУСІ: ЧОРНОМОРСЬКІ ВИКЛИКИ І КОНФЛІКТИ

Список використаних джерел:

1. Case of Ilascu and others v. Moldova and Russia (application no.48787/99), para 42–91.
2. Там же.
3. Report from the Association of the Bar of the City of New York «Thawing a Frozen Conflict: Legal Aspects of the Separatist Crisis in Moldova», p. 49.
4. Case of Ilascu v. Moldova and Russia, para. 382.
5. Report from the Association of the Bar of the City of New York, p. 69
6. Promo-LEX study, page 11.
7. Promo-LEX, 2015. The status of peacekeeping troops in international law: the case of the Republic of Moldova, page 11. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://promolex.md/2503-study-statute-forces-pacific-in-direct-international-cazul-republicii-moldova-2/?lang=en>
8. Игра с огнем: Вывод российских миротворцев из Приднестровья приведет к войне. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kp.md/daily/26982/4041779/>
9. Radio Free Europe. «John Bolton: «We imposed more sanctions against Russia than EU». August 28, 2019. Chisinau. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://moldova.europalibera.org/a/%D0%B4%D0%B6%D0%BE%D0%BD-%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%82%D0%BE%D0%BD-%D0%BC%D1%8B-%D0%B2%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%B8-%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%B5-%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B9-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B8-%D1%87%D0%B5%D0%BC-%D0%B5%D1%81-/30131975.html?fbclid=IwAR39GVkgm4vjHIWTbwH7_64WL17EbPo10gVzC-k8n5n4c2K_QkNmVgtoLCw
10. RBC.ua «The UN mission should not consolidate Russian «victories» in Ukraine», — Hodges. February 18, 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.rbc.ua/rus/news/dolzna-na-rossiyskie-1518966506.html?fbclid=IwAR3FrQIG-nsQ_h2c0N3L4NswLmVcNku8whmPhIwaGxC2BvMs6CeJURQz3XA
11. ZN, «In 5 years, Russia has made people's lives in the Donbass worse — Volker». May 10, 2019. Kyiv. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zn.ua/POLITICS/za-5-let-rossiya-sdelalazhiznizy-v-Donbas-huzhe-Volker-317195_.html?fbclid=IwAR1ZqeGngOQ03KOImDsbVOj3Ix3o1a1z48gOfkxR_DEQjZL11QK_mlNaxj8
12. MIAIstok, «Ukraine discusses problematic issues of the Donbass region: pensions, blockade and the introduction of peacekeepers». July 20, 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://miaistukvadu-obres.v/ivvedenie-mirotvortsev/?fbclid=IwAR3M4oOg3lk78lg9SkD0T7oqy5roIUmXxPTfIpoGnICRdHsGeZkNV500MFg>
13. Nova Ukraina, «Aparshin, Zelensky's expert, spoke about the possibility of introducing UN peacekeepers to Donbass and negotiations with militants». Kyiv, April 24, 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uanova.net/politic/10611-jekspert-zelenskogo-aparshin-rasskazal-o-vozmozhnosti-vvedeniya-na-donbass-mirotvorcev-oon-i-peregovorah-s-boevikami.html?fbclid=IwAR0dqaGFWA7T-iZ-JxM4qw1Wz9RM_Q5E2SMdlhI-QOaVjXiO4944zsto-HQ

*Георге ВІСАН,
Октавіан МАНЕА,
Дослідники,
Бухарест, Румунія*

Румунія і динаміка змін у Чорноморському регіоні¹⁷

This article discusses opportunities related to the White Stream pipeline project to transport gas from Turkmenistan to main markets in Central and Western Europe. This would maximize the use of existing infrastructure including Ukraine's, in the light of bypassing gas project, initiated by Russia.

З 2014 року безпекове середовище в Чорному морі постійно і поступово погіршується, незважаючи на зусилля НАТО, спрямовані на стабілізацію. Румунія опинилася в складній ситуації. Хоча вона член НАТО протягом останніх 15 років, але її безпека під загрозою після виникнення конфлікту в Україні, вперше після закінчення холодної війни. Анексія Криму у 2014 році різко змістила напрям оцінки загроз у Румунському органі національної безпеки у бік її східного сусідства. Для румунських посадовців, які приймають рішення, Крим був неспокійним викликом, який означав не лише синдром Заходу «кінець історії» та «стратегічні канікули» Румунії після закінчення її євроатлантичної інтеграції, але й що Росія впровадила тип війни, яка залишається нижче порога традиційної агресії, як її розуміють у НАТО.

Військова адаптація Румунії

Безпосереднім відчутним наслідком стали великі зусилля з відновлення національної оборони з допомогою всеосяжних придбань. У 2015 році президент Румунії Клаус Йоганніс уклав багатосторонню угоду шляхом досягнення політичного консенсусу щодо виділення 2% ВВП на оборону починаючи з 2017 року [1]. Хоча із запізненням, виділені кошти призна-

чалися для підвищення готовності збройних сил і закупівлі сучасного обладнання та оновлення наявного. Крім того, з дипломатичного та політичного поглядів, показник у 2% ВВП свідчить про прагнення Бухареста посилювати свою оборону. У травні 2017 року парламент Румунії затвердив програму закупівлі обладнання на суму 9,3 млрд євро на наступні десять років [2]. На жаль, у перші два роки з моменту започаткування програми переозброєння Румунія не змогла повністю витратити 2% ВВП на оборону, попри їх виділення. Відсутність адміністративної спроможності, складне законодавство щодо публічних закупівель, а також політичне втручання призвели до того, що багато програм були затримані або зависли в судових процесах.

З погляду оборони, у стратегічній позиції Румунії після 2014 року відбулися дві основні зміни. Перша — це нове значення територіальної оборони, а друга — важливість спільних операцій з національної оборони. Однак для реалізації цих концепцій Румунії необхідна сучасна військова техніка, а також сучасні оборонні споруди. У 2018 році були зроблені орієнтовні кроки для адаптації командної структури збройних сил до нових реалій на полі бою шляхом перетворення начальників штабів об'єднань на штаб оборони [3]. Були створені та функціонують два нові командування: командування спецназу та кіберкомандування [4].

Трансформація мислення

Саме в цьому ширшому контексті Румунія почала дедалі більше сприймати свої потреби у безпеці як потреби держави на передовій. Структурною зміною, що активізувала геополітичну конкуренцію в Чорному морі, стала мілітаризація Криму у результаті створення на півострові парасольки зони обмеження і заборони доступу (A2/AD), дуже подібної до тієї, яку Росія розгорнула на півночі, у Калінінграді. Румунія приєдналася до клу-

¹⁷ Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

бу інших союзників, стурбованих впливом на них можливості заборони доступу. Незабаром Румунія виявила, що є «ще один Калінінград і, швидше за все, Калінінград+ у безпосередньому сусідстві... Справжній змінник правил гри, що по суті змінював саму сутність середовища безпеки» [5]. Відтоді Румунія стала одним із голосів, які закликали під час наступних самітів НАТО до «стійкої позиції стримування біля берегів Чорного моря», здатної протидіяти російським можливостям А2/АD. Саме цей ключовий компонент став рушійною силою Національної військової стратегії 2016 року, яка вважає, що наявна спроможність російської агресії, підкріплена нарощуванням А2/АD у Чорному морі, «становить основну загрозу безпеці Румунії» [6].

З часом румунська військова організація отримала нову інформацію та розширила розуміння того, що системи А2/АD, розгорнуті в Криму, можуть поставити під сумнів авторитет НАТО, перешкоджають її спроможності проектувати силу та посилювати відкритих союзників, створюючи систему А2/АD, яка поширюється над Чорним морем і Румунією. Такі можливості можуть бути використані для спонукання регіону до підпорядкування та можуть стати критичними опорами стратегії примусу. Вони здатні створити «уявлення про домінування російської ескалації на загальноприйнятому рівні», що може залякати еліти, не схильні до ризику, змусити літоральні держави до пристосування [7]. Зрештою, «російська робота над А2/АD також може бути формою психологічної та політичної війни» [8]. Загалом дедалі більше визнається (і останні інциденти в Азовському морі, можливо, значно поглибили це сприйняття), що Чорне море вже не вільний і відкритий простір, яким воно було раніше, воно перетворилося на суперечливу зону. Це означає, що незабаром можуть бути поставлені під сумнів свобода навігації, морські лінії зв'язку та потенціал ведення комерції. «Чорноморський регіон перебуває в центрі нової конкуренції світових сил», що захоплює нове мислення [9]. Або, як нещодавно в Констанці сказав генерал Бен Ходжес, колишній командувач ЗС США в Європі (USAREUR): «Є нова залізна завіса, яка проходить над Чорним морем» [10].

Незавершений стрибок НАТО на Сході

За останні кілька років Румунія публічно озвучила дуже конкретний порядок денний для

широкого Східного флангу НАТО, особливо для Чорноморського регіону. Це відображено в усіх повідомленнях і публічних позиціях, які Румунія мала у форматі В9, регіональній платформі, створеній для розбудови та просування спільної позиції щодо найважливіших потреб у безпеці в регіоні Центральної та Східної Європи. Саме в цьому контексті практично з моменту трансформаційного саміту НАТО в Уельсі головним пріоритетом для Румунії стало виправлення структурного дисбалансу в межах Східного флангу, між північною та південною частинами, розривом між Балтійським і Чорним морями. На пресконференції у червні 2018 року разом зі своїм польським колегою Клаус Йоганніс відверто закликав до спільного, синхронізованого підходу для Сходу, який включає Чорноморський регіон: «Тим не менш, я наголошую, що це важливо, і це важливо для всіх нас, хто належить до Бухарестського формату В9, щоб повторити комплексний підхід до Східного флангу. Поки ми маємо єдиний підхід, ми будемо дуже сильними. Якби ми розділили Східний фланг на багато частин, до яких слід підходити окремо, цю єдність було б набагато важче гарантувати» [11]. Семантична, концептуальна диференціація в основі трансформації НАТО, яка розпочалася у 2014 році, між посиленою передовою присутністю (зосереджена на Балтії) та спеціальною присутністю (орієнтована на Чорне море) викликали несприйняття, нерозуміння та розбіжності. Це спричинило глибоке обурення в Бухаресті, адже складалося враження, що фланг НАТО діяв на різних швидкостях. З цієї причини у квітні 2019 року президент Йоганніс подвоїв дискурс, спрямований на стимулювання Альянсу до подолання структурних розбіжностей на Східному фланзі: «Дозвольте мені це чітко проаналізувати: безпека в Чорноморському регіоні та в цілому Східного флангу безпосередньо стосуються євроатлантичної безпеки. Будь-який дефіцит, будь-яка вразливість Чорного моря спонукає до ворожих дій... Чорноморський регіон потребує подальшого сформульованого підходу, щоб бути скоординованим політично, оперативно та з погляду можливостей, щоб виправити рівновагу та стримувати ворожі дії. От чому я особисто виступав за те, і я буду твердо підтримувати об'єднану, посилену і особливо цілісну присутність союзників на всьому Східному фланзі. Така присутність необхідна

від Балтійського моря до Чорного моря для досягнення ефективного стримування та оборонної позиції НАТО».

Дуже фрагментований Чорноморський регіон

Незначна присутність НАТО викликає занепокоєння у країн регіону, який останнім часом щонайменше тричі ставав об'єктом російського ревізійонізму (Грузія — 2008 рік, Україна — 2014 рік, Азовське море — 2018 рік). Креативна стратегічна консолідація ефективної союзницької стримувальної позиції в Чорному морі давно назріла, особливо порівняно з Балтикою — регіоном, який дедалі більше демонструє конвергенцію, солідарність, загальний аналіз оцінки загроз та усвідомлення, що всі у ньому перебувають разом. Довкола Чорного моря відбувається якраз протилежне — роздробленість, розбіжності, нездоланні поділи між прибережними державами (особливо між Туреччиною та Болгарією), відсутність солідарності та спільної політики. Чорноморський регіон не має будь-якої згуртованості. Однією з особливостей Чорноморського регіону є напружені відносини між його країнами. Крім напруженості у відносинах з Росією, країни НАТО не мають однакового стратегічного світогляду, а двосторонні відносини загрожують непорозуміннями та недовірою.

Загалом це ідеальне середовище, яке забезпечує необмежене використання Росією умов для запобігання потенційним контрбалансам коаліцій. Крім того, це створює ідеальний контекст для відсутності ключового інгредієнта — здатності проєктувати всеосяжну загальнодержавну стратегію, яка зможе використовувати як цивільні, так і військові інструменти для збалансування російського регіонального впливу. Немає нічого подібного, немає узгодженого плану дій. Залишається велика вразливість західних країн, як попередив генерал Брідлоу: «Якщо ви дивитесь на цю війну нижче рядків або на те, що генерал Герасимов називає нелінійним, це загальнодержавний підхід. Цими опосередкованими засобами вони проводять загальну атаку. Країни Заходу думають насамперед про свої військові сили. Ми на Заході боремося з використанням усього спектра реагування» [12].

Туреччина як підказка

Туреччина є найпотужнішим членом НАТО в регіоні і контролює доступ із Середземного моря у Чорне. Однак її відносини з Росією є складними, навіть якщо військовий баланс у регіоні змінився на користь Кремля. Спроба державного перевороту 2016 року змінила турецьку позицію в Чорноморському регіоні. Незважаючи на російську агресію та реваншистську зовнішню політику, Анкара вважає це меншою загрозою на противагу тому, що відбувається впритул до її кордонів у Сирії. Крім того, пріоритети безпеки Туреччини змінилися, включаючи виживання режиму. Тут варто зазначити придбання систем протиповітряної оборони С-400, попри очевидні раціональні ознаки того, що в цілому Росія є більшою загрозою, ніж потенційна курдська держава або ракетні атаки з сирійської території. З військового погляду, С-400 є страховкою для режиму, що частини його збройних сил не збираються діяти проти нього [13].

За останні п'ять років Росія старанно створювала зони А2/АД навколо Туреччини в Чорному морі, на Близькому Сході, в Сирії, на Кавказі та Каспії. Ці зони А2/АД фактично нейтралізували військову перевагу Туреччини. Крім того, спроба державного перевороту 2016 року посіяла недовіру між військовою та цивільною владою. Багатьох турецьких офіцерів вищої та середньої ланки вислали чи осудили за участь у перевороті. Близько 300 пілотів закінчили свою кар'єру після 2016 року, що викликає багато питань щодо ефективності ВПС Туреччини [14].

Відносини Туреччини із Заходом погіршилися. Скандал довкола С-400/Р-35 є лише вершиною айсберга. Анкара розглядає США як дестабілізуючий фактор на Близькому Сході, а їх підтримку курдським бійцям (Kurdish Peshmerga fighters) — як загрозу її територіальній цілісності. Небажання американської влади екстрадувати Фетхуллаху Гюлена, підозрюваного натхненника 2016 року, ще більше вплинуло на двосторонні відносини. Однак «раннє попередження» Кремля про переворот перемогло довіру президента Ердогана, тоді як західна тиша з цього приводу розпала полум'я підозри в Анкарі.

Однією з інших суперечок між Туреччиною та її союзниками по НАТО в Чорноморському регіоні є підхід, згідно з яким Анкара вважає себе провідною союзною нацією в регіоні через свою роль «хранителя» проток. Туреччина не хоче, щоб жоден інший член НАТО в регіоні зазіхав на її позицію, і з підозрою ставиться до військово-морських ініціатив, спрямованих на збільшення міжнародної присутності в Чорному морі. Таким чином, Туреччина та Росія заблокували ініціативу Румунії щодо військово-морської місії НАТО в Чорному морі у 2008 році. Крім того, Туреччина не має особливо тісних відносин з Болгарією. І хоча Румунія має стратегічне партнерство з Анкарою, а їх збройні сили регулярно тренуються, тим не менш, події з 2016 року змінили ці відносини.

Додаткові рифи

У свою чергу, Бухарест підозріло ставиться до намірів Софії. З культурних та економічних причин Болгарія хоче мати добрі відносини з Росією. У 2016 році Софія зуміла заблокувати Бухарестську військово-морську ініціативу НАТО для Чорноморського регіону. Тим не менш, болгарські війська входять до складу багатонаціональної бригади на південному сході, яка перебуває під румунським командуванням.

Історично Україна та Румунія мали напружені відносини та з підозрою ставилися одна до одної. Після 2014 року двосторонні відносини Бухареста і Києва поступово покращуються, але все ще існує тривала напруженість з мовного питання в Україні. Спільні військово-морські та сухопутні навчання розширилися після 2014 року. Крім того, у 2019 році обидві країни підписали угоду про оборонно-промислове співробітництво.

Окрім регіону, який не обов'язково поділяє питання безпеки та оборони, сусідство Румунії ускладнюється державами, що мають тісні відносини з Росією, і найкращим прикладом є Угорщина. Хоча й будучи членом НАТО та ЄС протягом останнього десятиліття, Будапешт підтримував тісні відносини з Москвою навіть після того, як США та ЄС запровадили санкції. Угорщина є одним із прихильників Росії в ЄС та інших європейських міжнародних форумах.

Сербія не є членом ані ЄС, ані НАТО, тож вважає на позицію Росії задля своєї безпеки. У

свою чергу, Москва використовує Белград як плацдарм на Західних Балканах.

До ефективної пози дикобраза

«Поза дикобраза» з часом стала загальним знаменником для опису стандартної оборонної логіки, необхідної для стримування такої великої держави, як Росія. Спочатку цю концепцію поширив батько доктрини стримування Джордж Кеннан, тож вона бере свій початок в іншій ері конкуренції великої сили: «Ми повинні бути схожими на дикобраза, який лише поступово переконує хижих звірів у тому, що він не є придатним об'єктом для атаки». Румунія приєднується до клубу фронтових держав, де цей термін обговорюється і має чітке значення. Румунські оборонні закупівлі роблять акцент на протиповітряній обороні (закупівлі систем протиповітряної оборони Patriot, а також систем протиповітряної оборони короткої дальності), збільшенні вогневої сили сухопутних військ (артилерійські ракетні системи HIMARS дальньої дії), посиленні мобільності та захисту сухопутних військ (5 бронетранспортерів Piranha 5 і вантажівки нового покоління). Також придбано чотири багатофункціональні корвети для військово-морського флоту і прибережні системи оборони.

Однак для планування оборони ключовим питанням залишається, що таке ефективна стримувальна позиція та водночас фінансово прийнятна і стабільна? Ніхто не може передбачити вирішення проблеми. Не можна прагнути паритету в Чорному морі або занадто дорогого обладнання. Завжди є спокуса безперешкодно отримати максимум — підводні човни та F-35. Наприклад, у своїй останній статті капітан 3-го рангу Джеффри Фрост (військово-морський офіцер, що служить на 6-му флоті США в Неаполі, Італія) пропонує комбінований підхід до творчого перегляду легальних вимог (на основі «малих кораблів, таких як патрульні кораблі», в Румунії, де вони могли б увійти в річку Дунай, щоб виконати вимогу Конвенції Монтре, або щоб нечорноморські військові кораблі вирушали до Чорного моря через 20 днів»), морських мін, а також наземних протикорабельних систем зброї («армія США в даний час розробляє нову версію системи MLRS ATACMS із розширеним діапазоном і, можливо, з боєголовкою, здатною вражати кораблі»)

[15]. Ще одну цікаву пропозицію зробив Т. Х. Хаммс, який бачить можливості у використанні результатів четвертої промислової революції (особливо БПЛА, 3D-друку і роботів), щоб мати змогу контролювати великі сили: поєднання маси (3D-принтери можуть виробляти у масштабі, дешево і швидко) і точності (рої автономних безпілотників, озброєних крилатими ракетами) швидко змінює характер оборони [16].

Проміжний висновок

Румунія має можливість опинитися у центрі позиції НАТО (креативно підтримуваної та уповноваженої США) у Чорному морі, особливо якщо врахувати стратегічний вибір інших прибережних держав НАТО. З одного боку, Болгарія завжди уникала протистояння

з Росією, не вдавалася до дій або кроків, які можна сприймати як занадто ворожі для Москви. З іншого боку, Туреччина залишається захисником статусу безпеки, який різко сприяє Росії. Що ще важливіше, Туреччина наразі перебуває на межі серйозного антизахідного зрушення та низки кроків, що вживаються за цією логікою (ув'язнення та утиски будь-якого суттєвого протистояння правлінню Ердогана, зелене світло придбання систем С-400 від Росії як заява про те, що НАТО вже не є єдиною можливістю). Це ставить Анкару набагато ближче за стилем, цінностями, інтересами, пристосуванням до ревізійністських держав у той час, коли відбувається поновлення глобальної конкуренції між західними демократіями та авторитарними державами.

Список використаних джерел:

1. Administrația Prezidențială. 2015. «Acord politic național privind creșterea finanțării pentru Apărare». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://old.presidency.ro/static/Acordul%20politic%20national%20privind%20cresterea%20finantarii%20pentru%20Aparare.pdf>
2. Bratu, Victor 2019. «MAPN a primit aprobarea pentru a demara 8 programe de înzestrare». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://cursdeguvernare.ro/mapn-a-primit-aprobarea-parlamentului-pentru-a-demara-8-programe-de-inzestrare.html>
3. Dobrițoiu, Radu. 2017. «Statul Major General se reorganizează și devine Statul Major al Apărării». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.romania-actualitati.ro/statul_major_general_se_reorganizeaza_si_devine_statul_major_al_apararii-108740
4. Там же.
5. Remarks of the Minister of Defense at the «Romania's Security Leadership in South East Europe» organized by CEPA and Romanian Presidential Administration, June 3rd, 2016.
6. Military Strategy of Romania, 2016, page 8. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.eda.europa.eu/docs/default-source/Defence-Procurement-Gateway/ro_milstrategy.pdf
7. Luis Simon, «The Third offset strategy and Europe's Anti-access Challenge» // *Journal of Strategic Studies*. — 2016. — p. 19.
8. Luis Simon, «Demystifying the A2/AD Buzz», *War On The Rocks*, January 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://warontherocks.com/2017/01/demystifying-the-a2ad-buzz/>
9. Interview with General Ben Hodges: Romania is the center of gravity for the NATO efforts in the Black Sea region, June 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://en.monitorulapararii.ro/interview-with-general-ben-hodges-romania-is-the-center-of-gravity-for-the-nato-efforts-in-the-black-sea-region-1-17211>

У ФОКУСІ: ЧОРНОМОРСЬКІ ВИКЛИКИ І КОНФЛІКТИ

10. New Strategy Center. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.newstrategycenter.ro/black-sea-and-balkans-security-forum-2019-ziua-1/>
11. Joint Press Statement of the President of Romania, Mr. Klaus Iohannis, with President of the Republic of Poland, Mr. Andrzej Duda. 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.presidency.ro/en/media/press-statements/joint-press-statement-of-the-president-of-romania-mr-klaus-iohannis-with-president-of-the-republic-of-poland-mr-andrzej-duda>
12. Address by President of Romania, Mr. Klaus Iohannis, at the "Strengthening NATO's Eastern Flank: Challenges and Strategies for Baltic-Black Sea Coherence" International Conference. 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.presidency.ro/en/media/speeches/address-by-president-of-romania-mr-klaus-iohannis-at-the-strengthening-nato-s-eastern-flank-challenges-and-strategies-for-baltic-black-sea-coherence-international-conference>
13. Stewart, Phil. 2019. «U.S. officials wonder: Did Turkish leader's coup memories drive Russia arms deal?». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.reuters.com/article/uk-usa-turkey-security-deal/u-s-officials-wonder-did-turkish-leaders-coup-memories-drive-russia-arms-deal-idUKKCN1UD0ER?fbclid=IwAR2knug1KdTNpjr4J2CGC59gGDtkdl435TkXMyhKYb7g8gge8HDBIEqjSaA>
14. Demirdas, Ali. 2019. «Why is Turkey so Insistent on Buying Russian Missiles (And Missing Out on the F-35)?». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://nationalinterest.org/blog/buzz/why-turkey-so-insistent-buying-russian-missiles-and-missing-out-f-35-63647>
15. Lieutenant Commander Jeffrey R. Frost, «How to fight like a small navy and win: developing a Black Sea strategy», U.S. Naval Institute Blog, May 2019, [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://blog.usni.org/posts/2019/05/28/developing-a-black-sea-strategy>
16. T.X. Hammes, «The Melians' Revenge: How Small, Frontline, European States Can Employ Emerging Technology To Defend Against Russia», *Atlantic Council*, June 2019, [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.atlanticcouncil.org/publications/issue-briefs/the-melians-revenge-how-small-frontline-european-states-can-employ-emerging-technology-to-defend-against-russia>

Ніка ЧІТАДЗЕ,

Професор Міжнародного чорноморського університету,

Директор Центру міжнародних досліджень,

Тбілісі, Грузія

Геополітичні інтереси Росії і Південний Кавказ¹⁸

Geopolitical interests of Russia and the South Caucasus

The South Caucasus region exacerbated its strategic function after the collapse of the Soviet Union. Both speeches and declarations of the Russian political leaders and its political doctrines emphasize the significance of the South Caucasus region for Russia. At the same time, Russia is the main threat to regional security and sovereignty of the South Caucasus states. Every attempt of any external geopolitical player to establish closer relations with South Caucasus countries is considered by the Russian side as an attack on its interests and in the automatic mode official Kremlin activates its efforts to prevent the integration of South Caucasus Region in the global world.

Після розпаду Радянського Союзу регіон Південного Кавказу посилив свою стратегічну функцію, яка раніше контролювалася імперією та служила її інтересам. «Завдяки стратегічному положенню регіон Південного Кавказу відіграє дуже важливу роль у світовій політиці» [1]. Після здобуття незалежності використання та активізація цієї стратегічної функції — вигідного географічного розташування — стали одними з головних зовнішньополітичних цілей для молодих держав регіону. Але водночас почали діяти російські політичні цілі, і ці цілі перебували в гострому конфлікті з інтересами регіону Південного Кавказу.

¹⁸ Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

І виступи та декларації політичних лідерів Росії, і політичні доктрини цієї країни постійно підкреслюють значення регіону Південного Кавказу для Росії. Наявність геополітичного впливу у Чорному морі, у Каспійському морі та прилеглих до нього регіонах є стратегічно важливим для Росії, і завдяки цьому офіційний Кремль навіть різко висловив свою позицію у своїй стратегічній доктрині, пов'язаній із ставленням до цього регіону, і навіть розглядав можливість локальних бомбардувань у разі потреби [2]. Необхідність цього завжди включено до порядку денного через стратегічно вигідне становище Південного Кавказу для Росії.

Росія як одна з головних держав світу має в цьому регіоні свої політичні чи інші амбіції та намагається їх реалізувати. Тому регіон Південного Кавказу перебуває у дуже складній ситуації: з одного боку, держави цього регіону хочуть незалежності та рухатися шляхом розвитку й прогресу, але з іншого — через амбіції Росії вони постійно борються за подолання цих впливів з боку північної сусідки. Можна сказати, що цей процес перетворюється на замкнуте коло, і ні за підтримки Заходу, ні на основі власних сил держави регіону не можуть самостійно обирати вектор зовнішньої політики та слідувати йому. Для малих держав характерна така ситуація, але це не означає, що неможливо вийти з цього кола. Хоча це й непросто.

Слід зазначити, що якщо у межах світових політичних процесів не відбудеться докорінних змін у ставленні до Росії, то Південно-Кавказький регіон не зможе змінити ситуацію. Більш того, Росія не зупинить своїх зусиль на посилення свого впливу у регіоні, і протистояти

цьому тиску непросто. Звичайно, є багато авторів, які висловлюють свою підозри, пов'язані з могутністю Росії. Наприклад, Ганнес Адоміт вважає, що російська політика не є повністю успішною на світовій політичній арені [3]. Волтер Лакер зазначає, що зараз Росія перебуває у своєму zenіті сили, і що він бачить чорні хмари на горизонті в економічній, демографічній і політичній перспективі, а уявна сила РФ існує як результат агітації/пропаганди російської правлячої еліти, а не як реальність [4]. Лаша Зіліпміані також вважає: *«На відміну від інших країн, які мають незаперечний вплив у зоні Кавказу, Росія єдина, яка поступово втрачає свій вплив»* [5]. Але справа в тому, що Росії успішно вдавалося керувати процесами на Південному Кавказі, особливо за фактом окупації, і не тільки в такий спосіб.

Стратегічні позиції Росії на Південному Кавказі

Росія постійно працює і продовжить працювати в цьому напрямі, щоб досягти прориву і виправити свій стратегічний дисбаланс на Південному Кавказі, який склався в результаті швидкого розпаду Радянського Союзу та процесу, що тривав протягом наступних кількох років. Слід зазначити, що Захід увійшов у регіон з транспортними та енергетичними проектами, і це стало дуже болючою темою для Росії. Офіційна Москва постійно бореться з цією реальністю. Російські спецслужби та військово-аналітичні кола постійно працюють над цим питанням і шукають нові шляхи та методи (хоча часто використовують старі методи), щоб змінити реальність на свою користь. Якщо ми розглянемо один із останніх планів і підхід російської військової еліти, то побачимо, що мета та сама, але вони намагаються вдосконалити та урізноманітнити методи і стратегії. Наприклад, в одному з російських військово-аналітичних видань — *«Военно-промышленный курьер»* — автор прямо говорить про те, що Південно-Кавказький регіон є стратегічно важливим для Росії, і Москва не збирається втрачати контроль над ним. Автор описує процеси в регіоні так: *«Щодо Закавказзя: Росія енергійно здає свої позиції в цьому регіоні. Спочатку Грузії було дозволено встановити тісні відносини зі США.*

Порівняно з іншими країнами Закавказзя Грузія була найбільш інтегрованою до Російської імперії, а потім до Радянського Союзу... Незабаром, якщо Росія дозволить Грузії перебувати під повним контролем США, це буде провалом нашої зовнішньої політики» [6]. З коментаря чітко видно, що для Південного Кавказу постійно існуватиме загроза російської орбіти.

Ці процеси мають й інший бік — країни Південного Кавказу одночасно дивляться на два зовнішньополітичні напрямки, і це вважається для них природним. За часів Радянського Союзу ці держави не мали самостійної зовнішньої політики, і, здавалося, для них є звичним, що прийняття зовнішньополітичного курсу диктується зовнішньою силою. Тому державам цього регіону ще доведеться жити з політичним способом життя та методами радянського періоду. До цього періоду все ще існують характерні підходи, і доти, доки не буде здійснено психологічних зрушень і трансформації, підхід до політичних викликів не зміниться. Отже, не тільки те, що вплив на регіон Південного Кавказу в інтересах Росії, але й радянський менталітет та існування радянських форм управління в цих країнах також сприяють РФ успішно захищати свої інтереси. Таким чином, не можна рухатися на Захід із радянськими методами та менталітетом. Цей внутрішній чинник є однією з найбільших перешкод на шляху розвитку. У разі його подолання державам Південного Кавказу вдасться успішно боротися із впливом сильних політичних акторів — Росії та Туреччини.

Що стосується конфлікту інтересів Росії з іншими політичними суб'єктами Південного Кавказу, то, звичайно, стратегічні інтереси у регіоні мають Туреччина та Захід (маємо на увазі його класичне розуміння: і Європа, і США). На цій стадії активність Ісламської Республіки Іран порівняно слабка. Однак це не означає, що Іран відкинув свої інтереси на Кавказі. Запровадження санкцій і майже непереборне політичне протистояння зі США не дають змоги Ірану активізувати політику на Кавказі. Це допомагає Росії бути більш сміливою у своїх діях. Росія намагається запобігти введенню в регіон більшої кількості сил і використовує для цього всі засоби. Наприклад, Державна Дума Росії відповіла на санкції США, запровадивши свої у відповідь, введені у дію законом від 22 травня 2018 року [7].

Однак слід сказати, що відносини між США та Росією все ще є динамічними. Цим двом великим державам усе-таки вдається домовитися між собою, незважаючи на великі суперечності. Їх протистояння на Південному Кавказі динамічне — обидві сторони борються за свої стратегічні інтереси. Але їх методи боротьби кардинально різняться. У кулуарах російського Міністерства закордонних справ завжди висловлювали велику надію, що конфлікт буде вирішений, і Москва зробить усе для цього. Однак насправді вона розуміє безпеку інакше, ніж США: Росія завжди намагається запобігти впливу інших сил у зоні її стратегічних інтересів. Вона заблокувала роботу міжнародних спостережних місій ООН та ОБСЄ в Грузії, і їй не потрібні більше спостерігачі на Південному Кавказі для посередницьких і миротворчих місій [8]. Можна сказати, що Росія є основною загрозою регіональній безпеці і особливо суверенітету таких невеликих країн, як на Південному Кавказі. Застосування жорстокої сили для РФ усе ще виправдане, що доведено на прикладі війни проти Грузії 2008 року. Але Росія також не менш успішна у використанні методів «м'якої сили». Навіть у звіті Служби безпеки Грузії за 2017 рік чітко вказується: «Вплив російських спецслужб у країні значно посилюється за рахунок використання «м'якої сили» [9].

Методи «м'якої сили» Росії на Південному Кавказі

На Південному Кавказі Росія веде боротьбу з використанням добре адаптованих методів «м'якої сили». Російськими інструментами «м'якої сили» на політичному полі регіону є:

— релігія: одним із найважливіших інструментів «м'якої сили» Росії є християнство, яке вона завжди зручно використовувала в межах колонізаційної політики;

— інформаційна війна: російській інформаційній машині вдалося знайти потужну базу в місцевих вірменських і грузинських засобах масової інформації, які виробляють агресивні, антизахідні та антиамериканські інформаційні кампанії [10]. Були створені великі засоби — антизахідна риторика є частиною продуманої редакційної політики. Наприклад, під час обговорення Угоди про асоціацію з Європейським Союзом їхні плакати у сфері цінностей і прав

людини наголошували на «легалізації» Заходом гомосексуалізму, інцесту, педофільії та розбещеного способу життя. Вони подають Захід як борця проти православ'я, і в багатьох випадках це питання обговорюється в контексті боротьби проти християнської Росії [11]. Російські телеканали беруть активну участь у цьому процесі. В інформаційній війні особливу увагу приділено публікації аналітичних статей, в яких доля Грузії та Вірменії представлена важкими формами, що ці країни перебувають під загрозою Ісламської держави тощо. Проросійські громадські організації відіграють важливу роль у цьому процесі. На думку аналітиків, у рамках інформаційної війни широко використовується метод *Spin Doctor's*. Як зазначають автори Тетяна Зонова та Роман Рейнхардт [12], антизахідна критика вже стала частиною зовнішньої політики Росії з 2004 року і є частиною інформаційної війни;

— проросійські політичні партії та громадські організації: у значній частині населення Південного Кавказу найбільш прогресивні ідеї не користуються великою популярністю, тому лояльні до Росії партії в межах своєї ідеологічної діяльності воліють не вести відкрито антизахідної пропаганди, а завжди вказують на той факт, що євроатлантична інтеграція неможлива і не є досяжною метою, і що Захід не протистоятиме Росії заради малих держав Південного Кавказу, а союз з Росією або декларація нейтралітету є найкращим вибором для них. Це основна ідеологічна лінія, характерна для проросійських сил;

— російські інвестиції та енергетичні ресурси: на Південному Кавказі російський капітал [13] представлений в основному в галузях енергетики, реалізації нафтопродуктів, виробництва металів, виробництва мінеральних вод, у банківському секторі, харчовій промисловості [14]. У регіоні функціонують ті російські компанії, які внесено до переліку організацій, проти яких США та ЄС запровадили санкції через анексію Криму Росією. Прикладами таких компаній є «Лукойл», «Роснефть» та інші [15].

Методи «м'якої сили» Росії на Південному Кавказі: Грузія

Якщо взяти до уваги приклад Грузії, то згідно з офіційними даними Національного управлін-

ня статистики Грузії [16], у 2014 році з Росії в Грузію було інвестовано близько 66 млн дол. США прямих іноземних інвестицій, і таким чином російський капітал посів восьме місце серед основних прямих інвесторів цієї країни. Ці дані змінилися в наступні роки: у 2015 році обсяг інвестицій з Росії становив 50 млн дол., у 2016 році — 42 млн, а в 2017 році російська частка значно скоротилася, і Росія вийшла з першої десятки країн. За даними Інституту розвитку свободи інформації, Нідерланди посідають перше місце серед інвесторів у Грузії з 331 млн дол. Однак, вважають аналітики, оскільки Нідерланди — це офшорна зона, можливо, ці компанії фактично мають російське походження [17].

Згідно з офіційними даними Національного банку Грузії, грошові перекази з Росії становили у 2014 році 709,2 млн дол., у 2015 році — 432 млн [18], у 2016 році — 394 млн [19], у 2017 році — 455 млн дол. [20]. Як видно, вплив Росії на економічні процеси в Грузії досить широкий.

Методи «м'якої сили» Росії на Південному Кавказі: Вірменія

Приблизно такі ж методи використовуються Росією, і досить успішно, у Вірменії. Російська політика зуміла остаточно повернути зовнішньополітичний вектор Вірменії до Росії. Але що стосується освітніх та економічних зв'язків, то в цьому сенсі Вірменія зуміла прорватися [21]. Згідно з офіційними даними Міністерства закордонних справ Вірменії, вона посідає перше місце серед країн Південного Кавказу за кількістю наукових робіт, опублікованих у наукових журналах США та Заходу, а також щодо торговельно-економічних відносин із ЄС, адже ЄС є партнером номер один для Вірменії [22]. Цими даними Вірменія дуже пишається. Слід зазначити, що наслідками економічних та інших видів проєктів ЄС були події в Єревані навесні 2018 року. «М'яка сила» ЄС спонукала до радикальних кроків населення, а наполегливе прагнення до змін стало головною силою, якій політична еліта Вірменії не могла протистояти. Є багато цікавого, зумовленого різними взаємозв'язками. Грузинський дослідник Каха Гоголашвілі написав: «Коли президент Вірменії Серж Саргсян офіційно відмовився підписати

Угоду про асоціацію з Європейським Союзом 3 вересня 2013 року, у нього склалося враження, що країна зробила свій геополітичний вибір на користь Росії. Логічно, внутрішню трансформацію Вірменії та перспективу утвердження її як європейської держави довелося закінчити, але розвиток подій показав нам, що ні Вірменія, ні Європейський Союз не відмовилися продовжувати співпрацювати і навіть поглиблювати відносини» [23]. Складається враження, що Вірменія (колишній президент Серж Саргсян, а також його уряд-попередник [24]) взяла на себе довгострокове зобов'язання щодо довгострокових цілей, спрямованих на розвиток інституцій у країні з допомогою Європейського Союзу, пропагування самосвідомості та демократичних норм і цінностей у населення. За ці роки такі проєкти працювали дуже успішно: зсередины країни було зроблено великий крок на шляху розвитку, суспільство виросло. Західна мирна та прогресивна сила відіграла велику роль у розвитку країни.

Барцін Яннанц пояснив ці процеси наявністю таких причин: «Ознаки зміни політичної стабільності на Кавказі стали тривожним сигналом у Вірменії. Почуття ізоляції завдяки крокам, які вживали ключові регіональні гравці — Росія, Туреччина й Азербайджан, зміцнилося. Нещодавно Росія зробила кроки у напрямку поліпшення відносин з Азербайджаном, а Туреччина намагалася посилити власну роль у вірмено-іранських відносинах, що викликало гнів з боку азербайджанської сторони» [25].

У цей час Вірменія діяла на двох фронтах: вона не чинила опору Росії і визнавала Москву головним стратегічним партнером, але й не відмовлялася від переваг, які отримувала від ЄС. Цей процес, звичайно, неприйнятний для Росії, і Кремль використовує всі важелі для запобігання розвитку відносин Вірменії із Заходом. Росії не цікаве існування сусідських прогресивних, демократичних держав західного типу з двох причин: по-перше, чинити вплив на такі уряди і суспільства непросто для неї, а по-друге, є можливість виникнення прогресивних сил у самій Росії, а вона до цього ще не готова. Послідовна регіональна політика Європейського Союзу принесе результати на Південному Кавказі в довгостроковій перспективі. І буде створено зручну основу для незворотних процесів (якщо ці процеси ще не розпочаті).

Методи «м'якої сили» Росії на Південному Кавказі: Азербайджан

Приклад Азербайджану інший, — це означає, що релігійні відмінності та контроль над енергетичними ресурсами дають можливість цій країні здійснювати відносно незалежну зовнішню та внутрішню політику. Релігійні відмінності позбавляють Росію значного впливу на Азербайджан. Мусульманська релігія — це публічна релігія іншого менталітету, а не православна. Однак Південний Кавказ — це регіон, де ці дві релігії мирно співіснують, якщо їх свідомо не використовують у політичних цілях. Через релігію для Азербайджану не Росія, а Туреччина — держава, модель якої є прийнятною для офіційного Баку, а девіз «одна нація, дві держави» визначає тісні відносини між Азербайджаном і Туреччиною. Для Азербайджану європейська модель державного будівництва також неприйнятна. От чому його відносини з ЄС (як і з Росією) вибудовуються інакше, ніж у Грузії та Вірменії [26]. У цьому разі Азербайджан є більш необхідним партнером для Заходу та Росії завдяки його енергетичним ресурсам, і співпрацю в основному зосереджено на цьому контексті. Однак Росія зробила багато пропозицій Азербайджану щодо експорту його енергетичних ресурсів через територію Росії до Європи, але Азербайджан усе ще залишається джерелом енергоносіїв, які транспортуються через Туреччину, і якщо це питання розглядатиметься в ширшому контексті, то можна помітити плани енергетичної політики США. Л. Зіппіміані зазначив: *«Американська діяльність дуже прямолінійна і прагматична — Вашингтон підтримує хороші відносини з усіма трьома країнами регіону, але на різних рівнях. США мають хороші відносини з урядом Вірменії. Вашингтон особливо зацікавлений у стабільності Азербайджану, оскільки ця країна є великим експортером газу та нафти. Ці відносини стануть ще важливішими, коли будівництво нового газопроводу буде офіційно оголошено...*

Це дуже делікатне питання, оскільки проєкт має на меті диверсифікувати європейські постачання енергоносіїв і частково зменшити залежність від російської монополії» [27].

З 90-х років минулого століття, коли енергетичні компанії під керівництвом США на Південному Кавказі почали реалізовувати енергетичні проєкти, роль Азербайджану певним чином було визначено, і ця країна продовжує відігравати важливу роль. Маршрут транспортування енергоресурсів через Азербайджан, Грузію та Туреччину підтримував президент США Білл Клінтон, а нафтогазопроводи через ці країни виявилися життєздатними та заохочували інтерес світу до регіону Південного Кавказу. Питання енергоресурсів — тема, в якій інтереси США, Росії, Туреччини та Європи перетинаються. Росія розглядала цей процес болісно і здійснила радикальні кроки для запобігання реалізації каспійських енергетичних проєктів.

У серпні 2008 року російсько-грузинська війна погіршила ситуацію на Південному Кавказі з урахуванням визнання Росією Регіону Цхінвалі (так звана Південна Осетія) та незалежності Абхазії, і тепер російській політичній еліті легше говорити про «нову реальність, створену на Закавказзі». За цією так званою новою реальністю на Південному Кавказі є п'ять країн [28]. Дві з них (Південна Осетія, Абхазія) є новоствореними Росією, яка є гарантом їх «незалежності».

Якщо підсумувати, російський арсенал досить різноманітний, і його єдиною метою є контроль над регіоном Південного Кавказу. У цьому процесі будь-яка спроба будь-якого зовнішнього геополітичного гравця встановити тісніші відносини з країнами Південного Кавказу розглядається російською стороною як напад на її інтереси, і в автоматичному режимі офіційний Кремль активізує свої зусилля для запобігання інтеграції регіону Південного Кавказу в глобальний світ.

Список використаних джерел:

1. Zilpimiani, L. 2016. «In the "great game" of the Caucasus there is more and less Turkey and Russia». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.loccidentale.it/node/105421>
2. Ministry of Foreign Affairs of Russian Federation. 2016. Doctrine of Information Security of Russian Federation. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/2563163
3. Hannes, A. 1995 «Russia as a 'Great Power' in World Affairs: Images and Reality». *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*. Vol. 71. No.1. Pp. 35–68.
4. Walter, L. 2015. «STATE OF MIND: A Future Russia», *World Affairs*. Vol. 177. No. 5. Pp. 54–60.
5. Zilpimiani, L. 2016. «In the "great game" of the Caucasus there is more and less Turkey Russia». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.loccidentale.it/node/105421>
6. Новости ВПГ. 2016. Дипломатия большой дубины. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://vpk.name/news/218893_diplomatiya_bolshogo_dubinyi.html
7. Wiśniewska, I. 2018. «Russia's demonstrative response to US sanctions». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2018-05-23/russias-demonstrative-response-to-us-sanctions>
8. Russia used the rights of Veto of the project of the enlargement of the mandate of UNOMIG Mission in June, 2009: OSCE Mission was closed on June 30, 2009.
9. Report of the Head of the Security Service of Georgia to Parliament in 2017 (In Georgian). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ssg.gov.ge/news/339/sus-is-ufrosma-parlaments-utsyebis-2017-tslis-angarishi-tsarudgina>
10. Media Monitoring Report 2016. Antiwestern company (in Georgian): [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://mdfgeorgia.ge/uploads/library/65/file/Antidasavluri-GEO-web_\(1\).pdf](http://mdfgeorgia.ge/uploads/library/65/file/Antidasavluri-GEO-web_(1).pdf)
11. Institute of Development of Freedom of Information. 2014-2015. Anti western propaganda. Media monitoring Report. Information war of Kremlin against Georgia (in Georgian). Media Development Fund.
12. ZONOVA, T. REINHARDT, R. 2014. Main vectors of Russia's foreign policy (1991–2014), *Rivista di Studi Politici Internazionali, NUOVA SERIE*. Vol. 81. No. 4 (324). Pp. 11.
13. Russian News Agency. 2014. «Armenian PM: Russian companies play core role in many sectors of Armenia's economy». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tass.ru/en/economy/720419>
14. Dzvelishvili, N. Kupreishvili, T. 2015. Russian capital in Georgian Business (in Georgian). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://idfi.ge/public/upload/IDFI/russian-capital.pdf>
15. Azernews. 2018. Russian companies to supply food machinery, packaging to Azerbaijan. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.azernews.az/business/129216.html>
16. РМС, 2016. Foreign Direct Investments (in Georgian). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pmcg-i.com/publications/newsletter/item/1350-91>
17. Dzvelishvili, N. Kupreishvili, T. 2015. Russian capital in Georgian Business (In Georgian). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://idfi.ge/public/upload/IDFI/russian-capital.pdf>
18. Forbes, 2016. In 2015, money transferring have been decreased for 361 million USD (In Georgian). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forbes.ge/news/1073/2015-wels-fuladigzavnilebi-361-milioni-lariT-Semcirda>
19. Forbes, 2017. In 2016 money transferring have been increased for 71 million USD (in Georgian). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forbes.ge/news/1845/2016-wels-fuladigzavnilebi-gaizarda>

20. Forbes, 2018. In 2017 money transferring have been increased for 228 million USD (in Georgian). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forbes.ge/news/3307/fuladi-gzavnilebi-228-milioni-dolariT-gaizarda>
21. Sambel Arutunyan, Chairman of the State Committee on Education and Science, in 2017 during the international academic conference «Modern Problems of Management», Public Administration Academy of the Republic of Armenia, 10-11 October, Yerevan, Armenia, presented the research «Reform processes in the scientific field of Armenia: Projects, future purposes», where he discussed on those topics.
22. European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations, 2019. EU-Armenia Partnership Implementation Report: the EU is a crucial partner for Armenia's reform agenda [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news_corner/news/eu-armenia-partnership-implementation-report-eu-crucial-partner-armenias-reform_en
23. Gogolashvili, K. EU Soft Power and Armenian (R)evolution. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://gfsis.org/ge/eu-blog/view/832>
24. Serzh Sarkisyan — President of the Republic of Armenia in 2008-2018 years.
25. BARÇIN YİNANÇ, 2011. Russian, Turkish moves increase Armenian isolation, [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=recent-russian-and-turkish-move-increase-armenian-isolation-2011-04-25>
26. EU policy in the South Caucasus, 2007. «A view from Azerbaijan». CEPS working document, No272.
27. Zilpimiani, L. 2016. «In the "great game" of the Caucasus there is more and less Turkey and Russia». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.loccidentale.it/node/105421>
28. Ministry of Foreign Affairs of Russian Federation. 2016. Foreign Policy Concept of Russian Federation. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248

Гела ВАСАДЗЕ,

Ведучий програми «Велика гра»,

Тбілісі, Грузія

Куди веде залізничний шовковий шлях?¹⁹

After the annexation of Crimea and aggression on Donbas Russia changed its attitude to transport corridors through Southern Caucasus and tries to be present in all projects in the region and prevent other projects without its inclusion.

Угоду між Азербайджаном, Грузією і Туреччиною про намір побудувати залізницю, яка зв'язала б ці три країни, було підписано у січні 2005 року. Спочатку дорога планувалася як комунікація між Азербайджаном і Туреччиною. Тоді ще не було ні амбітного китайського проєкту «Один пояс – Один шлях», ні американського «Лазуритового коридору».

Незважаючи на те, що ідею підтримки «Нового Шовкового шляху» на Південному Кавказі вперше озвучив сенатор Сполучених Штатів Сем Браунбек, ЄС і США відмовилися від участі в проєкті, бо розглядали його як політичний. При цьому офіційно озвучена причина, що цей проєкт ізолює Вірменію, є далеко не єдиною. Ліберальна частина істеблішменту як у Вашингтоні, так і в європейських столицях уже тоді з підозрою ставилася до прагнення Туреччини поширити свій вплив на тюркомовний простір колишнього Радянського Союзу, і цей проєкт розглядали саме в цій площині.

Проєкт дійсно спочатку був політичним, насамперед для Азербайджану. Його реалізацією Баку вирішував одразу кілька завдань, на яких детально зупинимося нижче, а поки тільки позначимо їх. Перше — ізоляція Вірменії від основних транспортних комунікацій.

¹⁹ Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

Друге завдання — встановлення залізничного сполучення зі своїм головним військово-політичним союзником й економічним партнером Туреччиною. Третє — розвиток пріоритетного для Азербайджану тристороннього формату Азербайджан—Грузія—Туреччина. Саме тому в лютому 2007 року під час підписання договору про будівництво й експлуатацію залізниці Баку—Тбілісі—Карс (БТК) між Азербайджаном, Грузією і Туреччиною Азербайджан узяв на себе фінансові витрати як з будівництва нової ділянки дороги, так і з модернізації вже існуючої на своїй території та на території Грузії.

Як будувалася дорога

Згідно з угодою, укладеною у 2007 році, на цей проєкт Міністерство транспорту Азербайджану виділило кредит у розмірі 775 млн дол. США. Кредит поділено на два транші: 200 млн дол. на 25 років під 1% річних і 575 млн дол. на 25 років під 5% річних. Кредит надається компанії «Залізниця Марабда—Карцахі», яка здійснює всі роботи з будівництва залізниці та відповідної інфраструктури на території Грузії. Міністерство економіки Грузії володіє 100-відсотковою часткою в цьому підприємстві. До завдань компанії входить лише будівництво, а не експлуатація. У будівництві дороги беруть участь азербайджанські компанії, тобто фінанси проходять транзитом компанію «Марабда—Карцахі» і повертаються азербайджанським субпідрядникам.

Після закінчення робіт і запуску залізниці має бути створена спільна компанія, яка займатиметься експлуатацією дороги. Незважаючи на те, що дорога вже запущена, такої компанії поки не створено, попри те, що рух дорогою вже відкрито, причому не тільки в тестовому режимі, — офіційне відкриття дороги відбулося 30 жовтня 2017 року у Бакинському морському порту. На думку азербайджанської

Рис. 1. Залізниця Баку—Тбілісі—Карс.

Джерело: https://www.researchgate.net/figure/KGNMB-and-Kars-Akhalkalaki-Baku-routes_fig1_311713311

сторони, грузинська сторона навмисно затягує процес створення цієї компанії, оскільки після цього вступають у силу зобов'язання з погашення кредиту. У грузинської сторони також були претензії до азербайджанської: це зрив термінів здачі в експлуатацію об'єктів інфраструктури дороги, а також затримка одного з траншів у 94 млн дол. у 2017 році.

Проект розділено на два етапи. Перший передбачає обробку вантажів до 5 млн т на рік, а другий етап у разі необхідності передбачає модернізацію і збільшення цього показника до 15 млн т на рік. Перший потяг із пшеницею з Казахстану пройшов по БТК у листопаді 2017 року. Згідно з інформацією начальника станції Ахалкалакі Омара Осідзе, за 2017 рік по БТК було перевезено 70 тис. т вантажів з Казахстану, Туреччини, Узбекистану та Китаю. Велика частина вантажів була з Казахстану. На думку директора Центру дослідження транспортно-коридору Грузії Паати Сагарейшвілі, зараз БТК завантажений на 5%, і для повного завантаження залізниці і встановлення договірних відносин із партнерами знадобиться 2–3 роки.

Проблеми і перспективи залізниці Баку—Тбілісі—Карс

Політична ситуація в світі, що змінилася з моменту започаткування проєкту, трансформувала залізницю Баку—Тбілісі—Карс з регіонального проєкту в досить перспективний напрямок китайського мегапроєкту «Один пояс — Один шлях» та американського проєкту «Лазуритовий коридор».

Останнім часом спостерігається зростання контейнерних перевезень через грузинські порти. У січні—квітні 2019 року порівняно з аналогічним періодом 2018-го контейнерні перевезення через грузинські морські порти зросли на 37%, і це не поодинокий факт, а тенденція останніх років. Відчутною є тенденція збільшення вантажоперевезень з Китаю, — звичайно, вони значно відстають від російського Транссибу, але тенденція очевидна. Зокрема, у 2016 році територією Грузії було транспортовано 132 китайські контейнери, в 2018-му — 1322, за два місяці 2019 року — вже 892.

Пропускна здатність порту Поті становить 550 000 контейнерів на рік, Батумі — 100 000. У січні—квітні 2019 року через порт Поті пройшло 157 070 контейнерів, через Батумі — 25 293. Якщо враховувати постійне зростання контейнерних перевезень, жорстку конкуренцію між різними бізнес-групами, яка заважає реалізації проєктів північного розширення порту Поті і будівництва порту Анаклія (що підтверджує недавній скандал з видачею та скасуванням видачі дозволу на будівництво нового глибоководного терміналу в Поті, який відбувся після протесту з боку «Консорціуму розвитку Анаклія»), а також плани Туреччини модернізувати залізницю Карс—Ізмір і плани Російської залізниці прив'язати БТК до Транссибу, про що нижче, перспективи БТК виглядають дуже непогано.

Навіщо Росії Баку—Тбілісі—Карс

Розмови про можливість приєднання Росії до проєкту Баку—Тбілісі—Карс почалися майже рік тому. Так, у червні 2018 року генеральний директор АТ «Російська контейнерна компанія» Іван Гришагін заявив, що завдяки БТК можуть істотно покращитися економічні відносини між Росією і країнами-учасницями угоди. Також він очікує, що найближчим часом підуть прямі іноземні інвестиції внаслідок підключення Європи і Азії. Фахівці АТ «Російська контейнерна компанія» оцінили залізничний маршрут БТК як найкоротший спосіб доставки вантажів із російських регіонів, розташованих у Приволзькому, Уральському і Сибірському федеральних округах до середземноморських портів Туреччини.

Спочатку Росія ставилася до БТК у край вороже, бо розглядала його як конкуруючий проєкт. Однак з 2014 року ситуація змінилася: анексія Криму і військові дії на Донбасі практично закривають український напрямок транзиту і постачання російських вантажів у Європу. Таким чином, для Росії Баку—Тбілісі—Карс став найвигіднішим напрямком транзиту у південну Європу. Після того, як спроби відкриття абхазької ділянки залізниці провалилися, Москві не залишилося нічого іншого, як домовлятися з Баку і Анкарою. Зустріч в Анкарі керівників залізниць Туреччини, Азербайджану і Росії підтвердила готовність Росії активно включитися в проєкт Баку—Тбілісі—Карс і забезпечити його своїми вантажами.

Така домовленість відбулася в травні нинішнього року в Анкарі, коли глави залізничних компаній Азербайджану, Туреччини і Росії підписали меморандум про співпрацю в галузі залізничних перевезень. Текст меморандуму опублікований не був, але учасники зустрічі не робили таємниці з її підсумків. За заявою генерального директора РЖД Олега Белозьорова: *«БТК — це європейський коридор, який ішов в обхід РФ, але на сьогоднішній момент у меморандумі закріплені положення, що цей коридор буде щільно працювати з Транссибом»*.

У Грузії досить болісно відреагували на те, що грузинська сторона не була запрошена на цю зустріч. Але, швидше за все, тут не йдеться про ігнорування інтересів Грузії, — це практично неможливо, адже саме Грузією проходить ця дорога. Неучасть Грузії у зустрічі глав залізничних відомств продиктована суто політичним прагматизмом. По-перше, з огляду на характер російсько-грузинських відносин і без того складні переговори могли б іще більше ускладнитися. Ну і по-друге, для самого уряду Грузії участь у спільному проєкті з Росією була б іміджево не вигідною у внутрішній політиці, тим більше перед проміжними виборами до муніципалітетів і парламенту, які відбулися в травні нинішнього року. Ці вибори були принципово важливі для грузинської влади, і втрачати бали, наражаючись на звинувачення в змові з Росією, їй, звісно, не хотілося.

Чому проєкт Баку—Тбілісі—Карс став актуальним для Туреччини

Одним із недоліків проєкту Баку—Тбілісі—Карс спочатку називали недостатній розвиток залізничного транспорту в Туреччині. Головною причиною такого стану справ була наявність потужного «автомобільного лобі» в цій країні. Турецькі автоперевізники були лідерами не тільки у себе в країні, але і в Європі. Видана Єврокомісією в 2011 році «Біла книга — транспорт» особливо наголошувала на пріоритетності залізничного транспорту порівняно з автомобільним. Зазначений документ є дорожньою картою з розвитку транспортної системи Європейського Союзу. З десяти пріоритетних завдань, поставлених ЄС, шість мають безпосередній стосунок до залізничного транспорту. Одну з цілей сформульовано так: 30% автомобільних перевезень на від-

стань понад 300 км має перейти на залізничний транспорт до 2030 року і 50% — до 2050 року. Причина — кліматичні зміни і боротьба за екологію. Залізничний транспорт вважається більш екологічним, ніж автомобільний. З 2011 року Транс'європейські транспортні мережі (TEN-T), що фінансуються через TEN-T, структурні фонди та Фонд згуртованості сприяли облаштуванню високошвидкісних залізничних магістралей. Фактично був створений загальноєвропейський ринок залізничних транспортних перевезень.

У Туреччині прекрасно зрозуміли, що поточний стан справ загрожує втратою статусу транзитної країни. З цього часу починається масштабна програма з модернізації турецьких залізниць. У лютому 2015 року Туреччина офіційно оголосила про початок проекту «Великого Стамбульського тунелю» — високошвидкісної залізниці, яка з'єднає для вантажних перевезень азіатську та європейську частини країни. На той час уже був побудований тунель «Мармарай», призначений для пасажирських перевезень. До цього варто додати проєкт будівництва високошвидкісної магістралі Едірне—Карс і недавно озвучений проєкт з модернізації залізниці Карс—Ізмір з виходом на Середземне море. Туреччина також зацікавлена в подовженні Баку—Тбілісі—Карс до Нахічевані для того, щоб ще більше зв'язати Нахічевань зі своїми східними регіонами. Цей проєкт має не стільки економічний, скільки політичний характер, тому до нього з великою пересторогою ставляться в Баку.

Однак і тут існують свої ризики. Загострення відносин Туреччини з Європейським Союзом і особливо із США загрожує важкими наслідками для турецької економіки, яка нині перебуває в далеко не найкращому стані. Додайте до цього внутрішньополітичну напруженість і традиційну недовіру, яка існує між Китаєм і Туреччиною. Ердоган дуже любить масштабні інфраструктурні проєкти, але чи зможе він реалізувати їх в нинішніх умовах, залишається під питанням, принаймні поки що.

Питання про будівництво нової гілки на ділянці Карс—Ахалкалакі

Набагато складнішим питанням є прокладання додаткової залізничної лінії «радянського стандарту» (1520 мм) від Карса до Ахалка-

лакі. 6 травня 2019 року керівники залізниць РФ, Туреччини та Азербайджану домовилися про можливість будівництва другої залізничної колії з шириною 1520 мм на ділянці Ахалкалакі—Карс протяжністю 76 км територією Туреччини і логістичного терміналу в Карсі. Про це заявили глави залізниць Туреччини і Росії. Логістичний центр у Карсі будується спільно з Азербайджанською залізницею. За інформацією експерта Рауфа Раджабова, щорічно центр зможе обробляти 412 тис. т вантажів. На території логістичного центру мають працювати залізничні лінії протяжністю 16 км, і цю ділянку буде приєднано до залізниці Карс—Ерзурум.

Ці заяви викликали серйозне занепокоєння і суспільне обурення в Грузії, а прем'єр-міністр Грузії Мамука Бахтадзе поспішив заспокоїти громадськість. Проєкт Баку—Тбілісі—Карс має для Грузії стратегічне значення. Прем'єр-міністр висловив думку, що зустріч проходила під іншим ракурсом, адже за угодою між Грузією, Туреччиною і Азербайджаном новий гравець може приєднатися до проєкту тільки за згодою всіх трьох країн. *«Саме на території Грузії буде сполучна станція, де відбудеться з'єднання залізної дороги так званого європейського стандарту з дорогою нашого стандарту, і це відбудеться саме в Ахалкалакі. Жоден інший варіант не обговорюється»*, — зауважив Бахтадзе.

За цими заявами стоїть ціла низка проблем. Рішення Росії підключитися до проєкту означає збільшення вантажів, до якого шлях БТК просто не готовий. Умова російської сторони — забезпечення надійності цієї транспортної артерії, а це потребує або розвитку вже існуючого хабу в Ахалкалакі, або будівництва нового хабу в Карсі. Зрозуміло, що турецька сторона більше зацікавлена в будівництві нового хабу на своїй території. Крім того, для російської сторони принципово важливо, щоб вплив Грузії на маршрут був якомога меншим. Логічним було б, якби зобов'язання за домовленістю з грузинською стороною взяв на себе Азербайджан. Тим більше, що згідно з проєктом грузинською ділянкою дороги спільно управлятимуть Грузія і Азербайджан. Свого часу це було зроблено для того, щоб не допустити появи вірменських вантажів. Однак з огляду на те, що останнім часом з'явилася напруженість

у грузино-азербайджанських відносинах, то, швидше за все, врегулюванням цього питання займеться потужне російське бізнес-лобі всередині грузинської влади, а політично це питання може бути використане для подальшого погіршення іміджу Азербайджану в Грузії. Звичайно, рішення про будівництво нової гілки залізниці з Карса до Ахалкалакі зіштовхнеться з протестами в грузинському суспільстві і буде використано опозицією для критики влади. *«Нам немає за що сердитися на азербайджанців і турків, ми знаходимося точно там, де визначив нам місце Іванішвілі»*, — так прокоментував ці події колишній президент і фактичний лідер головної опозиційної партії Грузії Михайло Саакашвілі, реагуючи на оформлення меморандуму залізниці Карс—Ахалкалакі без Грузії.

Китайський мегапроект

Для Китаю сухопутна частина мегапроекту «Один пояс — Один шлях» від самого початку була політичною. Це була відповідь на ініціативу «Нового Шовкового шляху», вперше публічно озвучену держсекретарем США Гілларі Клінтон в її промові 20 липня 2011 року в індійському Ченнаї. Йшлося про зв'язування Індії, Пакистану і Афганістану з Центральною Азією і далі з Європою. Тодішня адміністрація США серйозно розглядала Індію як протизвагу зростаючій економічній потужності Китаю. Фактично це був проект континентальної ізоляції Китаю. Лише через рік після ініціативи Клінтон у китайській пресі з'явилося понад два мільйони публікацій, присвячених китайським корінням «Великого Шовкового шляху». Восени 2013 року під час візитів до Казахстану та Індонезії голова КНР Сі Цзіньпін озвучив ініціативу «Один пояс — Один шлях». Спочатку в Пекіні не розглядали так званого серединного маршруту як важливого елемента свого мегапроекту. Зрозуміло, що основний акцент робився на морських перевезеннях. Морські перевезення — головна економічна складова мегапроекту «Один пояс — Один шлях». З політичного погляду і з погляду безпеки, сухопутна частина є набагато важливішою за морську. Не варто забувати, що морські комунікації перебувають під контролем флоту Сполучених Штатів. А сухопутний транзит з Китаю в Європу має вкрай важливе значення для розвитку такого

проблемного для Пекіна регіону, як Синьцзян-Уйгурський автономний округ.

Набагато привабливішими виглядали північний (через Росію) і особливо південний (через Пакистан і Іран) маршрути. Російський маршрут завантажений практично повністю і потребує модернізації. У Пакистані та Ірані було реалізовано інфраструктурні проекти, які створили сучасні комунікації. Саме тоді Іран почав реалізувати свій проект «шиїтського коридору» з виходом до Середземного моря. Громадянська війна в Сирії зробила практично неможливою реалізацію іранського проекту «шиїтського коридору», таким чином, значення серединного маршруту, до якого входить Баку—Тбілісі—Карс, для Китаю також зростає. Слід враховувати, що для транспортування своїх вантажів залізницею Баку—Тбілісі—Карс Китай може використовувати не тільки транзит через Казахстан і Каспійське море, а й після будівництва коридору Північ—Південь між Азербайджаном та Іраном (залізниця Казвін—Решт) у нього з'явиться можливість підключити Баку—Тбілісі—Карс до південного маршруту проекту «Один пояс — Один шлях» через Пакистан та Іран.

На нещодавній зустрічі міністра закордонних справ Китаю Ван І з прем'єром Грузії Мамукою Бахтадзе китайський міністр заявив, що Китай вітає бажання Грузії стати частиною проекту «Один пояс — Один шлях». Що стоїть за цією загальнопротокольною фразою, сторони не уточнювали, але інтерес Китаю очевидний. Такий очевидний, що на зустрічі державного секретаря Сполучених Штатів і прем'єр-міністра Грузії, яка відбулася 14 червня 2019 року у Вашингтоні, Майк Помпео висловив грузинському прем'єру стурбованість у зв'язку з посиленням впливу Китаю і Росії в Грузії.

Деякі висновки

З вищесказаного очевидно, що приєднання Росії до залізниці Баку—Тбілісі—Карс може зробити цей проект дуже вигідним насамперед для Туреччини й Азербайджану. Свою частку прибутку отримає і Грузія, однак у будь-якого економічного ефекту є своя політична ціна. Політична ціна приєднання Транссибу до залізниці Баку—Тбілісі—Карс у тому, що вільно чи мимоволі Грузія допомагає Кремлю мінімі-

У ФОКУСІ: ВИКЛИКИ ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ

зувати економічні втрати, пов'язані з війною на Донбасі й анексією Криму. Участь російської сторони в проєкті Баку—Тбілісі—Карс ніщо інше, як обхід України.

Крім того, якщо Грузія погодиться на участь Росії в цьому проєкті, то це означатиме, що так званий серединний «Один пояс — Один шлях», який проходить через країни Центральної Азії, Каспійське море й Азербайджан, стає неактуальним.

І найголовніше, в рамках даного проєкту утворюється новий формат Росія—Азербайджан—Грузія—Туреччина, хоч би як дико

це виглядало з політичного погляду. І те, що Росія спробує розширити такий формат, не викликає жодних сумнівів, тим більше, що в цьому проєкті буде зацікавлений і Китай.

Останні події в Грузії поставили під сумнів можливості описаного вище сценарію, однак вважати, що в Москві так легко від нього відмовляться, було б, м'яко кажучи, неправильно. І те, що влада Російської Федерації не запровадила санкцій проти Грузії після настільки «страшних образ», що слідували одна за одною останнім часом, зайве тому підтвердження.

Оксана ІЩУК,

Керівник інформаційних програм та стратегічних комунікацій,

Центр глобалістики «Стратегія XXI»,

Київ, Україна

Кубанська народна республіка: історія та сучасність

Despite the current political situation and the scrupulous scrutiny by the intelligence services make it impossible to speak of serious transformations within Russia - national movements of the peoples of the Russian Federation continue to operate even under pressure. Although the Kuban People's Republic is now rather an initiative of enthusiasts, it has real historical preconditions for existence and can turn into a geopolitical player in times of political turbulence.

Українці на Кубані

Історично українська Кубань (Кубанщина) географічно включає в себе Краснодарський край, Адигею та частину територій Ростовської області, Ставропольського краю і Карачаєво-Черкесії сучасної Російської Федерації.

Тмутороканське князівство, що географічно розташовувалося в дельті річки Кубань і на Таманському півострові, було «заморським володінням» Київської Русі в X–XI століттях. Колонізацію Кубані розпочало українське козацтво наприкінці XVIII століття.

7 вересня 1792 року перший загін запорозьких козаків (3847 осіб) під командуванням полковника Чорноморського козацького війська Сави Білого висадився в Тамані. Чорноморське козацьке військо було сформоване за ініціативою російського царедворця Григорія Потьомкіна з частини козаків, які не приєдналися до утвореної Задунайської Січі після знищення Січі Запорозької за вказівкою імператриці Катерини II. Їх поселили на землях поміж Бугом і Дністром. Оскільки на ці території претендували

20 Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

московські вельможі, козаки стали просити нових земель.

Перший загін переселенців на Кубань, яка довгий час перебувала під владою Османської Порти, налічував 3847 козаків із гарматами на 51 човні через Азовське море. Ще три колони рухалися суходолом. Разом — близько 18 тисяч осіб. Українці розселилися вздовж річки Кубань, утворюючи звичні для себе курені і використовуючи давні запорозькі назви (Канівський, Уманський, Батуринський, Переяславський, Полтавський тощо). У подальшому російський уряд перейменував курені на станиці по аналогії з донським козацтвом.

Загалом кількість першої хвилі переселенців, яка тривала кілька років, становила понад 25 тисяч чоловік. Уряд заохочував переселення як з метою колонізації нових земель на Кубані, так і маючи на меті зменшити чисельність козацького стану та встановити контроль над ним.

Активна міграція українців на Кубань тривала в наступні десятиліття. Наприкінці XIX століття вони становили майже 50% населення [1].

Спроба Кубані стати частиною України. Паризька мирна конференція

У 2018 році виповнилося 100 років з часу, як Кубань вдалася до спроби возз'єднатися з Україною. Проголошення Самостійної Кубанської Народної Республіки в 1918-му та спроби приєднання її на федеративних засадах до України — це унікальний історичний факт, який значною мірою обійдений увагою і який поки що ніяк не використовується Україною.

16 лютого 1918 року Законодавча рада Кубані оголосила про створення Самостійної Кубанської Народної Республіки. Ще через кілька днів, 20 лютого, під час наради більшості членів згаданого органу було ухвалено резолюцію про приєднання Кубані на федеративних заса-

У ФОКУСІ: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

дах до Української Народної Республіки. У час прийняття згаданої ухвали на Кубані вже тривала запекла збройна боротьба проти більшовиків, і місцеві козацькі ватажки знали про проголошення Центральною Радою IV Універсалу про незалежність України. Але проголошення Самостійної Кубанської Народної Республіки стало лише формальним актом. З одного боку, його сприйняли вороже білогвардійські очільники, які тоді формували свої війська на Дону, з іншого — значна частина населення опинилася на боці більшовиків. Саме це й стало головною причиною фіаско ідеї незалежності Кубані та возз'єднання її з Україною.

До 1920-го на Кубані жили українські козаки, селяни та місцеві гірські народності. Станом на 1914 рік було 1,339 млн козаків, 1,591 млн

вихідців з інших губерній (селян, або «городовиків», як їх називали козаки), а також 50 тис. горців (черкесів) [2].

101 рік тому, на Паризькій мирній конференції підбивали підсумки Першої світової війни. Україну на ній представляла об'єднана делегація Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки. Попри те, що через внутрішні суперечки невдовзі українська делегація розділилася, і для незалежної України на той час не знайшлося місця на політичній мапі Європи, цікавим артефактом цієї події є карта, з якою українська делегація поїхала на переговори, де до складу Української Республіки мала би входити і Кубань, базуючись на ареалах розселення етнічних українців (див. рис. 1).

Рис. 1. Мапа з Паризької мирної конференції 1919—1920 років

Землі, заселені етнічними українцями. Карта вміщена у документі «Mémoire sur l'indépendance de l'Ukraine présentée à la Conférence de la paix par la délégation de la république ukrainienne» («Пам'ятка про незалежність України, представлена делегацією української республіки на мирній конференції»), виданому у Парижі в 1919 році.

Карта Української республіки демонструє територіальний план-максимум вимог делегації УНР, заснований на баченні експертів ще часів Гетьманату Скоропадського, з урахуванням декларованих кордонів ЗУНР. Основним критерієм належності території до України була наявність там української етнічної більшості,

зафіксованої переписами та етнографічними картами. Інший критерій враховував наявні адміністративні межі, стратегічне та економічне значення для України прилеглих територій [3].

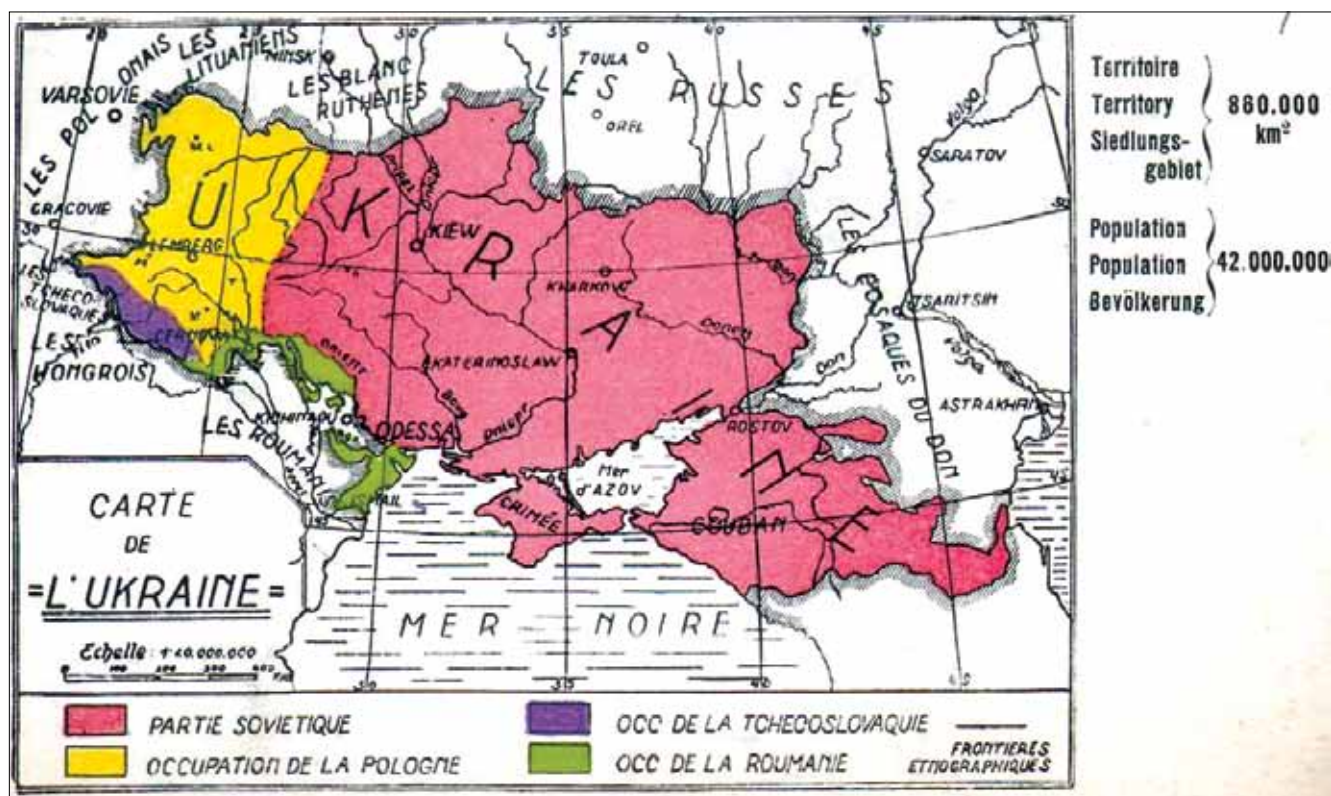

Рис. 2. Поштова листівка із зображенням карти України «Carte de L'Ukraine».

Червоним кольором позначено територію, яка потрапила до складу СРСР. Ця листівка була видана в Бельгії у 1930-х роках. Джерело: <https://www.radiosvoboda.org/a/29711978.html>

Викорінення української Кубані [4]

За результатами Всесоюзного перепису 1926 року, в Північно-Кавказькому краї проживало 3,1 млн українців (37,1% усього населення), зокрема в Краснодарському районі — 103 тис. (83,9%), Таганрозькому окрузі — 192 тис. (71,5%), Кубанському окрузі — 915 тис. (61,5%), Донському окрузі — 498 тис. (44,0%).

З ініціативи голови Народного Секретаріату УСРР Миколи Скрипника політбюро ЦК КП(б) У в травні 1927 року порушило перед Москвою питання про приєднання до радянської України територій радянської Росії, які з нею межували і на яких українці становили більшість населення. Відповідь Москви була негативною. Тоді Скрипник у травні 1928-го заговорив про українізацію районів Північно-Кавказького краю, де переважало українське населення. Після схвального висновку Москви керівники краю затвердили трирічний план українізації 37 районів зі здебільшого українським населенням. Місцеві українці з ентузіазмом підтримали зусилля уряду УСРР перешкодити їхній денационалізації, і передбачені планом заходи

було проведено з надлишком, що прикро вразило Сталіна. Від політики українізації в УСРР Кремль відмовитися не міг, неукорінена влада набувала характеру окупаційної, а не ставала «рідною» для українців, як висловлювався генсек. Як титульна нація союзної республіки, громадяни України повинні були мати зовнішні ознаки суверенності. Але українізацію регіонів Російської Федерації Сталін вирішив негайно припинити. Нарощування пов'язаних із хлібозаготівлями репресій створювало ситуацію, у якій цю акцію вдалося здійснити непомітно.

10 грудня 1932 року, коли на засіданні політбюро ЦК ВКП(б) обговорювали питання про хлібозаготівлі в УСРР, на Північному Кавказі та в Західній області, Сталін раптом відхилився від теми та став звинувачувати головного промотора українізації в російських регіонах і пропагандиста возз'єднання Кубані з УСРР Миколу Скрипника у зв'язках із націоналістичними елементами. Ухвалена після цього засідання Політбюро ЦК постанова ЦК ВКП(б) «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області» від 14 грудня 1932 року

стосувалася не так заготівель, як національної політики Кремля. Увагу Північно-Кавказького крайкому та крайвиконкому звертали на те, що *«легковажна, не впливаюча з культурних інтересів населення, не більшовицька «українізація» майже половини районів Північного Кавказу при повній відсутності контролю за українізацією школи й друку з боку крайових органів дала легальну форму ворогам Радянської влади для організації спротиву заходам і завданням Радянської влади з боку куркулів, офіцерства, реемігрантів-козаків, учасників Кубанської ради і т.ін.»*. Постанова вимагала «негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів «українізованих» районів, а також усі газети і журнали, що видаються, з української мови на російську як більш зрозумілу для кубанців, підготувати і до осені перевести викладання в школах на російську мову». А наступного дня було затверджено постанову ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про заборону українізації в Далекосхідному краї, Казахстані, Середній Азії та інших регіонах Радянського Союзу.

Кубань піддали терору голодом у 1932–1933 роках одночасно з Україною. Каральна акція сталінського режиму там мала дві цілі: по-перше, раз і назавжди покінчити з «українським питанням» на Північному Кавказі (під час наступних переписів населення всі місцеві уродженці записувалися росіянами, а не українцями); по-друге, покарати селян за саботаж хлібозаготівлі та осінньої посівної кампанії, змусити їх працювати у створених державою колгоспах.

Голодомор на Кубані

Інститут досліджень Голодомору описує перебіг драматичних подій 1930-х років на Кубані. 2 листопада 1932 року на Кубані перебував завідувач відділу сільського господарства при ЦК ВКП(б) Лазар Каганович, і там було проведено збори та розроблено план виконання хлібозаготівель. Унаслідок цих зборів 4 листопада 1932 року вийшла постанова, яка зобов'язувала владу «зломити саботаж хлібозаготівель куркульським контрреволюційним елементом, знищити опір частини сільських комуністів, що стали фактичними провідниками саботажу».

На Кубані запроваджувався військовий стан. Вводилася система «чорних дощок». У кожній

станіці висіла «чорна дошка» з реєстром станиць, які не виконували плану хлібозаготівлі. Ці станиці опинялися у продовольчій блокаді. Повністю припинявся підвіз товарів у кооперативні і державні крамниці, а ті козаки, що дивом залишалися живими, виселялися до Сибіру. Так, на «чорну дошку» потрапили станиці Полтавська, Медведівська, Урупська, Уманська, Незамасовська, Темиргосовська, Ладозька, Новорождественська, Новодерев'яковська, Стародерев'яковська, Старокорсунська, Старощербинівська, Платирівська, Боковська і Мешковська. Таким чином, населення 30 районів Кубані, у числі яких Невинномиський, Слов'янський, Брюховецький, Павловський, Усть-Лабінський, Кропоткінський, Новоолександрівський, Сійський, Краснодарський, Курганський, Кореновський, Отрадненський, Канівський, Тихорецький, Тимошевський, Новопокровський, було приречено на жахливу смерть. Голодомор супроводжувався терором: у згадані райони вводили каральні загони з ветеранів ОДПУ — латишів, мадярів, китайців, які поводитися як завойовники на окупованій території. Тільки у станиці Тихорецькій було розстріляно за три дні близько 600 козаків. Населення багатьох станиць у повному складі вивозили до Сибіру. За різними даними, з Кубані тоді було депортовано від 50 до 200 тисяч жителів.

Тактика і стратегія творення Голодомору очевидна: приборкати українців, забрати хліб у кубанців, які розмовляють українською мовою, застосувати режим соціальної резервації (чорні дошки). У 14 районах краю, судячи із стенограми наради з Л. Кагановичем, селянам бракувало хліба, відбувався падіж худоби, половину ріллі не було засіяно. Московські емісари, які приїхали разом із Л. Кагановичем, використовували терміни «Кубань», «Кубанські райони», також вимагали виконання хлібозаготівельних завдань, подолати «кронштадтські явища», тобто рух опору. Л. Каганович запропонував від «оборони перейти у наступ», припинити завезення товарів, застосувати «чорні дошки», виправдовував доцільність «великих жертв».

1920-ті роки — це короткий період українського національного відродження на Кубані. У 1926 році в Краснодарі українською мовою

виходила «Червона газета», яка до 1927 року була єдиною українською газетою в РРФСР. У другій половині 1920-х років на Кубані видався і літературно-художній український журнал «Новим шляхом». Пізніше він був перейменований у «Ленінський шлях». Але радянська влада не була зацікавлена в збереженні української кубанської культури. Проти українського населення проводилися репресії. Прагнучи його скоротити, російські більшовики провели колективізацію і спровокували голод. У 1932 році на Кубані було закрито всі українські школи, а українські книги перестали видавати. Українська мова стала розглядатися як прояв «українського буржуазного націоналізму». Таким чином, українське національне відродження на Кубані виявилось недовгим. Станом на 1926 рік українці на Кубані все ще залишалися найзначнішою за чисельністю етнічною групою, яка становила 45,48% жителів.

За період з 1897 по 1926 рік їх чисельність у краї зросла на 73,95%. У Кубанському та Чорноморському округах на їх частку припадало, відповідно, 61,48 і 35,66% населення. Значна частина українців була зосереджена в Армавірському (32,27%) і Майкопському (29,73%) округах. Повоєнна Кубань — русифікований регіон, де українці із понад трьохмільйонного населення становили лише 145 тисяч осіб.

Кубанська Україна — руйнівник ідеології «русского мира»

Відродження у національній пам'яті українців Кубанської України є токсичним для Росії. Низка європейських картографічних продуктів початку ХХ століття чітко демонструють, чиїми землями були Кубань і Крим (див. рис. 2, 3 і 4).

Рис. 3. Німецька мапа України початку 1918 року
Джерело: <https://www.radiosvoboda.org/a/29711978.html>

Ця пам'ять руйнує ідеологію «русского мира» зсередини, і такий крок можна вважати дзеркальною відповіддю Росії на її агресивні дії із захисту російськомовного населення поза межами РФ, заходом посилення політичної суб'єктності України та зміцнення провідної ролі Києва як духовного центру. Сучасна інфор-

маційна війна є війною за свідомість населення, його національну самоідентичність. Відтак, відродження пам'яті українців про Кубанську Україну може стати потужним ударом Києва у відповідь на спроби нав'язати «русский мир» і такі проекти, як «Новоросія».

Рис. 4. Етнографічна оглядова карта України, видана у Відні в 1916 році.

Автор: Степан Рудницький

Джерело: <https://www.radiosvoboda.org/a/29711978.html>

Кремль намагається максимально зіпсувати відносини між Україною та кубанцями. Так, ще за часів конфлікту навколо острова Тузла головну роль у тій антиукраїнській провокації було доручено виконувати саме регіональній адміністрації Краснодарського краю РФ, а в агресії 2014 року в Криму та на Донбасі активну участь брали загони кубанського козацтва. Цікавим є той факт, що саме так звані ряжені кубанські козаки першими увійшли на Донбас у травні 2014 року, а вже за ними слідували підрозділи регулярної армії без розпізнавальних знаків.

Розв'язана Росією війна на Сході України призвела до активного припливу вимушених переселенців Донбасу з весни 2014 року. Краснодарський край посідає друге місце в РФ після Ростовської області за кількістю прийнятих українських громадян. Як зазначалося в пресслужбі голови адміністрації краю, станом на 27 березня 2015 року в краї було зареєстровано 41 332 вимушені переселенці з України [5]. Враховуючи етнічний склад населення та історичне минуле краю, у підвищеній міграції з України російська влада вбачає загрозу «соціально-економічного дисбалансу та зміни етноконфесійного складу населення» [6]: «С учетом пограничного положения края и близости стран НАТО рискованно создавать анклавные новых диаспор, особенно в стратегически важных районах Черноморского побере-

жья, транспортных и трубопроводных путей. Желательно стимулирование дисперсного размещения мигрантов...» [7]. З цих міркувань до вимушених переселенців з України на Кубані застосовується тактика дисперсного розселення у віддалені регіони Росії.

Придушена спроба «Кубанської весни»

У Росії спостерігається зростання настроїв, спрямованих на відцентровість від Москви, в цьому процесі Україні відводиться роль центру тяжіння своїх історичних земель — Кубані, Белгородської, Воронежської областей.

Відцентрові рухи на Кубані активно придушуються спецслужбами. У листопаді 2017 року Комітет звільнення Кубані проголосив створення суверенної держави — Кубанської народної республіки (КуНР). На офіційному порталі КуНР був оголошений початок боротьби за проведення місцевих виборів, після яких владу в республіці здійснюватиме Комітет звільнення Кубані. При цьому було наголошено на необхідності добросусідських, рівноправних відносин з Україною, з якою КуНР пов'язують «історичні, культурні та ментальні зв'язки». Ще одним імпульсом для проголошення республіки став «Марш за федералізацію Кубані» під загальноросійським лозунгом «Хватит кормить Москву», ініційований активісткою Дар'єю Полюдовою у 2014 році.

У світлі суспільного резонансу, викликано-го підписанням «формули Штайнмаєра» з нав'язуванням Україні імперативу проведення місцевих виборів на Донбасі, відповідність яких міжнародним нормам Україна по факту не зможе проконтролювати, доцільним є ви-несення хоча б в інформаційний простір, не кажучи вже про політичний порядок денний, фактів внутрішньої боротьби в Росії на регі-ональному рівні за проведення місцевих ви-борів на прикладі тієї ж Бурятії, КуНР, Ідель-Уралу, Татарстану тощо.

У деяких регіонах РФ — Дагестані, Чечні, Інгу-шетії, Татарстані, Башкорстані, Туві — причи-ною відцентрових рухів є національний фактор. В інших — Комі, Якутії, Ямало-Ненецькому, Ханті-Мансійському і Таймирському округах — пояснюється бажанням місцевих еліт заробляти самостійно на розробці корисних копалин [8].

У 2018 році напередодні виборів Путіна росій-ським спецслужбам вдалося придушити перший акт кубанської весни. Тоді в рядах кубанських козаків стався розкол, який і досі не подоланий, проте не афішується. «Кубанське козацьке військо» на порталі «Слава Кубані» закликала росіян са-ботувати президентські вибори на території РФ, оголосивши про підтримку Кубанської народної республіки: *«Пора остановить кровавую бойню с братским украинским народом. Все должны знать про отношение режима к жителям Рос-сии, которые обманом, увещеваниями и угрозами были направлены на Украину и в Сирию, которых после смерти хоронят как собак в безымянных могилах. Заявляем о поддержке «Комитета освобождения Кубани» и «Кубанской Народной Республике»! Только полная независимость от «кремля» позволит создать демократическое государство. Призываем братьев-казаков и всех жителей РФ поддержать наш протест про-тив «режима путина»! Хочешь показать, что ты свободный человек, — бойкотируй циничный акт под названием «Перевыборы путина на еще один срок».* Одне зі звернень було підписано Ні-колаєм Козіциним, лідером Міжнародного со-юзу громадських об'єднань «Всевеликое войско Донское», який підтримав Кубанську народну республіку та бойкот виборів Путіна, а потім від-хрестився під натиском спецслужб від своїх слів. Ця подія продемонструвала розкол у середовищі кубанських козаків на пропутінське та радикаль-не крило [9].

Кубань сьогодні

У галузевій структурі крайового ВВП Красно-дарського краю лідирують транспорт і сільське господарство. Порти Новоросійськ і Туапсе за-безпечують перевалку 75% сухих вантажів, що проходять через портове господарство півдня Росії, обслуговують третину російського експорту нафти. У загальній економічній картині Росії Кубань виокремлюють як найважливіший сільськогосподарський регіон, що посідає пер-ше місце по Росії. Краснодарський край — лі-дер по валовому збору зерна (10% від загально-російського) і цукрових буряків (17,3%), один із провідних виробників насіння соняшнику (15%) і виноградних вин (37%).

У 2018 році Кубань входила в топ-10 регіонів, за рахунок яких формується більш як половина валового регіонального продукту Росії, тобто стала одним із десяти найбільших регіонів-донорів за внеском в економіку. Про це йдеться в прогнозі Міністерства з економічного розвитку РФ до 2024 року.

За результатами 2017 року, внутрішній регіо-нальний продукт Краснодарського краю збіль-шився до 2,352 трлн рублів, — за цим показ-ником край посів п'яте місце в РФ за обсягами внутрішнього валового продукту, його випере-дили лише Москва, Московська область, Хан-ті-Мансійський АО і Санкт-Петербург [10].

При тому, що регіон входить у топ-10 найбіль-ших донорів економіки Росії, податкове наван-таження на регіон і амбіційність поставлених перед ним Кремлем завдань збільшується. Від-так, наразі така ситуація сприяє поширенню відцентрових настроїв у регіоні. Так, в одній зі статей російського медійного ресурсу «Царь-град» [11] зазначається, що проблема нерівно-мірності регіонального розвитку йде в ногу з безплідними спробами диверсифікувати ро-сійську економіку. Влада в Кремлі визнає, що до головних загроз економічній безпеці країни належать нерівномірність просторового розви-тку Росії, «посилення диференціації регіонів і муніципальних утворень». Такі формулювання містяться в Стратегії безпеки країни, тут як раз згадуємо лозунг загальноросійських мітингів «Хватит кормить Москву».

Можна як завгодно нахвалявати регіони-доно-ри, але це не змінює ситуації в суб'єктах з важ-кою економічною ситуацією. Топ-5 найбільш

«дорогих» для бюджету регіонів не змінюється не один рік, і на них припадає понад третина всіх дотацій. Серед «щасливчиків» 2018 року — Республіка Дагестан, що отримала більш як 9% усіх дотацій. На другому місці — Якутія з 44 млрд рублів. Третя за обсягом дотація — понад 39,3 млрд руб. припадає на Камчатку. Також дотаційним є анексований Крим. У 2018 частка російських федеральних бюджетних дотацій на Крим зросла з 81 до 126 млрд рублів і становила більш як 70% усієї дохідної частини кримського бюджету [12].

Відтак, прибутки економічно рентабельних регіонів відходять до регіонів неефективного управління та господарювання, а отже, і у перших, і у других немає стимулів розвивати власну економіку, що є додатковою краплею олії у

вогонь самостійницьких настроїв у низці розвинених або ресурсно багатих регіонів Російської Федерації — Сибіру, Далекому Сході, Кубані. Хоча поточна політична ситуація та прискіпливий контроль з боку спецслужб не дають підстав говорити про серйозні трансформації всередині Росії, але національні рухи народів РФ продовжують свою діяльність навіть в умовах тиску. Кубанська народна республіка хоча й представляє на сьогодні місцеву патріотичну ініціативу, однак має реальне історичне підґрунтя та економічний базис для існування і може в час політичних турбулентностей перетворитися на окремого геополітичного гравця, основи для чого закладаються вже зараз непродуманною регіональною політикою Кремля.

Список використаних джерел:

1. Український інститут національної пам'яті. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/historyday/7-veresnya>
2. Ярослав Тинченко. Україна і Кубань. Природне возз'єднання. [Електронний ресурс] // Український тиждень. 25 лютого 2018 р. — Режим доступу: <https://tyzhden.ua/History/209828>
3. Дмитро Щурхало. Паризька мирна конференція 1919 року: на мапі України були Крим і Кубань. [Електронний ресурс] // Радіо свобода. — 30 квітня 2017 р. — Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28457626.html>
4. Станіслав Кульчицький. Під гаслом коренізації. [Електронний ресурс] // Український тиждень. — 10 червня 2018 р. — Режим доступу: <https://tyzhden.ua/History/215052>
5. Информация об оказании гуманитарной помощи гражданам Украины, прибывшим в Краснодарский край на 06 июля 2015 г. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://admkrain.krasnodar.ru/content/21/show/68788/> (дата обращения: 04.09.2015).
6. Баранов А.В. Этнополитические процессы в Краснодарском крае в контексте геополитических трансформаций.
7. Там же.
8. Андрій Воропаєв. Кубанская народная республика — начало развала РФ? [Електронний ресурс] // Обозреватель. — 29 січня 2018 р. — Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/my/politics/pochemu-kubanskaya-narodnaya-respublika-stanet-nachalom-razvala-rf.htm>
9. Андрій Воропаєв. Кремлю удалось задуть первый акт «Кубанской весны» [Електронний ресурс] // Цензор.нет. — 20 березня 2018 р. — Режим доступу: https://m.censor.net.ua/ua/blogs/3056622/kremlyu_udalos_zadushit_pervyyi_akt_kubanskoyi_vesny
10. Кубань вошла в топ-10 крупнейших регионов по вкладу в экономику России. РБК. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://kuban.rbc.ru/krasnodar/freenews/5ba1ef159a7947a15fa06e0b>
11. Катенева Юлия. В России всего три региона-донора, остальные дотационные или банкроты. [Електронний ресурс] // Царьград. — 10 травня 2018 р. — Режим доступу: https://tsargrad.tv/articles/v-rossii-vsego-tri-regiona-donora-ostalnye-dotacionnye-ili-bankroty_131121
12. Євгенія Горюнова. Рейтинговые потери Крыма: когда российские дотации не спасают. [Електронний ресурс] // Крим.Реалії. — 5 червня 2019 р. — Режим доступу: <https://ru.krymr.com/a/rejtingovye-poteri-kryma-kogda-rossijskie-dotatsyi-ne-spasaut/29982282.html>

Олександра КОВАЛЬОВА,
Латиноамериканіст,
Кандидат політичних наук,
Україна

Венесуела: Що шукає Росія у далекому краї?

Despite the widespread belief that Russia's activities in Venezuela pursue purely political goals - including the deployment of military contingents and weapons at a relatively short distance from the United States and permits to use Venezuelan ports and airbases, it is reasonable to believe that obtaining financial and economic benefits is an important goal of the Russian Federation.

Інтереси Російської Федерації (РФ) у Боліваріанській Республіці Венесуелі (Венесуела) можна умовно розділити на дві групи — політичні і військові та бізнесово-економічні. Прийнято вважати, що перші значно переважають другі з огляду на те, що за офіційними даними та твердженнями російських посадовців економічна діяльність РФ у Венесуелі є переважно збитковою. Проте щодо другої групи є значна частина таких видів діяльності, доходи від яких залишаються в «тіні».

Перші зумовлені передусім стратегічним географічним розташуванням Венесуели: у відносній близькості до США, майже в центрі Західної півкулі, з виходом до Карибського моря, з доволі великою територією (916 тис. кв. км), розташованою здебільшого на континентальній частині Південної Америки, а також на численних островах. Межує з першою і третьою за площею країнами регіону — Бразилією і Колумбією. Усе це робить Венесуелу привабливою для РФ з метою створити видимість протидії США у Західній півкулі, а також розташувати військовий контингент, озброєння та військову техніку у «м'якому підчерев'ї» США, якщо виникне така потреба.

Серед інтересів, віднесених до другої групи і пов'язаних передусім з експлуатацією венесуельських мінеральних ресурсів і меншою мірою з торгівлею, можна виокремити кілька основних, які РФ реалізовує як у легальний,

так і в нелегальний спосіб: «чорне золото» (нафта і нафтопродукти), «жовте золото» (власне золото, а також діаманти, боксити, інші цінні мінерали) і «біле золото» (кокаїн).

Зацікавленість у венесуельській нафті, що на сьогодні є основним легальним економічним інтересом РФ у Венесуелі, пояснюється не лише особливими властивостями венесуельського сорту, а також тими стратегічними перевагами, які може надати масштабний доступ до цього ресурсу в країні, що є членом ОПЕК. Перш за все, на думку окремих російських експертів (у тому числі партнера консалтингової компанії RusEnergy М. Крутіхіна [1] та інших), це можливість впливати на формування світової цінової політики в енергетичній сфері. Останнім часом РФ значно розширила свою присутність у венесуельській нафтовій галузі, скориставшись тим, що через американські санкції та несприятливу внутрішню ситуацію у Венесуелі компанії інших країн вийшли з її ринку. Крім того, російська компанія «Роснефть» отримала ліцензію на видобуток природного газу впродовж наступних 30 років, причому весь обсяг видобутого газу спрямовуватиметься на експорт.

Щодо «жовтого золота», то його офіційне значення у російсько-венесуельських відносинах тільки починає зростати, адже на тлі політичної кризи в країні у грудні 2018 року РФ вдалося отримати права на розробку родовищ у Національній зоні стратегічного розвитку «Гірничорудна арка Оріноко», де сконцентровано величезні запаси золота та інших мінералів (міді, діамантів, колтану, заліза, бокситів тощо). Хоча поки що немає прямих доказів залучення РФ до нелегальних закупівель золота, діамантів та інших мінералів у Венесуелі, проте не виключено, що це мало місце [2].

Так само відсутні конкретні свідчення щодо залучення РФ до нелегальної торгівлі «білим золотом» — кокаїном. Є дані про затримання окремих російських громадян при транспортуванні кокаїну, у тому числі венесуельськими

У ФОКУСІ: СВІТ ПОЗА ЧОРНИМ МОРЕМ

службами [3]. США та інші держави неодноразово обвинувачували у торгівлі кокаїном чинний уряд Ніколаса Мадуро, пов'язуючи його із діяльністю нелегальних збройних лівих угруповань на території сусідньої Колумбії — Революційних збройних сил Колумбії (FARC) [4]. Щодо останніх слід зазначити, що саме зараз, паралельно зі значною активізацією діяльності РФ у Венесуелі та через три роки після укладання мирної угоди з колумбійським урядом у 2016 році, деякі з лідерів цього угруповання оголосили про повернення до зброї [5].

Крім того, діяльність РФ у Венесуелі не позбавлена ще такого зворотного боку, як корупційні схеми різного типу, реалізація яких уможливується і спрощується завдяки значній відстані від РФ: продажі товарів, у тому числі зброї, за завищеною ціною, відкоти, використання підставних компаній і осіб, підкуп чиновників, приховування реальних прибутків, нецільове витрачання коштів, їх відмивання тощо.

Торговельно-економічне співробітництво

1. Видобуток і продаж нафти

Венесуельські поклади важкої нафти розташовано здебільшого у нафтовому поясі ріки

Оріноко. За даними, оприлюдненими венесуельським урядом, підтвержені запаси нафти в країні сягають 300,878 млрд бар. [7], що робить їх найбільшими у світі. Підтвержені запаси газу — 5,64 трлн куб. м [8].

Більшість проєктів компанії «Роснефть» [9] у Венесуелі пов'язані з розробкою родовищ важководобувних покладів бітумінозної нафти. Це проєкти, що реалізуються з венесуельською державною нафтогазовою компанією PDVSA у рамках спільних підприємств (див. рис. 1):

- «Петромонагас» — інтегрований проєкт, частка НК «Роснефть» — 16,67%;
- «Петроперіха» — зріле родовище, частка «Роснефти» — 40%;
- «Бокерон» — зріле родовище, частка «Роснефти» — 26,67%;
- «Петроміранда» — новий інтегрований проєкт, частка «Роснефти» — 32%;
- «Петровікторія» — новий інтегрований проєкт, частка «Роснефти» — 40%.

Обслуговуванням спільних видобувних підприємств займається спільна сервісна компанія «Перфоросвен».

Рис. 1. Видобувні проєкти компанії «Роснефть» у Венесуелі

Росія використовувала сприятливі політичні відносини з урядом Венесуели для посилення присутності у нафтовому секторі країни. Однак російські компанії, що працюють там, зіштовхнулися із численними труднощами. У 2009 році російський консорціум у складі п'яти провідних нафтових компаній — «Лукойл», «Сургутнефтегаз», «Роснефть», «ТНК-ВР» і «Газпромнефть» — зобов'язався інвестувати 16,2 млрд дол. США у розробку нафтового блоку «Хунін-6» у бітумінозних пісках поясу Оріноко, в рамках масштабного спільного проекту «Петроміранда». Угода включала виплату PDVSA бонусу в розмірі 600 млн дол. Крім того, російська нафтова компанія «Роснефть» як член консорціуму «Хунін-6» згодом уклала контракт з PDVSA щодо прав на блок «Карабобо-2», здійснивши плату за роялті в розмірі 1 млрд дол., тоді як російська фірма «Лукойл» уклала контракт на блок «Хунін-3».

Однак, як і інші зарубіжні компанії у Венесуелі, російські стикнулися із неефективним управлінням PDVSA і зазнали втрат. У результаті у 2013 році «Сургутнефтегаз» і «Лукойл» вийшли з проекту. «Роснефть» викупила їхні частки, як згодом і частки інших російських компаній, що залишили пояс Оріноко, і в такий спосіб зосередила в своїх руках діяльність у нафтовому секторі Венесуели. У липні 2014 року російська експансія продовжилася придбанням «Роснефтью» венесуельських активів Weatherford International [10].

У грудні 2017 року дочірнє підприємство компанії «Роснефть» отримало ліцензію на розробку **газових родовищ** Патао і Мехільонес на шельфі Венесуели терміном на 30 років із правом експорту газу з перспективою виробництва СПГ. Геологічні запаси родовищ оцінюються у 180 млрд куб. м. Упродовж 2018 року компанія здійснювала роботи з оцінки варіантів буріння, розробки і облаштування родовищ [11].

2. Санкції США щодо Венесуели

США вперше запровадили санкції проти уряду Венесуели у 2015 році. Санкції, які запроваджувалися з того часу, були спрямовані здебільшого проти окремих осіб і компаній, пов'язаних з адміністрацією Н. Мадуро. Їх було значно розширено 28 січня 2019 року. Міністерство фінансів США заблокувало все майно та капіталовкладення PDVSA, які підпадали під юрисдикцію США, і заборонило американським фізичним і

юридичним особам здійснювати операції з цією компанією. Спочатку наміром було обмежити прямий вплив на неамериканських громадян, які займаються непов'язаною зі США торгівлею. Однак уточнення, зроблені адміністрацією США впродовж березня і квітня 2019 року, включали попередження про те, що неамериканські громадяни, які мають справи з PDVSA, можуть підпадати під санкції навіть за відсутності зв'язку зі США.

11 березня Міністерство фінансів США включило до санкційного переліку «Єврофінанс Моснарбанк» [12] через послуги з обходу фінансових санкцій США, які банк надавав PDVSA. Також банк допомагав випускати венесуельську криптовалюту El Petro. Всі активи кредитної організації в американській юрисдикції заморожені, фізичним і юридичним особам США заборонено укладати угоди з цим банком або здійснювати будь-які транзакції.

Зазначений російсько-венесуельський банк було створено у 2009 році для фінансування спільних проектів (акціонери: Газпромбанк, ВТБ, венесуельський Фонд національного розвитку Fonden S.A.) з офісами в Москві, Каракасі, Пекіні, Невинномиську, П'ятигорську, Ставрополі і Ярославлі. 49,99% акцій належать венесуельському державному Fonden S.A. Російським ВТБ і Газпромбанку в «Єврофінанс Моснарбанке» належали блокуючі пакети акцій (25% + 1 акція у кожного), які вони після запровадження санкцій безоплатно передали Федеральному агентству з управління державним майном «Росимущество» [13].

Санкції, запроваджені проти Венесуели у січні 2019 року, згодом були уточнені. Управління контролю за іноземними активами (OFAC) видало загальні ліцензії на здійснення певних операцій і заходів, пов'язаних з PDVSA та її дочірніми компаніями, деякі з них — на визначені обмежені періоди. OFAC спочатку надало дозвіл на операції з американськими дочірніми компаніями PDVSA — PDV Holding, Inc. (PDVH) та Citgo Holding, Inc. — до 27 липня 2019 року; у березні 2019-го загальну ліцензію для цих підприємств було подовжено на 18 місяців. Водночас OFAC уповноважило згадані компанії, а також інші американські компанії на імпорт нафти PDVSA до 28 квітня 2019 року, але платежі мали здійснюватися на заблокований американський рахунок. Спочатку OFAC уповноважило кілька

американських компаній, що діють у Венесуелі у спільних проєктах з PDVSA, у тому числі Chevron, продовжити свою діяльність до 27 липня 2019 року. Згодом цей дозвіл був подовжений до 25 жовтня 2019-го.

Усе це мало на меті запобігти виникненню паливної кризи, а також банкрутству PDVSA, в результаті чого, зокрема, «Роснефть» могла заволодіти часткою Citgo.

У березні держсекретар США М. Помпео звинуватив «Роснефть», яка продовжувала купувати нафту в PDVSA, у порушенні санкцій, запроваджених у січні 2019 року проти Венесуели [14]. У відповідь «Роснефть» у своїй заяві [15] назвала ці обвинувачення «безпідставними» і наголосила, що провадить у Венесуелі винятково комерційну діяльність, не втручаючись у політику, і ця діяльність і постачання нафти здійснюються відповідно до міжнародних норм і договорів, укладених до запровадження санкцій. Крім того, юристи «Роснефти» посилалися на згаданий вище дозвіл на імпорту нафти PDVSA.

Санкції було посилено 5 та 12 квітня 2019 року, коли під їхню дію потрапили компанії-оператори та судна, які займалися транспортуванням венесуельської нафти на Кубу. Подальше суттєве поглиблення санкцій відбулося 5 серпня 2019 року — поняття «уряд Венесуели» було поширено на PDVSA. Також були дозволені вторинні санкції (фінансові та візові обмеження) щодо негромадян США, які надають допомогу або підтримують уряд Н. Мадуро, що може призвести до санкцій США проти іноземних енергетичних компаній, спільні підприємства яких із PDVSA утримували нафтову промисловість Венесуели на плаву.

Є інформація, що внаслідок цих останніх санкцій китайська нафтовидобувна компанія China Huanqiu Contracting and Engineering Corporation — дочірня компанія державної China National Petroleum Corp. — вийшла з проєктів у Венесуелі [16].

3. Збільшення доходів РФ унаслідок санкцій США

Після того, як уряд США почав із січня 2019 року посилювати санкції проти уряду Н. Мадуро та компаній, які пов'язані з PDVSA чи торгували з нею, кілька компаній вийшли з проєктів у Венесуелі, інші припинили торговельні відносини з цією країною. На цьому тлі «Рос-

нефть» стала найбільшим покупцем венесуельської нафти, зайнявши місце цих компаній. У липні частка «Роснефти» в експорті венесуельської державної нафтогазової компанії PDVSA становила 40%, а у серпні, за прогнозами, мала сягнути 60%. «Роснефть» наголошує, що не порушує санкцій США, оскільки здійснює закупівлю нафти у Венесуелі в рахунок оплати за кредитами, наданими цій країні раніше.

На думку деяких аналітиків, Росія не лише нічого не втрачає від венесуельської кризи, більш того, вона їй вигідна [17]. За підрахунками Bloomberg, за період з листопада 2018-го до липня 2019-го російські компанії отримали 905 млн дол. додаткових доходів за рахунок збільшення експорту на тлі зростання цін на нафту [18].

За інформацією Reuters, навесні цього року «Роснефть» почала самостійно займатися орендою танкерів і маркетингом венесуельської нафти, тоді як раніше купувала сировину в PDVSA та реалізовувала її трейдерам. Зараз «Роснефть» реалізує її не для прямого продажу, а постачає переробникам, передусім у Індії та Китаї. Зокрема, для переробки венесуельської нафти «Роснефть» використовує розташований в Індії (м. Вадиар, штат Гуджарат) високотехнологічний нафтопереробний завод (НПЗ) компанії Essar Oil Limited, частку в якому (49,13%) вона придбала в серпні 2017 року. Більш як половина всієї сировини, що переробляється на НПЗ, — важка венесуельська нафта. НПЗ має усю необхідну інфраструктуру (глибоководний нафтовий термінал та електростанцію), а також велику роздрібну мережу з понад 3,5 тис. заправних станцій по всій Індії, які працюють під брендом Essar. Готові нафтопродукти з НПЗ надходять здебільшого до Індії та Китаю. У такий спосіб «Роснефть» обходить американські санкції.

За даними управління енергетичної інформації Департаменту енергетики США (U.S. Energy Information Administration, EIA), на тлі санкцій щодо Венесуели Росія збільшила експорт нафти і нафтопродуктів до США втричі (порівняно з аналогічним періодом минулого року), завдяки чому обсяг її поставок сягнув 5,7% американського нафтового імпорту [19] (16,982 і 17,429 млн бар. у квітні й травні відповідно [20]).

Загалом за період із січня по травень 2019 року США імпортували 61,749 млн бар. російської

нафти (що на 7,932 млн більше, ніж обсяг імпорту за відповідний період 2018-го) і 33,584 млн бар. венесуельської (що на 49,597 і 83,81 млн менше, ніж було імпортовано за такий же період 2018-го та 2017 року відповідно).

За даними ЕІА, найбільші обсяги нафти і нафтопродуктів РФ експортувала до США у 2010 році (максимальний обсяг за рік — у серпні: 24,371 млн бар.) і дещо менше у 2011-му (максимальний обсяг за рік — у жовтні: 22,120 млн). Поставки значно скоротилися з кінця 2013 року і досягли мінімуму в листопаді 2014-го (5,102 млн бар.), дещо збільшилися у 2016-му (досягнувши максимуму в липні — 16,697 млн); зменшення спостерігалось знову з жовтня 2018 року (мінімальний обсяг був у листопаді — 7,611 млн) і доволі різке збільшення у квітні 2019 року [20].

За твердженням аналітика Raiffeisenbank, прямих контрактів між РФ і США при постачанні нафти і нафтопродуктів немає, російську нафту Сполученим Штатам продають міжнародні трейдери. Аналітик не вбачає стійкої тенденції у збільшенні поставок російської нафти до США [22].

На думку аналітика консалтингової компанії FGE Д. Полгар, причиною зростання поставок стало те, що після запровадження санкцій щодо PDVSA американські НПЗ повинні були компенсувати недоотримані обсяги венесуельської нафти, тому й збільшили імпорт сортів, подібних до венесуельської, в тому числі російської Urals. Впродовж тижня, з 23 лютого до 1 березня 2019 року, до США доставили один танкер нафти з Венесуели і щонайменше дев'ять — з Росії. Також зросли поставки нафти з Мексики та Саудівської Аравії.

Крім того, за інформацією, опублікованою агентством Bloomberg 5 березня 2019 року, РФ уперше з моменту запровадження санкцій відправила до Венесуели партію лігроїну, який використовують для розбавлення венесуельської нафти з метою її транспортування трубопроводом на експорт. До санкцій Венесуела щомісяця імпортувала 2–3 млн бар. надривної нафти зі США, у 2018 року основними постачальниками були Reliance Industries Ltd., Citgo Petroleum Corp.'s LDC Supply Trading, Vitol Group і Trafigura Ltd. [18]. Розбавлена нафта постачатиметься до апрейдерів, якими володіє PDVSA спільно з «Роснефтью», Chevron Corp.,

Total SA та Equinor ASA. У матеріалі Bloomberg зазначається, що після того, як Litasco SA — торговельна компанія LUKOIL Group, і товарно-торговельна компанія Trafigura Group Pte припинили торгівлю з Венесуелою через санкції, «Роснефть» посіла їхні позиції.

4. Проблема Citgo Petroleum Corp.

У листопаді 2016 року «Роснефть» отримала в заставу 49,9% акцій Citgo Petroleum Corp. — на той час дочірнього підприємства PDVSA, розташованого на території США, — як забезпечення за кредитом на 1,5 млрд дол. Якщо PDVSA допустить дефолт за зобов'язаннями, «Роснефть» може отримати контроль над Citgo, якій належать три НПЗ (у містах Лейк-Чарльз, штат Луїзіана; Лемонт, штат Іллінойс; Корпус-Крісті, штат Техас), дев'ять трубопроводів, 48 терміналів для зберігання нафтопродуктів і мережу АЗС. Уся ця мережа, за даними агентства, виробляє 749 тис. бар. нафти щодня, що дорівнює приблизно 5% потужності всіх НПЗ США [24].

Попри те, що «Роснефть» заявляла, що оперувати Citgo вона і не хоче, і не може через санкції, а застава є чисто технічною, новина викликала неабияке занепокоєння у США. У Конгресі США неодноразово висловлювали стурбованість тим, що контрольний пакет цього оператора може дістатися «Роснефти», кілька сенаторів написали листи з проханням розібратися в ситуації. Після численних звернень конгресменів США до президента Трампа адміністрація у вересні 2017 року анонсувала плани заблокувати реалізацію угоди «Роснефти» щодо Citgo Petroleum.

Група республіканців і демократів підготувала проект закону про послаблення російсько-венесуельської загрози (Russian—Venezuelan Threat Mitigation Act) [25], спрямованого на протидію «Роснефти» в отриманні контролю над будь-якою енергетичною компанією в США. Він передбачає моніторинг і розслідування зростання участі Росії у венесуельській кризі. Законопроект був внесений до Палати представників 28 лютого 2019-го та ухвалений 25 березня. Його ще має ухвалити Сенат і підписати президент США, щоби він став законом. 8 квітня 2019-го його було передано до підкомітету Сенату.

На тлі санкцій кілька компаній подали позови до Венесуели про відшкодування збитків,

У ФОКУСІ: СВІТ ПОЗА ЧОРНИМ МОРЕМ

пов'язаних з експропріацією, зокрема, гірничої фірма Crystallex, енергетична ConocoPhillips і виробник склотари Owens Illinois. Незважаючи на те, що деякі з цих позовів були спрямовані проти держави і не були спеціально націлені на PDVSA, через існування прецеденту компанії змогли вимагати власний капітал у Citgo. Компанія ConocoPhillips відсудила 2 млрд дол., а компанія Crystallex — 1,4 млрд і хотіла через позов в окружний суд Техасу заарештувати нафтопереробний завод Citgo в Техасі, заставними правами на який володіє «Роснефть», заявляючи, що остання отримала акції НПЗ шляхом шахрайства.

Залишити Citgo у власності уряду Венесуели під управлінням голови венесуельського парла-

менту — Національної асамблеї — Хуана Гуайдо, визнаного багатьма країнами, у тому числі Сполученими Штатами, законним президентом Венесуели, допомогли нові санкції, ухвалені Д. Трампом у травні 2018 року. Було заборонено операції, пов'язані з купівлею венесуельської заборгованості включно із дебіторською заборгованістю та з будь-якою заборгованістю перед Венесуелою, забезпеченою заставою.

5. Видобуток золота і діамантів

Венесуела володіє величезними покладами не лише нафти і газу, а також різних мінеральних ресурсів і металів (Рис. 2).

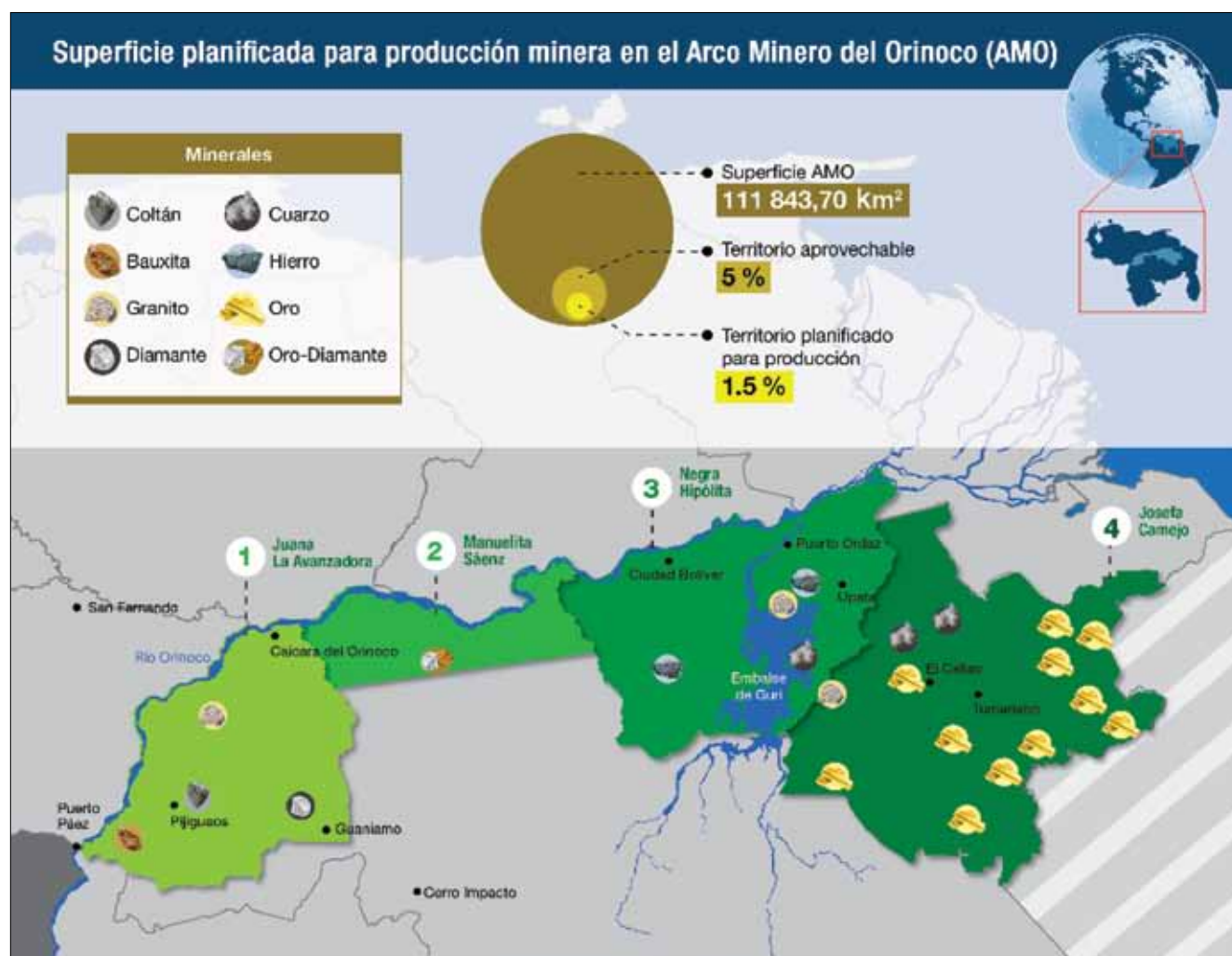

Рис. 2. Зосередження родовищ золота, діамантів і рудних покладів у басейні Оріноко

Передусім це стосується золота і діамантів. Підтверджені поклади золота у Венесуелі, за даними уряду Н. Мадуро, є першими за обся-

гом у світі: вони становлять 2236 т і оцінюються у 94 млрд євро. Щодо діамантів підтверджені запаси сягають 1020 млн каратів, що робить

їх також найбільшими за обсягом у світі. Крім того, Венесуела посідає перше місце у світі за підтвердженими покладами нікелю — 28,928 млн т; також великими є підтвержені поклади бокситів — 321,34 млн т, заліза — 14,605 млн т (п'яте місце у світі), фосфатів — 7,4 млн т тощо [26].

5 грудня 2018 року на зустрічі у Москві президентів Венесуели Н. Мадуро і РФ В. Путіна було узгоджено інвестування Росією 1 млрд дол. у гірничодобувну промисловість Венесуели, переважно у видобуток золота. Крім того, РФ намагається отримати доступ до району Кучіверо, поклади діамантів у якому є найбільшими в країні — 40 млн т алмазовмісної породи.

Є багато свідчень на користь того, що нелегальний видобуток золота і діамантів у Венесуелі має значні масштаби. Одним із непрямих доказів цього може бути різке падіння видобутку [28]. За даними з дослідження, що присвячене організованій злочинності та нелегальному видобутку золота у Латинській Америці та виконане організацією «Глобальна ініціатива проти транснаціональної організованої злочинності» у 2016 році, у Венесуелі найбільший у регіоні обсяг золота видобувається і реалізовується нелегально — 91% загального видобутку. Дані, які допомогли оцінити масштаби нелегального видобутку, дослідники отримали у тому числі зі звітів митних служб Швейцарії та США за 2013 рік. У той час, як державні органи Венесуели звітували про обсяг виробництва у 2 т, митна служба США — про завезення з Венесуели 3 т, а Швейцарії — 10 т золота [29].

Упродовж тривалого часу золотовидобуток у Венесуелі контролювали місцеві злочинні угруповання, що призвело до значного зниження рівня офіційного виробництва. Унаслідок падіння ціни на нафту уряд Венесуели посилив увагу до гірничодобувної галузі. У березні 2015 року Н. Мадуро передав PDVSA акції державної гірничодобувної компанії MINERVEN. Декретом №2.248 від 24 лютого 2016 року було створено Національну зону стратегічного розвитку «Гірничорудна арка Оріноко», ресурси якої планувалося освоювати в межах спільних підприємств, в яких частка держави мала становити мінімум 55%. До інвестування запрошувалися компанії різних країн, у тому числі Китаю, Росії, Саудівської Аравії, США та інших. При цьому уряд сконцентрував видобуток

у руках дрібних приватних підприємців (приблизно 40 тис. осіб). Проте дрібні підприємці продовжували потерпати від діяльності злочинних угруповань, що призводило до численних жертв. У 2017 році Збройні сили провели низку каральних операцій, встановивши фактичний контроль над видобутком. Це допомогло дещо збільшити офіційні показники видобутку, який становив 8,5 т золота за підсумками 2017 року та 9,1 т — у першому півріччі 2018-го [29]. Попри це, обсяг нелегального видобутку та експорту золота і діамантів залишається значним.

Військове співробітництво між РФ і Венесуелою

1. Етапи співпраці

Угода про військово-технічне співробітництво (ВТС) між РФ і Венесуелою була укладена у 2001 році. Вона передбачала як постачання російського озброєння, так і спільне його виробництва, а також послуги з обслуговування, експлуатації, ремонту і модернізації зброї та військової техніки; постачання спорядження і матеріалів для будівництва і обладнання військових об'єктів; підготовку військових фахівців; здійснення спільних дослідних і випробувальних робіт з розробки військового озброєння тощо. Активне співробітництво розпочалося з контракту щодо закупівлі сотні автоматів Калашникова, укладеного у травні 2005 року.

Сума контрактів у сфері ВТС між РФ і Венесуелою з 2001-го по 2013 рік оцінюється у 11 млрд дол., що зробило цю країну головним покупцем російської зброї в Західній півкулі. Це становить понад дві третини від загального обсягу (14,5 млрд дол.) продажів у регіоні російського «Рособоронекспорта».

Продажі озброєнь у 2006–2014 роках можуть бути розділені на три групи закупівель [30]. Перша група вартістю приблизно 4 млрд дол. включала гелікоптери, винищувачі та стрілецьку зброю. Венесуела придбала у РФ 53 гелікоптери, в тому числі 38 багатоцільових гелікоптерів Мі-17В5, 10 ударних гелікоптерів Мі-35М2 і 3 важкі транспортні гелікоптери Мі-26Т2. Кількість проданих Венесуелі гелікоптерів була такою значною, що у 2011 році компанія «Транзас» оголосила, що планує створити у Венесуелі регіональний навчальний центр для пілотів гелікоптерів. Центр було офіційно відкрито лише 29 березня цього року. За інформа-

цією «Рособоронэкспорта», він був створений за його контрактом з акціонерною компанією військової промисловості Венесуели САВІМ [31]. Окрім гелікоптерів, до першої групи закупівель входили 24 винищувачі Су-30МК2, 100 тис. автоматів Калашникова АК-103, а також російська допомога у будівництві заводу з їх виробництва. Будівництво було розпочате у 2007 році, згодом припинене через корупцію, однак нещодавно відновлене. Завершити будівництво планується наприкінці цього року [32].

Друга група продажів російської зброї до Венесуели, постачання якої відбувалося впродовж 2008–2011 років, включала 12 самохідних комплексів ППО 9К331 «ТОР-М1», зенітні установки ЗУ-23, 12 реактивних систем залпового вогню 9К58 «Смерч», самохідні артилерійські установки 2С23 «Нона-СВК» 120 мм, 1800 ПЗРК «Ігла-С», ракети «повітря-поверхня» Х-31 і 92 танки Т-72Б1В. Серед інших російських систем, придбаних Венесуелою в цей період, були бронетранспортери 100 БМП-3М і 114 БТР-80А, а також мобільні зенітно-ракетні комплекси С-300ВМ.

Третя група продажів, про яку домовлялися у той час, коли у 2012 році здоров'я У. Чавеса погіршилося, була лише частково реалізована через поглиблення економічних проблем у Венесуелі. До цієї групи входили російські швидкісні катери, підводні човни та тренувальні літаки Як-130, а також 10 ударних гелікоптерів Мі-28 «Нічний мисливець».

У травні 2014 року під час 10-го засідання Міжурядової російсько-венесуельської комісії високого рівня між Збройними силами Венесуели та Федеральною службою військово-технічного співробітництва Росії було укладено додаткові угоди про закупівлю зброї.

Проте, незважаючи на кредити, які Венесуелі неодноразово надавала РФ на придбання зброї, через економічну і соціальну кризу в країні закупівлі практично припинилися. Це дало можливість китайським збройовим компаніям здійснити вторгнення на ринок, на якому колись майже повністю домінувала РФ, що пояснюва-

лося тим, що китайська зброя була дешевшою порівняно з російською. Понад те, Китай мав більший потенціал для фінансування великих закупівель зброї, ніж Росія, — фактор, що набуває дедалі більшого значення у Венесуелі через кризу.

Попри заяву колишнього радника з національної безпеки президента США Дж. Болтона щодо укладання Венесуелою та РФ нового контракту про купівлю зброї на 209 млн дол., за останні роки, за твердженням російських і венесуельських урядовців, нових угод такого характеру укладено не було. За інформацією, наданою російському агентству «Інтерфакс» Федеральною службою з військово-технічного співробітництва РФ, на початку 2019 року Росія та Венесуела уклали нові контракти на ремонт військової техніки [33].

Закупівлі Венесуелою російської зброї сприяли встановленню тісних дружніх відносин між країнами і створили передумови для готовності Венесуели приймати російські військові сили.

Оскільки Конституція Венесуели забороняє розміщення на її території іноземних військових баз, постійного офіційного військового контингенту РФ у цій країні немає. За твердженням уряду РФ, російські військові, що перебувають на території країни, та ті, що періодично прибувають, є винятково технічним персоналом, який обслуговує російську військову техніку, закуплену венесуельськими збройними силами (передусім гелікоптерів), тренує венесуельських військових та інструктує щодо використання та обслуговування цієї техніки, а також обслуговує окремі російські об'єкти і майно.

Проте періодично з'являється інформація про наявність на території країни російського військового контингенту та найманців — контрактників приватних військових компаній РФ, у тому числі вдягнутих у форму венесуельських Збройних сил.

Фото 1. Російські військові у Венесуелі

Джерело: <https://colonelcassad.livejournal.com/5039645.html>

2. Російські ПВК у Венесуелі

За інформацією Reuters, до Венесуели напередодні президентських виборів у травні 2018 року, а також згодом під час урядових протестів у січні 2019-го прибули контрактники відомої російської приватної військової компанії Вагнера для охорони президента Н. Мадуро. Різні джерела повідомили виданню різні дані: голова комітету Загальноросійських офіцерських зборів Євген Шабаєв заявив, що бійців у Венесуелі приблизно 400 осіб, інші особи — що бійців невелика кількість; що прибували кількома окремими групами в різний час [34]. Прес-секретар президента РФ Д. Песков [35], російське посольство у Венесуелі та інші російські офіційні особи й установи, у тому числі Комітет з оборони і безпеки Ради Федерації, спростували ці заяви.

У більшості експертів сам факт присутності у Венесуелі російських найманців — контрактників ПВК — сумнівів не викликає, питання виникає лише щодо їхньої кількості та цілей перебування. На думку багатьох російських

експертів, російські найманці у Венесуелі на-вряд чи захищали президента Н. Мадуро, більш вірогідно, що вони захищали російські об'єкти і майно, які могли бути пошкоджені чи розкрадені під час масових протестів (тренувальну базу для пілотів гелікоптерів, завод з виробництва АК, офіси російських компаній і дипломатичних представництв тощо) [36]. Є припущення, що найманці, серед іншого, займаються тренуванням військовослужбовців і цивільних загонів (ополченців) Національної боліваріанської поліції. Також висловлювалися припущення стосовно того, що найманці могли забезпечувати безпеку при ймовірному транспортуванні венесуельських золотих резервів. Деякі з експертів, як і окремі опитані із самих найманців, висловлювали думку, що їхня присутність у Венесуелі, а також поширення інформації про те, що члени ПВК Вагнера захищатимуть Н. Мадуро, використовувалися для створення враження «російської присутності» для підтвердження як підтримки уряду з боку РФ, так і наявності особливих російських інтересів у країні, які РФ готова захищати.

Щодо участі російських ПВК у нелегальній торгівлі золотом і діамантами у Венесуелі, то вона є досить імовірною, хоча, за твердженням окремих експертів, навряд чи масштабна. Є окремі свідчення щодо того, що російські структури досі не могли отримати прямий доступ до венесуельського золота, оскільки його донедавна фактично контролювали китайці внаслідок угоди, укладеної урядом у 2012 році з CITIC Group de China [2].

Ескалація напруженості у відносинах США—РФ у Венесуелі

Аналіз розвитку подій у Венесуелі з кінця 2018 року допомагає зробити висновок про те, що нинішня адміністрація Д. Трампа, на відміну від попередніх урядів США, робить особливий акцент на російській присутності на території Венесуели, навмисно перебільшуючи масштаби загрози, яку вона становить для безпеки регіону. США використовують це для тиску на уряд Н. Мадуро і водночас для ескалації напруженості у своїх відносинах із РФ і тиску на російський уряд як у питаннях щодо власне Венесуели, так і, ймовірно, в інших питаннях відносин.

Під час російської військової кампанії проти Грузії у 2008 році як відповіді на військово-морську присутність США у Чорному морі Росія направила до Венесуели два надзвукові стратегічні ракетоносці Ту-160, які після цього взяли участь у спільних навчаннях у Карибському басейні. Приблизно через місяць до Венесуели прибули чотири кораблі ВМС Росії на чолі з флагманом Північного флоту атомним крейсером «Петр Великий» — есмінець «Адмірал Чабаненко», тральщик і вантажне судно для участі у спільних російсько-венесуельських військово-морських навчаннях у Карибському морі. На той час США не розглядали РФ як потугу, спроможну створити реальну загрозу для їхньої безпеки, тому офіційна реакція на це не була жорсткою, у тому числі держсекретар К. Райс висловила стосовно того, що «кілька російських кораблів не спроможні змінити баланс влади» [37]. Однак при цьому речник Держдепартаменту Ш. Маккормак заявив, що США скасовують узгоджену так звану Угоду 123 (Угоду щодо співробітництва в сфері мирного використання атомної енергії) [38], яка очікувала на ухвалення в Конгресі США.

27–29 серпня 2013 року РФ так само надіслала до Венесуели два стратегічні бомбардувальники Ту-160 і чотири кораблі ВМФ, у тому числі ракетний крейсер «Москва». Це було за три місяці до початку Євромайдану в Києві, який було використано РФ як привід для початку агресії проти України. Слід зазначити, що під час перельоту бомбардувальників з Венесуели до Нікарагуа стався інцидент: вони без попередження зайшли у повітряний простір Колумбії й були перехоплені колумбійськими винищувачами [39].

У грудні 2018 року РФ знову надіслала до Венесуели два Ту-160 — за запевненням російських посадовців, для участі у навчаннях військово-повітряних сил. Однак цього разу на тлі політичної кризи у Венесуелі та суттєвого зростання напруженості у відносинах між РФ і США це було розцінено в США як безпосередня демонстрація з боку РФ своїх можливостей і намірів створити загрозу супердержаві в її «задньому подвір'ї», у тому числі з метою попередження втручання США на територіях, які Росія вважає власною сферою впливу, передусім в Україні. Відтоді США пильно стежать за переміщеннями російських військових і транспортних літаків і кораблів до Венесуели, розцінюючи майже кожний прибутий російський військовий транспорт як свідчення збільшення РФ військової присутності у безпосередній близькості від США.

Натомість російські посадовці різних рівнів дуже активно, використовуючи кожен можливість, заперечують збільшення військового контингенту у Венесуелі, наголошують на зменшенні кількості особового складу і навіть на використанні для обслуговування військової техніки в цій країні не військового, а цивільного технічного персоналу з відповідних підприємств.

23 березня 2019 року до Венесуели прибули два літаки військово-повітряних сил РФ, які привезли російських чиновників зі сфери оборони і 100 військових. За словами свідка репортера Х. Майорка, на першому літаку прибув серед інших начальник штабу сухопутних військ В. Тонкошуров; на другому вантажному літаку було доставлено 35 т вантажу [40]. Після цього США звинуватили Росію в «необачній ескалації» в цій південноамериканській країні. Президент США Дональд Трамп зобов'язав Росію

вивести всі війська з Венесуели. Організація американських держав у своїй заяві назвала присутність російської військової техніки та особового складу «дією, яка може завдати шкоди суверенітету Венесуели» [41]. У відповідь Міністерство закордонних справ Росії заявило, що літаки перевозять лише спеціалістів, які обслуговують зброю і військово обладнання, придбане Венесуелою, відповідно до укладених раніше договорів.

Через кілька днів США дійшли висновку, що прибулі військові є фахівцями у сфері кібербезпеки. За твердженням російських посадовців, IT-спеціалісти у Венесуелі обслуговують техніку і тренують венесуельський персонал. Про високу ймовірність того, що російські фахівці з кібертехнологій у Венесуелі не лише обслуговують техніку, а й здійснюють спільні з венесуельськими фахівцями кібератаки), свідчать дані досліджень, здійснених спецслужбами США, Великої Британії, Іспанії та інших країн, щодо поширення фейкових новин і дезінформації, а також шкідливих програмних засобів із російських і венесуельських серверів, зокрема, під час політичної кризи 2017 року в Каталонії (Іспанія).

З початку 2019 року різні інформаційні агентства, у тому числі російські, повідомляли про неодноразове прибуття до Венесуели російських військових літаків (як винищувачів, так і транспортних).

9 липня 2019 року командувач Південного командування Збройних сил США адмірал Крейг С. Фоллер у своїй доповіді на засіданні Комітету у справах Збройних сил Сенату США заявив про наявність доказів присутності численного російського військового контингенту на території Венесуели [42], а також про те, що угоди з продажу зброї та навчання особового складу і технічного персоналу «потенційно можуть забезпечити Москву регіональною платформою для набору джерел розвідки та збору інформації» [43].

15 серпня 2019 року РФ і Венесуела уклали угоду щодо взаємного дозволу для використання портів для військових кораблів. Національна асамблея Венесуели, очолювана Х. Гуайдо, вже оголосила цю угоду незаконною. Таке рішення підтримала Організація американських держав.

11 вересня 2019 року США оголосили про активацію Міжамериканського договору про

взаємну допомогу (Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance, TIAR). Про це йдеться в офіційній заяві держсекретаря США М. Помпео [44]. Міжамериканський договір про взаємну допомогу було укладено у 1947 році у м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія) на Міжамериканській конференції з оборони. Головний принцип договору полягає в тому, що напад на будь-яку державу-учасницю трактується як напад на всі країни-учасниці. За словами М. Помпео, рішення про активацію було викликано, серед іншого, розпочатими 10 вересня масштабними навчаннями Збройних сил Венесуели на кордоні з Колумбією, що «загрожують миру і безпеці сусідів Венесуели». Крім США і венесуельської опозиції, рішення про активацію Міжамериканського договору про взаємну допомогу підтримали ще десять держав. Це рішення США може розглядатися і як ще один із важелів тиску на венесуельський уряд, і як засіб збільшення невдоволення політикою уряду Н. Мадуро в суспільства самої Венесуели та в регіональної і світової спільнот, що має підготувати ґрунт для усунення його від влади.

Імовірні ризики для РФ зміни уряду у Венесуелі

Політична криза, яка розпочалася у Венесуелі після обрання президентом Н. Мадуро, суттєво поглибилася наприкінці минулого 2018 року, коли голова Національної асамблеї Х. Гуайдо проголосив себе легітимним президентом країни. Його підтримало багато держав світу, передусім США. Американські санкції, запроваджені в січні 2019-го, погіршили соціально-економічну ситуацію в країні. На цьому тлі усунення від влади уряду Н. Мадуро стає дедалі ймовірнішим.

У разі зміни уряду і особливо у разі радикальної зміни режиму і приходу до влади опозиції є імовірність оскарження новою владою домовленостей, досягнутих Н. Мадуро з РФ та іншими державами, зокрема, з Китаєм і Кубою. Йдеться передусім про угоди, укладені після обрання у 2015 році опозиційного щодо уряду Н. Мадуро складу Національної асамблеї, який їх не ратифікував. Про те, що невизнані парламентом угоди не є законними, вже оголосив у січні 2019-го К. Веккьо — представник голови Національної асамблеї, самопроголошеного президента Х. Гуайдо.

Зокрема, можуть бути оскаржені узгоджене в 2016 році збільшення за 500 млн дол. частки «Роснефти» в СП «Петромонагас» з 16,7% (отриманих від «ТНК-ВР») до 40% і передача «Роснефти» у 2017 році прав на розробку газових ділянок Патао і Мехільонес на шельфі.

Крім того, Національна асамблея вже визнала незаконною військову угоду Венесуели з РФ від 15 серпня 2019 року про взаємне використання портів військовими кораблями, оскільки вона не була ухвалена за встановленою процедурою: її не було розглянуто ані Комісією із зовнішньої політики, суверенітету та інтеграції, ані парламентом [45].

Також є інші ризики. Наприклад, те, що поточні рівні видобутку по «Петровікторія» і «Петроміранда» є набагато нижчими, ніж обумовлено у схвалених парламентом угодах, може дати новому режиму формальний привід для їх розірвання [46].

Щодо розміру **заборгованості** Венесуели перед РФ точних даних немає. Венесуела ніколи не публікувала всієї інформації про свої борги. Так само немає повних даних про російські капіталовкладення у цій країні.

За розрахунками агентства Reuters, зробленими в серпні 2017 року, з 2006-го уряд Росії і держкомпанія «Роснефть» надали Венесуелі кредити або кредитні лінії на загальну суму не менш як 17 млрд дол. Ця сума включала аванс на 6 млрд дол., який «Роснефть» сплатила PDVSA наперед за постачання нафти.

PDVSA повертає «Роснефти» борг постачанням сировини. У 2014 році «Роснефть» і PDVSA уклали контракт, згідно з яким остання зобов'язалася забезпечити поставку 1,6 млн т нафти і 7,5 млн т нафтопродуктів упродовж п'яти років, а за контрактом, підписаним того ж року пізніше і також розрахованим на п'ять років, — 1,6 млн т нафти і 9 млн т нафтопродуктів. Однак у 2018 році постачання затримувалося. У квітні 2018 року «Роснефть» і PDVSA підписали угоду про рефінансування боргу, за якою венесуельська компанія зобов'язалася поставити «Роснефти» більше нафти в рахунок прострочених постачань — з розрахунку приблизно 380 тис. бар. на день замість колишніх 310 тис. бар., за даними Reuters.

У листопаді 2017 року РФ ухвалила реструктуризацію заборгованості Венесуели, погодилася

відтермінувати виплату 3,15 млрд дол. за кредитом, наданим у 2011 році для закупівлі російської зброї, до 2027 року [47].

За інформацією, опублікованою «Роснефтью», наприкінці 2018 року борг PDVSA (без урахування оплати за відсотками, якої «Роснефть» не розкриває) становив 2,3 млрд дол. [48]; наприкінці першого кварталу 2019-го — 1,8 млрд [49]. За твердженням першого віцепрезидента компанії «Роснефть» П. Федорова, впродовж 2018 року PDVSA повернула 2,3 млрд дол., а з початку 2019 року — ще понад 500 млн у формі постачання нафти [50].

Висновки

За всієї неоднозначності й суперечливості діяльності РФ у Венесуелі можна як підсумки зазначити окремі її особливості:

1. Попри поширену думку, що діяльність РФ у Венесуелі переслідує суто політичні цілі, у тому числі розміщення військових контингентів і зброї на відносно невеликій відстані від США (в американському «підчерев'ї») та дозволи на використання венесуельських портів і повітряного простору, є підстави вважати, що отримання фінансової вигоди та економічних переваг є не менш важливою метою РФ.

Йдеться як про отримання стратегічних переваг у легальній економічній діяльності (передусім збільшення спроможності впливати на ціноутворення на нафтовому ринку; стримування США від встановлення контролю над нафтовими родовищами Венесуели з наступним збільшенням впливу на ціноутворення на ринку нафти на противагу ОПЕК; отримання широкого доступу до мінеральних ресурсів країни — золота, діамантів, колтану, урану тощо), так і про нелегальні прибутки (торгівля наркотиками, відмивання грошей, корупційні схеми).

Відповідно, видається цілком імовірним, що збитки, пов'язані із заборгованістю Венесуели за кредитами та з недоотриманням запланованих прибутків у нафтовій промисловості, компенсуються РФ з інших джерел або є не надто суттєвими з огляду на досягнуті цілі.

2. У результаті санкцій, які були накладені урядом США у січні 2019 року і згодом розширені, РФ не лише не зазнала значних збитків, а й натомість змогла суттєво розширити діяльність і значно підвищити доходи, у тому числі в рази

збільшивши постачання нафти, у тому числі до США. На РФ санкції поширилися незначною мірою: був санкціонований спільний російсько-венесуельський банк «Еврофинанс Моснарбанк». Обсяги співпраці РФ з Венесуелою не зменшилися. Торгівлю з Венесуелою РФ аргументує тим, що у такий спосіб отримує від Каракаса відшкодування за заборгованістю за наданими кредитами, а також виконує домовленості згідно з договорами, «укладеними до запровадження санкцій». У цілому слід зазначити істотне зростання російської активності у Венесуелі та розширення її присутності в основних сферах країни з кінця 2018 року.

3. Попри те, що, за твердженням російських офіційних осіб, у разі зміни уряду у Венесуелі РФ не зазнає суттєвих збитків, оскільки її договори були укладені за всіма вимогами міжнародного права, є можливість оскарження домовленостей, укладених після обрання у 2015 році опозиційного до уряду Н. Мадуро складу

парламенту — Національної асамблеї, оскільки ці домовленості ним не ратифіковані.

4. Є висока імовірність того, що санкції, накладені США на Венесуелу цього року, — передусім блокування власності PDVSA на території США, зокрема, її дочірньої компанії Citgo, були не лише спрямовані проти венесуельського уряду Н. Мадуро, але й використані для запобігання отриманню РФ у разі банкрутства PDVSA значної частки у Citgo (49,9%) і в такий спосіб можливості впливати на американську нафтопереробку та збут нафтопродуктів зсередини США.

5. Акцентування США уваги на російській військовій присутності у Венесуелі здійснюється не лише для легітимізації усунення від влади уряду Н. Мадуро, який, вдаючись до військової допомоги РФ, створює додаткову загрозу для стабільності й безпеки в регіоні, а й для запобігання отриманню РФ значних стратегічних переваг як у двосторонніх відносинах, так і на глобальному рівні.

Список використаних джерел:

1. 300 млрд баррелей запасов. Кто получит контроль над венесуэльской нефтью и зачем она нужна США [Електронний ресурс] // Настоящее время. — 29 січня 2019. — Режим доступу: <https://www.currenttime.tv/a/oil-production-venezuela/29739816.html>
2. Очень странное чувство вины. Зачем Россия отправляет в Венесуэлу военных советников и других специалистов. Расследование «Медузы» [Електронний ресурс] // Meduza. — 29 липня 2019. — Режим доступу: <https://meduza.io/feature/2019/07/29/ochen-strannoe-chuvstvo-viny>
3. Russians Detained Over 'Gucci' Cocaine Shipment From Venezuela, Media Report [Електронний ресурс] // The Moscow Times. — 2018 жовтня 2018. — Режим доступу: <https://www.themoscowtimes.com/2018/10/22/russians-detained-over-gucci-cocaine-shipment-from-venezuela-media-report-a63260>
4. The Cocaine Ties That Bind Colombia and Venezuela [Електронний ресурс] // Stratfor. — 12 вересня 2018. — Режим доступу: <https://worldview.stratfor.com/article/cocaine-ties-bind-colombia-and-venezuela>
5. FARC: Iván Márquez, exjefe del equipo negociador de las FARC, anuncia que retoma la lucha armada en Colombia [Електронний ресурс] // BBC News Mundo. — 29 серпня 2019. — Режим доступу: <https://www.bbc.com/mundo/noticias-america-latina-49509911>
6. Федеральная таможенная служба. Открытые данные 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://customs.ru/opendata>
7. Reservas de petróleo en Venezuela superan los 300 mil millones de barriles [Електронний ресурс] // Correo del Orinoco. — 8 листопада 2017. — Режим доступу: <http://www.correodelorinoco.gob.ve/reservas-de-petroleo-en-venezuela-superan-los-300-mil-millones-de-barriles/>
8. Reservas de crudo venezolano superan a 300 mil millones de barriles [Електронний ресурс] // Correo del Orinoco. — 9 листопада 2017. — Режим доступу: <http://www.correodelorinoco.gob.ve/reservas-de-crudo-venezolano-superan-a-300-mil-millones-de-barriles/>

У ФОКУСІ: СВІТ ПОЗА ЧОРНИМ МОРЕМ

9. Развитие проектов в Венесуэле. История [Электронный ресурс] // Роснефть. — 2019. — Режим доступа: <https://www.rosneft.ru/about/Glance/OperationalStructure/Razvedka/razvitieproektovvvenesujele/>
10. Bierman S. Weatherford to sell Russia, Venezuela units to Rosneft for \$500 million [Электронный ресурс] / Stephen Bierman // World Oil. — 14 липня 2014. — Режим доступа: <https://www.worldoil.com/news/2014/7/14/weatherford-to-sell-russia-venezuela-units-to-rosneft-for-500-million>
11. Проекты на шельфе Венесуэлы [Электронный ресурс] // Роснефть. — 2019. — Режим доступа: https://www.rosneft.ru/business/Upstream/ProductionAndDevelopment/Proekti_na_shelfe_Venesujeli/
12. Venezuela-related Designation 3/11/2019 [Электронный ресурс] // U.S. Department of the Treasury, Office of Foreign Assets Control. — 11 березня 2019. — Режим доступа: <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/OFAC-Enforcement/Pages/20190311.aspx>
13. Газпромбанк избавился от акций российско-венесуэльского банка [Электронный ресурс] // РБК — 28 серпня 2019. — Режим доступа: https://www.rbc.ru/finances/28/08/2019/5d66680b9a794744c456b747?from=from_main
14. Remarks to the Press Secretary of State Michael R. Pompeo [Электронный ресурс] // U.S. Department of State. Office of the Spokesperson, Press Briefing Room. — Washington, D.C. — March 11, 2019. — Режим доступа: <https://translations.state.gov/2019/03/11/remarks-to-the-press/>
15. Заявление Компании. 12 марта 2019 [Электронный ресурс] // Роснефть. — 2019. — Режим доступа: <https://www.rosneft.ru/press/releases/item/194057/>
16. Китайский нефтесервис нанес еще один удар Венесуэле [Электронный ресурс] // ТЭКНОБЛОГ. — 8 вересня 2019. — Режим доступа: <https://teknoblog.ru/2019/09/08/101293>
17. Крах нефтяного рынка Венесуэлы на руку России [Электронный ресурс] // НСН. — 5 лютого 2019. — Режим доступа: <https://nsn.fm/economy/economy-krakh-neftyanogo-rynka-venesuely-na-ruku-rossii>
18. Maduro gets oil lifeline from Russia after U.S. sanctions hit [Электронный ресурс] // Bloomberg. — 5 березня 2019. — Режим доступа: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-03-04/maduro-gets-oil-lifeline-from-russia-after-u-s-sanctions-hit>
19. U.S. Imports by Country of Origin. Crude oil and petroleum products by country of origin [Электронный ресурс] // U.S. Energy Information Administration. — 2019. — Режим доступа: https://www.eia.gov/dnav/pet/pet_move_impcus_a2_nus_ep00_im0_mbb1_m.htm
20. U.S. Imports from Russia of Crude Oil and Petroleum Products [Электронный ресурс] // U.S. Energy Information Administration. — 2019. — Режим доступа: https://www.eia.gov/dnav/pet/hist/LeafHandler.ashx?n=PET&s=MTTIM_NUS-NRS_1&f=M
21. U.S. Imports from Venezuela of Crude Oil and Petroleum Products [Электронный ресурс] // U.S. Energy Information Administration. — 2019. — Режим доступа: <https://www.eia.gov/dnav/pet/hist/LeafHandler.ashx?n=PET&s=MTTIMUSVE1&f=M>
22. Россия обошла Венесуэлу по поставкам нефти в США [Электронный ресурс] // РБК. — 20 серпня 2019. — Режим доступа: <https://www.rbc.ru/economics/20/08/2019/5d5bc5429a79471d7e8ca519>
23. Экспорт Российской Федерации в натуральном и стоимостном выражении по товарным позициям ТН ВЭД ЕАЭС и странам [Электронный ресурс] // Федеральная таможенная служба. — 2019. — Режим доступа: <http://customs.ru/opendata/7730176610-p5staterp4zn>
24. Инвесторы из США хотят выкупить залог Роснефти в Citgo [Электронный ресурс]. — 27 лютого 2018. — Режим доступа: <https://neftegaz.ru/news/finance/203220-investory-iz-ssha-khotyat-vyкупit-zalog-rosnefti-v-citgo/>

25. H.R.1477 — Russian-Venezuelan Threat Mitigation Act [Електронний ресурс] // Congress. — Режим доступу: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/1477>
26. Venezuela cuenta con 1.2 billones de euros en toneladas de riquezas minerales certificadas. El jefe de Estado anunció que Venezuela posee la primera reserva mundial de níquel [Електронний ресурс] // Gobierno Bolivariano de Venezuela. Ministerio del Poder Popular del Despacho de la Presidencia y Seguimiento de la Gestión de Gobierno. — 5 червня 2019. — Режим доступу: http://www.presidencia.gob.ve/Site/Web/Principal/paginas/classMostrarEvento3.php?id_evento=13446
27. Rusoro Mining News // Rusoro Mining Ltd [Електронний ресурс]. — 11 жовтня 2018. — Режим доступу: http://www.rusoro.com/s/News_Releases.asp?ReportID=837949
28. Martiz M., Sánchez M. La sangrienta fiebre del oro. Sector Minero / Empresas Propiedad del Estado / Mónica Martiz, Manuel Sánchez [Електронний ресурс] // ONG Transparencia Venezuela. — 2018. — Режим доступу: <https://transparencia.org.ve/project/ep-e-ii-estudio-sector-mineria/>
29. Organized Crime and Illegally Mined Gold in Latin America [Електронний ресурс] // Global Initiative against Transnational Organized Crime. — 2016. — Режим доступу: <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2016/03/Organized-Crime-and-Illegally-Mined-Gold-in-Latin-America.pdf>
30. Ellis E. R. The New Russian Engagement with Latin America: Strategic Position, Commerce, and Dreams of the Past / Robert Evan Ellis [Електронний ресурс] // Strategic Studies Institute and United States Army War College Press. — Липень 2015. — Режим доступу: <https://publications.armywarcollege.edu/pubs/2345.pdf>
31. В Венесуэле состоялось торжественное открытие национального учебно-тренировочного вертолетного центра. Пресс-релиз [Електронний ресурс] // Рособоронэкспорт. — 29 березня 2019. — Режим доступу: <http://roe.ru/press-centr/press-relizi/v-venesuele-sostoyalos-torzhestvennoe-otkrytie-natsionalnogo-uchebno-trenirovochnogo-vertoletnogo-ts/>
32. Завод по производству «Калашниковых» в Венесуэле будет построен до конца года [Електронний ресурс] // Интерфакс. — 18 лютого 2019. — Режим доступу: <https://www.interfax.ru/world/651019>
33. В ФСВТС России сообщили о новых контрактах с Венесуэлой на ремонт военной техники [Електронний ресурс] // Интерфакс-Азербайджан. — 31 серпня 2019. — Режим доступу: <http://interfax.az/view/776319>
34. Exclusive: Kremlin-linked contractors help guard Venezuela's Maduro - sources [Електронний ресурс] // Reuters. — 25 січня 2019. — Режим доступу: <https://www.reuters.com/article/us-venezuela-politics-russia-exclusive/exclusive-kremlin-linked-contractors-help-guard-venezuelas-maduro-sources-idUSKCN1PJ22M>
35. В Кремле опровергли отправку в Венесуэлу российских бойцов для охраны Мадуро [Електронний ресурс] // Интерфакс. — 27 січня 2019. — Режим доступу: <https://www.interfax.ru/world/647922>
36. Почему Россия вкладывает деньги в Венесуэлу, а не в Сибирь? [Електронний ресурс] // lenta.ru. — 25 февраля 2019. — Режим доступу: https://lenta.ru/articles/2019/02/25/russia_china_venezuela/
37. Russia-Venezuela exercises begin [Електронний ресурс] // BBC News. — 2 грудня 2008. — Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7759892.stm>
38. Russian ships to visit Venezuela; naval exercises possible [Електронний ресурс] // CNN. — 9 вересня 2008. — Режим доступу: <http://edition.cnn.com/2008/WORLD/europe/09/08/russia.venezuela/index.html>
39. Russian Tu-160 Strategic Bombers Land in Venezuela [Електронний ресурс] // Defense Update. — 30 жовтня 2013. — Режим доступу: https://defense-update.com/20131030_russian-tu-160-strategic-bombers-land-venezuela.html

40. Russian air force planes land in Venezuela carrying troops: reports [Електронний ресурс] // Reuters. — 24 березня 2019. — Режим доступу: <https://www.reuters.com/article/us-venezuela-politics/russian-air-force-planes-land-in-venezuela-carrying-troops-reports-idUSKCN1R50NB>
41. Statement from the OAS General Secretariat [Електронний ресурс] // Organization of American States. — 25 березня 2019. — Режим доступу: https://www.oas.org/en/media_center/press_release.asp?sCodigo=E-015/19
42. SOUTHCOM Commander Testifies - July 9, 2019 [Електронний ресурс] //U.S. Southern Command. — Режим доступу: <https://www.southcom.mil/Media/Special-Coverage/SOUTHCOM-Commander-Testifies-Before-Senate-Armed-Services-Committee/>
43. Statement of Admiral Craig S. Faller Commander, United States Southern Command before the 116th Congress. Senate Armed Services Committee, Subcommittee on Emerging Threats and Capabilities. July 9, 2019 [Електронний ресурс] // United States Senate Armed Services Committee. — Режим доступу: https://www.armed-services.senate.gov/imo/media/doc/Faller_07-09-19.pdf
44. Michael R. Pompeo, Secretary of State Press Statement. The United States Joins the Interim Government of Venezuela and Other Countries in Invoking the Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance. [Електронний ресурс] // U.S. Department of State. — 11 вересня 2019. — Режим доступу: <https://www.state.gov/the-united-states-joins-the-interim-government-of-venezuela-and-other-countries-in-invoking-the-inter-american-treaty-of-reciprocal-assistance/>
45. AN alerta sobre cooperación militar entre Rusia y Nicolás Maduro [Електронний ресурс] // El Nacional. — 26 серпня 2019. — Режим доступу: <https://www.elnacional.com/venezuela/an-alerta-sobre-cooperacion-militar-entre-rusia-y-nicolas-maduro/>
46. Баррель политического эквивалента. Как кризис в Венесуэле повлияет на нефтяную отрасль [Електронний ресурс] // Газета «Коммерсантъ». — №45. — 15 березня 2019. — Режим доступу: <https://www.kommersant.ru/doc/3909952>
47. Россия согласилась отсрочить выплату долга Венесуэлы в \$3 млрд [Електронний ресурс] // РБК. — 15 листопада 2017 р. — Режим доступу: <https://www.rbc.ru/economics/15/11/2017/5a0c28d49a7947f833f13c3c>
48. ПАО «НК «Роснефть». Результаты по МСФО за 3 кв. 2018 г. [Електронний ресурс] // Роснефть. — 6 листопада 2018. — Режим доступу: https://www.rosneft.ru/upload/site1/document_cons_report/Q32018_Results_RUS_06112018.pdf
49. «Роснефть» сообщила о сокращении долга Венесуэлы перед компанией до \$1,1 млрд [Електронний ресурс] // Интерфакс. — 21 серпня 2019. — Режим доступу: <https://www.interfax.ru/business/673500>
50. PDVSA с начала года сократила долг перед «Роснефтью» на \$500 млн [Електронний ресурс] // РБК. — 13 травня 2019. — Режим доступу: <https://www.rbc.ru/business/13/05/2019/5cd982009a7947254753975d#ws>

Оксана ЛЕСНЯК,

Керівник Бюро журналу «Чорноморська безпека» по Східній Азії,
Шанхай, КНР

Гонконг: антитоталітаризм

Фото 1. Жителі Гонконгу виступають проти ідеї верховенства Комуністичної партії, Генеральний секретар КПК Сі Цзіньпін оглядає військовий парад на площі Тяньаньмен в Пекіні
Джерело: <https://comments.ua/ua/news/world/china/633845-kitay-zvinuvativ-zahidni-kraini-u-finansuvanni-protestiv-v-gonkonzi.html>

<https://ca-news.org/news:1569419>

The protesters in Hong Kong follow, among other things, the example of the Revolution of Dignity in Ukraine in 2014. The Ukrainian flag was spotted in protests. “Winter on Fire” – a film about events in Ukraine in the winter of 2014 was shown from huge screens in the streets and squares of Hong Kong as a successful example of the fight for freedom against the repressive regime. Negotiations between the Hong Kong government and protesters have stalled, and the likelihood that Beijing will sooner or later suppress protests further increases after the October 1, 2019 anniversary celebrations.

1 жовтня Китай відзначив 70-ту річницю заснування Китайської Народної Республіки під проводом Комуністичної партії. Протести в Гонконзі тривають.

Попри заяву очільниці уряду Гонконгу Керрі Лем про офіційне відкликання законопроєкту про екстрадицію, протестувальники наполягають на виконанні решти своїх умов: Керрі Лем має піти з посади, уряд повинен визнати, що

протести не є заколотом, провести незалежне розслідування дій поліції під час протестів, звільнити заарештованих учасників протесту та запровадити демократичні вибори.

Генеральна торгова палата Гонконгу підтримала вимогу протестувальників провести незалежне розслідування дій поліції. Навіть у бізнес-середовищі, традиційно провладному і пропекінському, вбачають небезпеку в ухваленні закону про екстрадицію.

Жителі Гонконгу розуміють, що їхнє вікно можливостей для запровадження вписаних в Основний закон країни змін щороку звужується, адже від моменту підписання Спільної китайсько-британської декларації з питання Гонконгу 1984 року місцеві демократичні партії та центральний уряд у Пекіні мають несумісні цілі. Пекін хоче цілковитої інтеграції Гонконгу в КНР, містяни хочуть захиститися від китайської політичної системи та запровадити демократичні вибори Законодавчої ради і голови Адміністрації.

У 1941 та 1946 році Гонконг під час британського правління був за крок від отримання загального виборчого права і прямих виборів.

Представники бізнесу, які брали участь в урядованні, щоразу успішно опиралися цим змінам. А після 1949 року проти реформи виступив Китай, який став комуністичним.

Проте у 1993 році, за кілька років до передачі Гонконгу під суверенітет КНР, представник Пекіна в Гонконзі Лу Пін стверджував: «Яким чином Гонконг розвиватиме демократію в майбутньому, це справа, яка належить винятково до сфери компетенції гонконгської автономії, а центральний уряд не може втручатися». Рік по тому Міністерство закордонних справ Китаю зробило схожу заяву: демократичні вибори усіх членів Законодавчої ради із застосуванням загального виборчого права — «це питання, яке має вирішувати Спеціальний адміністративний регіон (САР) Гонконг самостійно і не потребує гарантій від китайського уряду».

У 1997 році КНР і Велика Британія підписали Спільну декларацію, і місто перетворилося з британської колонії на Спеціальний адміністративний регіон Китаю. Пекін погодився надати Гонконгові «значну автономію» в рамках схеми «одна країна, дві системи» до 2047 року. Згідно з угодою Гонконг зберігатиме свій Основний Закон, капіталістичну економічну систему, законодавчу, виконавчу та судову влади, багатопартійність, статус міжнародного фінансового центру та демократичні права і свободи (слова, преси, зібрань і об'єднань, пересування, релігійних переконань та ін.). Статті 45 та 68 Основного Закону, затвердженого у 1991 році, встановлюють як мету запровадження загального виборчого права при обранні виконавчого голови Адміністрації Гонконгу та членів місцевої Законодавчої ради.

Попри колишні заяви китайських урядовців і всупереч Основному Закону, Пекін намагається здобути більший контроль над Гонконгом. «Револуція парасольок» 2014 року виникла через плани уряду провести псевдodemократичну реформу, яка дозволила б містянам обирати виконавчого голову на прямих загальних виборах, але лише з кандидатів, попередньо затверджених у Пекіні. Закон таки було ухвалено 2017 року. Брак довіри до Керрі Лем і криза її

легітимності зумовлені якраз тим, що місцеві виборці її не обирали, як і всіх попередніх голів уряду.

Протягом 22 років після перетворення Гонконгу з британської колонії на САР гонконгці чотири рази виходили на масові протести проти зазіхань Пекіна обмежити автономію міста — у 2003, 2012, 2014 і 2016 роках.

У 2017 році речник Міністерства закордонних справ КНР заявив, що Спільна декларація втратила своє практичне значення і ні до чого не зобов'язує уряд Китаю. Спроби Пекіна інтегрувати Гонконг, використовуючи економічні та культурні інструменти, розмивають місцеву автономію, тому гонконгці побоюються, що центральний уряд відмовиться від схеми «одна країна, дві системи» ще до 2047 року і перетворить Гонконг на звичайне китайське місто. Попри це, Пекін зацікавлений у збереженні особливого економічного та фінансового статусу Гонконгу, який є важливою сполучною ланкою Пекіна із зовнішнім світом. Десь дві третини іноземних інвестицій у Китай і з Китаю проходять через Гонконг; роль міста як реекспортного хабу з особливим тарифним режимом зросла через торговельну війну між КНР і США. 70% китайських континентальних компаній вийшли на світові фондові ринки саме через Гонконг, 60% китайських компаній розмістили свої іноземні облігації в Гонконзі, 2/3 депозитів офшорних юанів перебувають у Гонконзі. Цінність Гонконгу для Китаю та його привабливість для міжнародних фінансових кіл ґрунтувалися на верховенстві права, достатньо незалежних інституціях, зокрема судовому порядку, та його відносній прозорості. Але! Частка Гонконгу у ВВП Китаю зменшилася з 18,4% у 1997 році до 2,7% на сьогодні. Тобто, кажучи словами китайської приказки, курка (автономія Гонконгу), яку треба вбити, аби налякати мавп (потенційних протестувальників у континентальному Китаї), несе набагато менші яйця.

Уряд Гонконгу і хотів би з кимось домовитися, але протестний рух намагається бути безформним, як вода, відкритим рухом, рухом без лідерів. Гонконгський протест не має організа-

ції чи структури, його учасники гуртуються навколо ідеї, а не навколо лідера. Протести тому й тривають досі, що уряд не знає, з ким вести перемовини чи кого заарештовувати. Протестувальники використовують засоби онлайн-спілкування для координації своїх дій, де кожен, чия ідея набрала найбільшу кількість голосів, може стати тимчасовим лідером. Значна частина демонстрантів — це освічена молодь, більшість підтримують демократів або локалістів (прихильників ідеї про окрему гонконгську ідентичність, інакшу від ідентичності континентальних китайців).

Пекіну важко повірити в можливість такого стихійного одностайного вияву волі громадян. Китайські урядовці викривають «чорну руку» США та інші «іноземні сили», які хочуть завадити відродженню КНР, у розпалюванні протестів. Урядова агенція новин Сінхуа звинувачує «заколотників та їхніх патронів» у тому, що вони зворохобили Гонконг і поставили під загрозу принцип «одна країна, дві системи», щоб потім поширити «кольорову революцію» на континентальний Китай.

Насправді спочатку США досить холодно реагували на події в Гонконзі. У серпні президент Дональд Трамп назвав протести в Гонконзі внутрішньою справою КНР, проте вже 24 вересня у промові до Генеральної Асамблеї ООН американський президент підтримав Гонконг. На початку вересня колишній міністр оборони США Джеймс Меттіс сказав, що протиурядові протести не є внутрішньою справою Китаю і що США мають хоча б морально підтримати демонстрантів. Звісно, протестувальникам хотілося б отримати щось істотніше за слова підтримки. Вони закликали Конгрес США ухвалити акт про права людини та демократію в Гонконзі, згідно з яким Вашингтон муситиме щороку перевіряти, чи є достатньо автономним Гонконг від континентального Китаю, аби зберегти американські торговельні та економічні привілеї. Акт також може завдати шкоди інтернаціоналізації юаня. Група американських сенаторів звернулася до Держдепартаменту та Міністерства торгівлі США з проханням перевірити американські правила експорту до Гон-

конгу та висловила занепокоєння, що Китай має можливість придбати чутливі американські технології завдяки особливим умовам, наданим Гонконгу. Гонконг ризикує стати пішаком у торговельній війні між США та КНР.

Пекін використовує всі можливі засоби пропаганди та залякування протестувальників: реperi, яких партія взяла під свій контроль, підтримували поліцію і ганьбили жителів Гонконгу, тролі атакували гонконгських жінок у соцмережах, китайські боти плідно працювали на твітері та фейсбуці (і їм не завадив китайський «вогняний мур», який блокує понад три тисячі вебсайтів), найбільша китайська агенція новин Сінхуа платила за розміщення пропагандистських роликів у фейсбуці і твітері та джинси в західних ЗМІ, тітушки з дубцями та залізними прутами лупцювали всіх підряд на залізничній станції. Під впливом пропаганди громадська думка на материку змінилася зі співчуття на осуд демонстрантів.

Водночас симпатії світової спільноти — на боці гонконгців. 29 вересня у більш як 40 містах світу відбулися антитоталітарні марші. Тисячі людей вийшли на вулиці міст у Тайвані, Австралії та Японії на підтримку протестів у Гонконзі. У Сінгапурі та Макао поліція не дала дозволу на демонстрації. Тим часом якщо Гонконг називають прикладом провалу схеми «одна країна, дві системи», в Макао ця угода позірно працює. Макао, яке також є Спеціальним адміністративним регіоном КНР на умовах «одна країна, дві системи», не має такого виразного відчуття власної ідентичності та окремішності від решти Китаю, як Гонконг, адже близько половини жителів Макао походять з континентального Китаю (у Гонконзі — трохи більше 20%), майже половина учнів навчаються у пропекінських школах, економічна система міста ґрунтується на індустрії азартних ігор, а не на зв'язках з економіками Заходу. Для консервативних жителів Макао економічний розвиток важить більше, ніж збереження громадянських свобод. Молоді містяни, які співчують гонконгцям, або їздять до Гонконгу і беруть участь у протестах, або ж мовчать про свої погляди, аби не зазнати переслідувань. Хо Ятсен, новообраний голова

Адміністрації Макао, заявив перед своїм призначенням на посаду, що «Макао має показати Тайваню успіх і переваги «однієї країни, двох систем», адже Пекін сподівається схилити Тайвань до об'єднання з КНР за цією ж формулою. Тайванці скептично ставляться до пропозицій Пекіна. Понад сто тисяч демонстрантів узяли участь в антитоталітарному марші в столиці Тайваню Тайбеї. Учасники несли плакати з написами «Вільний Гонконг» і «Тайвань з Гонконгом». Високопоставлені члени керівної Демократичної прогресивної партії, яка виступає за незалежність Тайваню, також приєдналися до маршу. Його організатори вважають, що Тайвань має відкинути формулу «один Китай» (відповідно до якої Тайвань не є окремою і незалежною від КНР країною) та угоду про мир із КНР.

КПК намагається контролювати наратив, наполягаючи на вищості «порядку» над демократичними правами. Пекін хоче переконати світ і гонконгців у тому, що протестувальників заспокоїть лише економічний і соціальний розвиток Гонконгу. Мовляв, містянам слід зосередитися на скороченні розриву в доходах, на забезпеченні людей доступним житлом, реформі освіти та інших питаннях. Водночас слабкий місцевий уряд, слуга кількох панів, не здатен вирішити жодне з них. Адже жителі Гонконгу обирають лише 40 із 70 членів Законодавчої ради на загальних виборах у географічних округах. Ще 30 законодавців є висуванцями функціональних виборчих округів — торгових і професійних синдикатів, тісно пов'язаних із Пекіном. Через це із 1997 року пропекінські партії вигравали більшість місць у Законодавчій раді, а містяни не вірять, що уряд спроможний захистити їхні інтереси та права від зазіхань великого бізнесу чи Пекіна. На їхню думку, ключем до більш сильного, відповідального та незалежного уряду є демократичні вибори.

Очевидно, що перемога протестного руху хоч у якомусь аспекті покаже всій країні, що, тиснучи на партію, можна домогтися свого. З погляду КПК, будь-які поступки нададуть легітимності «протиправному насильницькому заколоту» і посіють зерна спротиву на решті території Китаю. Ймовірні репутаційні втрати чи економічна шкода для КНР не завадять можливому силовому придушенню протестів, яке буде наукою для незадоволених урядом китайців на материку.

Прагматики вважають, що Гонконг повинен скоритися Пекіну, аби не залишитися осторонь китайського економічного розвитку і не втратити статусу міжнародного фінансового центру. Адже протести лише прискорять втрату свобод і знизять добробут. Економічний розвиток заохочує демократизацію, тому Гонконгу варто піти на компроміс із КПК і відкласти свої демократичні прагнення на кількадесят років заради збагачення, кажуть прагматики. Жителі Гонконгу, переходячи під суверенітет Китаю 22 роки тому, мабуть, також сподівалися на його поступову лібералізацію. Проте із 2010 року китайський авторитаризм не лише став жорсткішим, а й перетворився на неототалітаризм у певних частинах країни. Якщо Пекін спробує так само діяти в Гонконзі, його найбільш підприємливі жителі можуть залишити місто за прикладом їхніх предків, які втікали з Шанхая до Гонконгу наприкінці першої половини ХХ століття. Це була перша «втеча китайського капіталізму». Чи спричинить соціалізм із китайськими рисами нову втечу не тільки китайського капіталізму, але й міжнародного бізнесу, незабаром дізнаємося. При цьому не слід забувати, що у своїх діях Комуністична партія Китаю керується насамперед власним самозбереженням.

Фото 2. Український прапор на протестах у Гонконзі

Джерело: Stanton Sharpe. Instagram. <https://www.instagram.com/p/B1-vV8wgYWy/>

А протестувальники в Гонконзі керуються, з-поміж іншого, прикладом Революції Гідності в Україні. Український прапор було помічено на акціях протесту. Фільм «Зима у вогні» про події в Україні взимку 2014 року демонстрували з величезних екранів на вулицях і площах Гонконгу як успішний приклад боротьби за свободу проти репресивного режиму.

Перемовини між урядом Гонконгу та демонстрантами зайшли в глухий кут, а ймовірність того, що Пекін рано чи пізно силою придушить протести, дедалі більше зростає після завершення ювілейних урочистостей 1 жовтня.

ОГЛЯД УКРАЇНСЬКИХ ДЖЕРЕЛ ПО ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНУ

«Російський президент шантажує українського колегу приблизно так, як в середині 90-х років його попередник Борис Єльцин шантажував Леоніда Кучму. Єльцин знав, що Кучмі, який прийшов до влади під проросійськими гаслами, просто необхідний візит російського лідера до Києва і підписання так званого "великого договору". І домогся підписання угоди щодо Чорноморського флоту, яка перетворила цей флот на подобу окупаційного контингенту і зумовила анексію Криму. Ось так і Путін, який знає, що Зеленський обіцяє завершити війну і вважає "нормандський саміт" кроком на шляху до цього, може розраховувати домогтися від українського колеги прийняття рішень, які будуть в російських, а не в українських інтересах»,

Віталій Портников, провідний український журналіст.

Джерело – https://espresso.tv/article/2019/09/03/vitaliy_portnykov_putin_shantazhuje_zelenskogo

«Ми отримали папірець («формулу Штайнмайера» - Ред.) – там ніде нема Росії, це означає, що ми переходимо в формат «внутрішньої війни». Там усі зобов'язання лежать на Україні. Там немає Російської Федерації. Ми будемо вовтузитися, а Росія буде постачати туди зброю, боєприпаси, туди заходять російські війська»,

Роман Безсмертний, політик, двічі член Тристоронньої контактної групи.

Джерело – <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2791704-roman-bezsmertnij-politik-u-minulomu-clen-tristoronnoi-kontaktnoi-grupi.html>

«На цей час перебування катерів і кораблів ФСБ і Чорноморського флоту РФ на Азові нас примушує діяти адекватно. Це наше море і наші люди в Приазов'ї»,

Командувач Військово-морських сил України адмірал Ігор Воронченко, для Радіо Свобода.

Джерело – <https://www.radiosvoboda.org/a/30040039.html>

ОГЛЯД УКРАЇНСЬКИХ ДЖЕРЕЛ ПО ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНУ

«Основна допомога, я вважаю, – це часті заходи кораблів Альянсу в Чорне море. Це показує Росії, що вона не є домінуючою силою в Чорноморському регіоні».

Командувач Військово-морських сил України адмірал Ігор Воронченко, для Радіо Свобода.

Джерело – <https://www.radiosvoboda.org/a/30040039.html>

«Для України критично важливо зберегти підтримку з боку обох американських партій. І не тільки тому, що сьогодні ніхто не може передбачити результат виборів 2020 року в США. Підтримка президентської гілки влади й парламентської більшості - необхідна розкіш для України, зважаючи на наші проблеми з економікою та безпекою».

Юлія Мостова, головний редактор провідного українського видання «Дзеркало тижня».

Джерело – https://dt.ua/internal/mizh-stilcyami-324771_.html

21 жовтня 2019 року, на борту судна «Ocean Freedom» до Одеси прибули катери типу «Island» P190 «Слов'янськ» та P191 «Старобільськ». Дообладнані катери українських ВМС, пройшовши низку успішних випробувань. Наразі катери проходять етап розвантаження та підготовки до експлуатації після тривалого транспортування. По завершенню робіт з приведення до готовності, катери типу «Island», під командуванням вже українського екіпажу, розпочнуть свій бойовий шлях по забезпеченню морської безпеки в акваторіях Чорного та Азовського морів.

Міністерство оборони України.

Джерело – <http://www.mil.gov.ua/news/2019/10/21/amerikanski-kateri-tipu-island-slovyansk-ta-starobilsk-pribuli-do-odesi/>

Землі, заселені етнічними українцями. Карта вміщена у документі «Mémoire sur l'indépendance de l'Ukraine présenté à la Conférence de la paix par la délégation de la république ukrainienne» («Пам'ятка про незалежність України, представлена делегацією української республіки на мирній конференції»), виданому у Парижі в 1919 році.

Етнографічна оглядова карта України, видана у Відні в 1916 році. Автор: Степан Рудницький

За даними перепису 1897 року, українці становили понад 60% усього населення краю, а на правому березі Кубані — від 78 до 90%.

Кубанські козаки під національним прапором в боротьбі за волю Кубані проти більшовицької Росії.

An inset map of Venezuela, highlighted in yellow. The map shows major cities like Caracas, Valencia, and Maracaibo. Below the map is a QR code and a barcode with the ISSN number 2616-4027 and the number 9772616402004.

ISSN 2616-4027
9772616402004

ЦЕНТР ГЛОБАЛІСТИКИ «СТРАТЕГІЯ XXI»
WWW.GEOSTRATEGY.ORG.UA

